ПРОФ. Д-Р. Г. Й. БАЄР

ДОЛЯ ПОЛЯКІВ

ВИДАВНИЦТВО
ЮРІЯ ТИЩЕНКА
ПРАГА

СЕРІЯ „ЖИТТЯ І ЧИН“ Ч. 5

ГАНС ЙОАХІМ БАЄР
звичайний професор Німецького Карлового Університету в Празі

ДОЛЯ ПОЛЯКІВ

РАСА - НАРОДНЯ ВДАЧА - ПЛЕМІННА ПОРОДА

(Переклад з другого німецького виправленого видання)

ПРАГА 1944

ВИДАВНИЦТВО ЮРІЯ ТИЩЕНКА

Окладинка праці акад. маляра Ю. Вовка.

Друковано 6000 примірників

Друкарня «Книгтіск», Прага XIII., Самова 665.

ПЕРЕДМОВА.

Оці мої міркування були написані весною 1941-го року в Імперії. Польщизна в них розглядається з **заходу**.

Военний похід проти большевизму дав нагоду перевірити це саме питання зі **сходу**. Що це означає, що львівська польщизна без сумніву підтримувалась большевизмом у боротьбі з українським націоналізмом? Що провідні поляки, як колишній міністер-президент Бартель, професори Чекановський та Ромер, письменники Т. Бой-Желенський, Й. Курек і Й. Бжоза одверто виступали в оборону Сталінової науки? Який це мало сенс, що в Москві, Києві, Мінську, Вільні і Львові виходили совітопольські часописи, в яких інтереси польщизни ідейно зв'язувалися з цілями большевизму? Чому большевики створили в житомирській окрузі невелику польську республіку? І чим це пояснється, що в малій числом низці найвищих начальників ГПУ Совітського Союзу бачимо аж двох поляків: Фелікса Дзержинського, нащадка старого польського шляхетського роду, та його наступника Менжинського — чи це справді тільки випадок, що масові вбивства ГПУ треба поставити на рахунок двох поляків, одного жида (Ягоди) й одного москаля (Єжова)? Чи це байдуже, що між методикою бромберзької крівавої неділі й різаниною НКВД у Львові, Тернополі або Дубні є лиш та разниця, що совітська акція була краще організована? Чи це дійсно нічого не означає, що червоний терор у першу чергу був скерований проти німців та українців, а тоді вже проти поляків і москалів? Чи ці приклади не ствержують, що **польщизна** в своїм запереченні всякого середньо-европейського порядку була здатна до **кожного союзу й до кожної зради супроти континенту**? Коли так званий «уряд» польської еміґрації під проводом Сікор-

ського 30-го липня 1941-го року заключив союз із можновладцями Кремля — чи була ця політично нікчемна угода тільки слабим відгомоном старої панславістської ідеології Дмовського, чи може тут у дійсності виявилось, що два вороги европейського ладу подали собі руку?

Але східний военний поход не тільки показав, як польщизна в час большевицького панування зуміла замаскуватись і зробитись корисною, він дозволив також виявити сліди польської східної історії. Хто мав нагоду в день побачення Вождя й Мусоліні в Умані оглянути там замок Потоцьких з його чудовим парком, перед тим мимоволі мусіло повстати питання: як це свого часу могло статись, що польське панування поширилось аж до Умані й це далі на схід? І чим це пояснити, що від того кількасотлітнього панування нічого не залишилось, крім нечисленних пам'ятників будівництва?

Відповідь на обидва ці запитання лежить у характері самого польського панування. Воно засновувалось не на перевазі польського народу, або — як у німецькім переселенні на схід — на широкій колонізаційній верстві, а на приватній силі кількох маґнатів, які вважали для себе корисним належати до польської корони. Вони не були паростями польської народности, але перекиньчиками або мішанцями. Їх життя було життям поміж народами, життям свавільного панування.

Ця «панська політика» призводила до того, що доля селянської землі й родини залежала від примхи. Вона звільняла жида за добрий жарт аж до десятого покоління від податків і рівночасно дозволяла до крайности визискувати панщину під господарським і сексуальним оглядом. Ця «панська політика» загинула не при поділах Польщі, бо царська система була для неї сприятлива: до загину її довели лиш численні селянські повстання 19-го й 20-го століття. Вона скрахувала, бо була тільки заснована на силі панування, а не проводу.

Кожна спроба панування на сході натикається на опір і труднощі, які полягають у безмежності простору. Ягеллонська Польща була собі свідома цієї безмежности простору, коли намагалась зорганізувати його при допомозі провідної верстви та послідовної церковної унійної, або ж

конверсійної політики. Шляхта й церква мали привести східні землі до польської корони. Обидві не виконали цього завдання, бо недоцінили самобутніх сил того простору (насамперед у козаччині й православній церкві), дуже швидко піддались корупції й підлягли двом східним хворобам — жадобі збагачення й розпусті. Замість провідного ладу була збудована примусова система панування, яка раз-у-раз продірявлювалась у все нових козацьких повстаннях і, нарешті, зломилась через брак бойових сил. Одного дня приплив перекиньчиків, людей типу Андрія Бульби, став менший, і при слабій власній продукції талантів польщизна вже не могла дати собі ради з завданнями на сході.

Разом з Вождем в Умані з'явився новий європейський лад, який мислить народами й на перше місце ставить расові й характерні вартості. По більш як двадцятилітній большевицькій руїнницькій роботі він не без труднощів знайде на сході таку людність, яка розпоряджає необхідною творчою силою. Перехідна доба оздоровлення тим ясніше покаже, що новий лад на сході може орієнтуватись тільки на селянство. Але з тіні вже повстають сили минулого: ті самі поляки, що давали НКВД матеріял проти німців та українців, ставлять у східнім генералгубернаторстві-вимоги -- вимоги, засновані на тім, що ця «сусідня земля» Великонімецької Імперії з ледве чи 60% польської людности належить до польського життєвого простору. На Волині та в суміжних східноукраїнських землях цей самий поляк намагається втертись між німцями й місцевою людністю, як товмач, як господарський підприємець, як контрольор і інтриган. Цей поляк знає, що дякуючи свому серединному становищу він легко може стати справжнім паном, як колись жид у шляхетській державі: коштом німецького престижу він скрізь, де зможе, буде селянина визискувати й душити, дурити й «інформувати», аби тільки самому жити без мозольної праці. Колись селяни рятувались од гнітючого панування польської шляхти тим, що тікали в дикі степи Задніпрянщини. У цій Задніпрянщині, що тепер стелеться перед моїми очима, повстала історична козацька держава з її своєрідним озброєним селянством та її укріпленою Січчю. Гоголів «Тарас Бульба»

подає барвистий, хоч і односторонній образ того запорозького козацтва. З історичного й національно-психологічного погляду це українське озброєне селянство — тепер воно вже, правда, не існує — має далеко більше германсько-німецьких прикмет, ніж той польський «панський народ», здатний до кожного пристосовання, до кожної уступки, навіть до пожертви жіночою честю, аби тільки мати можливість десь колись — хоч може й посередньо — панувати. Бо жадоба панування, потреба бути панами (правда, в тендітних французьких формах) — ось хворобліва схильність поляків, спадщина їх історії.

Ці вступні уваги, написані на найсхіднішім окрайчику польської експанзії в господі нижненімецького селянина, мають натякнути, що в дальших розділах робиться підрахунок польщизни, цікавий не тільки для науки, але може також для адміністрації й господарства, пропаґанди й культурної політики. Польське питання лишається першим питанням, яке треба на сході розв'язати.

Метода праці випливає з будови поодиноких розділів. Польських місцевих назв здебільшого вживано й далі, бо політична праця й потім участь у східній воєнній кампанії не дали авторові змоги встановити при використанні польської літератури, чи вже є також німецька іменна форма. Дотого ж поняття «польщизни» через брак новіших статистичних матеріялів однаково довелось уживати так, як воно розумілось у роках 1938/39. Література, яка з'явилась од червня р. 1941-го, могла бути використана тільки вимково.

Хортиця перед Запорожжям, осінь 1941-го року.

Г. Й. Баєр.

До другого видання.

Текст першого видання змінено й доповнено тільки подекуди. Нововключені міркування щодо психології польщизни мають своїм джерелом досліди колеґи Гіппіуса з Праги, виложені в його обширній книзі „Volkstum, Gesinnung und Charakter", Verlag Kohlhammer, Stuttgart und Prag.

Автор.

ПЕРЕДМОВА ДО УКРАЇНСЬКОГО ВИДАННЯ.

Ще недавно було звичайним розпочинати дослідження іншого народу з пізнавання його ідеології та національної аспірації. Тепер ми знаємо, що поруч з «хочемо» існує «можемо». Ми знаємо, що найкращі наміри нічого не допомогають, якщо бракує сил для їх здійснення. Наукове вивчення народу не може сьогодні брати до уваги лише його національну літературу та ідеологічні стремління, а мусить звертатися до історичних здобутків та досягнень. В такому розумінні викладає ця праця вивчення соціології Польщі.

Мене особливо тішить, що це дослідження, яке кілька років тому вийшло в німецькій мові і швидко було розпродане, тепер пропонується в українській мові. Нехай воно знайде дорогу до читачів як привіт багатьом українським друзям і як нагадування про те, що на здійснення «хочемо» треба спрямувати всі «можливості».

Автор.

ВСТУП.

Польське питання — німецька проблема. Дотеперішні спроби розв'язання.

Раз-у-раз історія знову ставить німецькому народові завдання впорядкувати свої відносини до польщизни і впорядкувати польські відносини. Раз-у-раз повставали нові суперечки, які доводилось з'ясовувати й розв'язувати в інтересах суміжного залюдненого простору. І раз-у-раз з'являлась необхідність підвести обрахунок за польщизну, бо сам польський народ очевидячки не був у силі доводити свої власні підприємства з білянсовою певністю до щасливого кінця.

На запитання щодо творчих засад для впорядкування німецько-польських відносин в історії давались дуже різні відповіді. Коли спинимось тільки на добі після поділів, то знайдемо там кілька спроб розв'язання, які в своїм типовім значенні заслуговують деякої уваги.

Примирення з поляками?

Новіша історія німецько-польських відносин починається досконалою спробою примирення. Пруська виховна й добробутна держава прагнула освітнього й господарського поліпшення своїх нових підданих. Вона й гадки не мала якнебудь посягати на їх народню самобутність, а тільки сподівалась, що вони будуть вдячні за добродійства впорядкованого суспільного господарення й за це признаватимуться до пруської державности. Вихідною точкою й метою всієї суспільної діяльности була наднаціональна пруська державна ідея, яка охоплювала також «прусаків польської мови». В особі князя Радзивила, спорідненого з домом Гогенцолернів, цей тип, здавалось, став дійсністю. До цього наднаціонального консервативно-

аристократичного ладу належало, що польській шляхті були полишені головні функції у великім герцоґстві польськім — доки революційна несподіванка зими 1830/31-го року не примусила до ревізії. До того часу поляків хотіли «ушляхетнити», але ні в якім разі не виперти чи змінити їх в національній вдачі. Загальне переконання було таке, що тільки безладдя в давнішій шляхетській республіці перешкодило тому, щоб розвинулось усе добре й путяще, яке рівночасно вважалось також за загальнолюдське. Коли б хто хотів ідеалізувати ту добу за її нібито найплідніші рішення, то супроти цього треба мати на увазі, що доба всебічного націоналізму зробила такий наднаціональний лад неможливим. Проєкти східної федерації й німецько-польського синтезу, як їх був накреслив Костянтин Франтц при рівночасній критиці модерної ідеї національної держави, були вже при самім їх оголошенні несучасними, далі вони все більше та більше ставали небажаними утопіями без майбутньої сили або звичайнісінькими ідеологічними іграшками.[1])

Змагання Радзивилової ери кінець-кінцем були скеровані до того, щоб дати собі раду з порядками, які вже у 18-м столітті називались «польською господаркою». Народжений у Насенгубені коло Данціґа світовий подорожник Йоган Ґеорґ Форстер, який був у роках 1784—1787 професором віленського університету, малював у листі до Ліхтенберґа з дня 18-го червня 1786 р. картину цієї «господарки», яка ще в р. 1830 відповідала дійсності: «...Ви знайдете багато матеріялу для сміху над цією мішаниною сарматської чи майже новозеландської грубости й французької тендітности, над цим позбавленим всякого смаку й проте потопаючим у розкоші, грі, модах і зовнішніх викрутасах народом... Властивий народ, я маю на думці ті

[1]) Як на духову недолугість у німецько-польськім питанні треба дивитись на відродження концепції Костянтина Франтца по світовій війні; покликуючись на Мелера фан ден Брука, ця течія часто впливала також на наукову східну працю. Досить було глянути на дійсність, щоб переконатись, що передумови, з яких Франтц будь-що-будь міг виходити, ґрунтовно змінились. У зв'язку з цим заслуговує також уваги: Fr. Schinkel, Polen, Preussen und Deutschland. Breslau 1931. Само собою розуміється, що висловлені тут погляди в основних точках відрізняються від Шінкельових.

міліони в'ючаків у людській постаті, які тут просто-напросто виключені з усіх людських прав і не причисляються до нації, хоч вони творять велику масу, — цей народ тепер опустився наслідком давно звиклого рабства на такий низький щабель озвіріння й байдужости, неописаної ледачости й безглуздої темноти, що він може й за сто літ не стане на один щабель з іншими європейськими народами, коли б до цього й було вжито найрішучіших заходів, на що досі нема найменшої надії. Найнижча шляхетська верства, через свою крайню вбогість цілком залежна й засуджена до огидливішої фізичної праці, знаходиться щодо глупоти й ледачости майже в тім самім стані; а щодо підлизливої підлоти й розчавлюючого зловживання тою силою, яка їй випадково дістається, вона ще далеко негідніша». Не зважаючи на те, що протягом 40—50 років після цього вироку стан польського народу, загалом кажучи, зостався такий самий як був, **європейський лібералізм** досить рано почав виставляти «шляхетного поляка» в принадному світлі страждєника героя; принаймні з «занедбаного суб'єкта» в умовах польської господарки і в розумінні Форстера раптом зробився здатний до розвитку, талановитий, на жаль досі забутий виховний об'єкт.

Культурне піднесення й асиміляція?

Після того, як політика Радзивила наслідком повстання показала себе нездійсненою, в Прусії намітилась нова орієнтація. Але вихідна точка лишилась та сама: **державний інтерес**. Ані у Радзивила та у провідних урядовців його доби, ані у Флотвеля польське питання не було національним чи расовим питанням. Коли цей видатний познанський надпрезидент говорив про «**асиміляцію**», то він розумів під цим не національне перетоплення. Його боротьба була скерована проти польських змагань до державної незалежности, поняття «національности», яке він уживає, треба розуміти державно. Знищення думки про державну незалежність в його розумінні цілком мириться зі збереженням тих властивостей, які він уважав здатними до розвитку й гідними пошани. Коли в добі перед листопадовим повстанням поляки мали залишитись поляками

й тільки щодо свого державного світогляду стати «прусаками», то тепер хотіли перебороти лихі властивості поляків за допомогою культурного поступу й сподівались, що «хай нарешті дійде до повного злиття обох народностей... шляхом рішучої переваги німецької культури», як писав Флотвель у своїм звіті. У пізніших десятиліттях прилучались до думок Флотвеля й сподівались, що поляк через посередництво німецької освіти стане не тільки лояльним підданим, але навіть і німцем.

Усі пізніші спроби розв'язки питання були варіяціями на ці обидві теми: примирення в дусі пруського державного почуття при дальшому існуванні польської народности або асиміляція в інтересах державного добра й при посередництві культури й виховання. По заснуванні Імперії до цього ще приєдналась спроба виперти поляків за допомогою послідовної земельної політики — спроба, яка через те не дала наслідків, що передбачені засоби не були використані. Відомо, що саме загальмувало колонізаційний закон. Перешкоди були головно внутрішньополітичного характеру. Центр ставив опір у парляменті і в пресі, спільні католицькі інтереси й страх позбутись католицьких виборців польської народности сполучились докупи. Ерцбергер саме тоді почав свою фатальну східну політику, яка потім у світовій війні досягла своєї першої найвищої точки в литовській справі (кандидатура герцога Урахського). Лібералізм відкидав польську політику держави в згоді з своїми опозиційними засадами. Такий політик, як Ганс Дельбрюк, що від 1882 до 1890 р. заступав вільних консерватистів у парляменті й дякуючи часопису «Preussische Jahrbücher» мав великий вплив, так само повставав проти східноокраїнної політики й скеровував до нового курсу, який би вносив примирення. Що при таких умовах урядовці на пруськім сході завагались і полишили політику випирання малому гуртковi політиків, яких за польським(!) зразком називали «гакатистами», можна легко зрозуміти. Дотого колонізаційна думка була чужа тодішній буржуазно-капіталістичній ментальності. Крім того ліберальний господарський політик не знав ніяких національних різниць: пруська головна кооперативна каса відкрила р. 1895 польському спілковому банкові високий кредит,

бромберзька генеральна комісія безпосередньо підтримувала польську протиколонізацію, а інші установи незабаром пішли за цими державними прикладами... Яскраве світло на зв'язок між ліберальною господарською думкою та політикою кидає факт, що вільнодумний посол Єкель, що як заступник мекленбурзького гіпотечного й вексльового банку грубо заробив на кредитуванні польських підприємств, дня 10. 2. 1897 заявив у пруській палаті послів, що ніякої великопольської аґітації взагалі немає.

До політики примирення належить також розвиток у Галичині, де віденський двір сподівався від поляків беззастережної лояльности й признання до австрійськости, бо їм було полишене всеньке урядування в краю. Згадати треба також співпрацю з «придворною партією» в Прусії, хоч вплив цеї партії на переломі століття дуже був підупав. Усі спроби зробити поляків шляхом виховання німцями належить поставити на рахунок асиміляції. Відомо, який був наслідок: краща німецька освіта й опанування німецької мови дало познанським полякам змогу краще зорганізувати й зручніше замаскувати свою пратипрацю. В дійсності не настала ніяка «асиміляція» чи «амальгамація», висловлюючись термінами американської соціології, а дуже поверхова «адаптація»: пристосування, яке в ґрунті речі давало полякові перевагу в національній боротьбі. Відомо, нарешті, щодо третього розв'язання, яке допускалось проблемою теоретично — випирання, — що дійсно малось на думці відкупити у частини польської шляхти її земельну посілість на користь німецького селянства. Але за думкою не пішов чин. Вислід праці колонізаційної комісії був такий незначний, що ввесь закон через його пропаґандистичне використування закордоном приніс більше шкоди, ніж користи.

Три «стратегічні» можливості.

Незмінний стратегічний закон національної боротьби призводить раз-у-раз в іншій черзі до трьох спроб розв'язання: вирівняння в розумні примирення, асиміляції в розумінні психічного знищення другої народности, випирання (либонь шляхом земельної реформи). Польська дер-

жава послугувалась проти німецької народности майже виключно третьою зброєю, бо для психічного здобуття шляхом асиміляції, загалом кажучи, не було можливостей, а для дійсного вирівняння бракувало передумов у власнім таборі. У вересні 1939 р. прийшла на чергу остання зброя, яка в національній боротьбі в протилежність до трьох інших не може знайти ніякого морального оправдання: фізичне знищення.

Із цього подвійного білянсу: прусько-німецького й державно-польського — випливає, що всі дотеперішні спроби розв'язання скрахували. Треба дивитись на ці питання без філософсько-доктринерських упереджень і оцінювати їх на підставі строгих життєвих законів. Асиміляція безумовно є оправдана, коли вона відбувається на користь вищої людности й коли її можна перевести без прогалин. Досвід показав, що це тільки тоді можливе, коли 1. маємо діло з расово спорідненими структурами й 2. перехід від одного народу до другого відбувається з внутрішнього переконання добровільно. При випадкових спробах пруської влади добитись асиміляції поляків обидві умови не були додержані: з одного боку це не був расово-характерний вибір, рівноцінний з німецьким народом, а з другого перед світовою війною польська людність, за виїмком поодиноких лицарів кон'юнктури, не мала до того внутрішньої готовости. По р. 1918 навпаки, польська асиміляційна політика, виключаючи деякі кола в Конґресовій Польщі й Галичині, натрапила на рішучу одсіч німецької людности. Також політика вирівняння має між народами моральне виправдання, коли вона безумовно чесна й веде до тривалого ладу. Ми знаємо, що прусько-німецька, як і австрійсько-німецька, політика — в протилежність до державно-польської р. 1919—1939 — не раз і цілком чесно йшли до такого вирівняння. Та це було неможливе, бо польські претенсії на державу в старих історичних кордонах при даній мішанині народностей неможна було погодити з тривалим державним упорядкованням східносередньої Європи. Фрідріх Великий, Теодор Гіппель, Боєн, Кляузевіц, Ґнайзенау, Теодор Шен, Мольтке, Бісмарк — у цім питанні вони були однакової думки: незалежна польська держава з історичними тенденціями в за-

хіднім і північнозахіднім напрямі була неможливою річчю, якщо пруська держава мала виконати свої завдання на сході. Дотого історичний досвід показав, що польська держава була не захистом ладу, а джерелом безладдя. Нарешті історія також показала, що третя можливість розв'зання — випирання в розумінні поодиноких аграрнополітичних та інших заходів — так само не дала ніяких добрих наслідків. Перевага, яку має німецький елемент завдяки своєму більшому духовому й технічно-організаційному хистові, вирівнюється в національній боротьбі муж проти мужа дужчою біологічною силою польщизни. Ані державно керованій національній політиці Прусії не пощастило рішучо відтиснути поляків, ані заходи польської держави не змогли життєво пошкодити національній німецькій групі. Заслуговує на увагу, що обидві сторони переходили до засобів, які лежать по той бік звичайних способів національної боротьби: польська держава почала масовими висилками й скінчила терором і душогубством; національно-соціялістична Імперія рішилась на широко закроєне розчищення ґрунту через зворотнє переселення до рідного краю. Цим знайдено шлях, який єдине дає змогу добитись тривалого ладу. У ґрунті речі це спроба державної національної політики тим способом не допустити до майбутньої національної боротьби, що між народностями проведено ясні границі.

ДУШЕВНЕ РОЗЧИЩЕННЯ ҐРУНТУ.

Розчищення ґрунту — це не тільки територіяльне поняття. Буває також «душевне розчищення ґрунту»: приділення людини, яка часто хитається між народами, до одного чи до іншого народу.

Територіяльне розчищення ґрунту має свої закони само в собі. Розміри й темп зворотного переселення залежать од життєвої сили провідного народу й від простору, що стоїть до розпорядимости. Душевне розчищення ґрунту, яке скрізь, починається дуже тяжким у східносередньоевропейськім просторі з'ясуванням національ-

нальної приналежности окремої одиниці, мусить натомісць виходити з зовсім інших засад. Не може тут рішати ані динамічна сила охочого до життя народу, ані господарська необхідність доцільно організувати простір, бо на кону тут стоїть доля людей, і кінець-кінцем усе залежить од їх вартости й волі.

Першим питанням при душевнім розчищенні ґрунту мусить бути питання в а р т о с т и. Народ є природним фактом. Вартість народу залежить од його расово-характерних рис, його виконів в історії та його талантів. Як частина історичного життя ці властивості міняються разом з ним. Тому тривалість його виконів залежить од того, чи його расова незмінність залишилась чи ні. Єдинє вона забезпечує виявлення хисту її характерної своєрідности, властивих поодинокому народові й необхідних для того, щоб цей народ міг виконати свої завдання для людства. Народи, що, як американський та мадярський, провели в 19-м стол. масові асиміляції, так ґрунтовно міняють свою субстанцію, що стають н о в и м и народами, які мають довести свою вартість тільки новими ділами. Можливо, що злиття етнічних груп найрізнішого роду веде до створення нових народів, які виявляються продуктивними. Але досі під цим оглядом нема вистачального досвіду; ані у північноамериканського, ані в австралійського або арґентинського «нового народу» розвиток ще настільки не скінчений, щоб можна було оцінити вислід мішання. Цікаво, що всі нові народи щодо етики й напряму думок завзято тримаються расово обумовлених цінностей своєї первісної доби, хоч їх расова субстанція рішучо змінилась: у мадярів це цінності старого туранського мадярства, в арґентинців іберійство, а в північноамериканців або австралійців англосаксонство. Коли зважити, що історичний досвід свідчить про занепад народів при змішанні расово малоспоріднених груп, то для европейського континенту, який не може собі дозволити експерименту нового народу колоніяльного типу, випливає вимога, що расову субстанцію треба за всяку ціну зберігати, щоб народ протягом історичного розвитку заховав ту певність, яку він потребує, щоб виконувати поставлені йому завдання.

Вирішальним моментом при з'ясуванні цінности, без

якого душевне розчищення ґрунту ніяк не може обійтись, є отже тільки расово обумовлена природа. Нічого й казати, що під цим розуміється ціла людина, а не тільки її зовнішній образ.

Але народ є також факт волі. Скрізь бували люди, що приставали до іншого народу, ніж той, з якого вони походили. Часто-густо тут несвідомо виявлялась їх біологічна природа: порівнюючи швидке й повне злиття гуґенотів з німецьким народом було тільки тому можливо, що їх нордійська природа відповідала німецькій. Звичайно, до того ще приєдналась їх воля. Як нащадки натуралістичної доби ми занадто схиляємось до того, щоб вірити в детерміновані закономірності. Але тому, що єдність людини є трійцею з тіла, душі й духа, отже поруч із тілесно-расовим елементом включає ще духово-волеві й душевно-сумлінні елементи, [2]) то самої об'єктивної расової цінности ще не вистачає, щоб провести тривале розчищення ґрунту. До того ще мусить приєднатись свідомість: позитивне підкреслення расової природи. Історичний досвід підтверджує цю думку: скрізь там перехід з одного походження-середовища до расово спорідненого народу вищої цінности вів до міцного закорінення в новій національній батьківщині, де цей перехід внутрішньо був позитивно підтверджений, добровільний або в останнім висліді відповідав волі того, хто переступив на вищий щабель. До об'єктивного стану расової породи належать свідомість і духово-вольова постанова.

Це означає, що між «територіяльним» і «душевним» розчищенням ґрунту є різниця. Нове плянування простору з національно мішаною людністю шляхом зворотного переселення є виключно еманацією провідної і впорядковуючої волі певного народу. Згода другого народу певно є бажана, але з огляду на мету остаточного впорядкування не конче необхідна. Душевне розчищення ґрунту не може зовсім обминути духового напряму людини, її волі до певної народности: неможливо йти ані проти об'єктивних даних расово-характерної породи, ані проти од-

[2]) Пор. сюди мою доповідь у Спілці німецьких студентів, Варшава, осінь 1935 р., надруковану під титулом „Tradition und Revolution in der deutschen Erziehung". Volk im Werden IV 6 (1936).

верто висловленої волі. Коли порода й воля не покриваються взаємно, то людині нічого не лишається, як терпіти недолю, яка виникає з цього життя проти породи або проти власного переконання: повстають зламані істоти, з яких нікому нема втіхи, а для всіх лише тягар. Отже кожне душевне розчищення ґрунту мусить змагати до того, щоб закликати пізнання й визнання кожної одиниці визнати закони природи й добровільно їх підтвердити. Спольщений німець може в напрямі думок і в життєвих звичаях скільки хоче йти за чужими зорями: внутрішній спокій він і його родина знайдуть тільки тоді, коли дух і душа повернуться до сил крови, яка лишилась незмінною.

Хто з огляду на необхідне впорядкування національних відносин у східносередній Європі зупиняється над польським питанням, той мусить насамперед з'ясувати собі в а р т і с т ь п о л ь щ и з н и. Всі інші питання залежать бо від цього пункту!

Безсторонній перегляд існуючої наукової літератури приводить до висновку, що якраз це питання найменше досліджувалось. Найточніший і найвірніший опис історії повстання старопольської держави, найповніша збірка висловлень про польську народню вдачу, найкритичніший дослід різних ділянок німецько-польських відносин і навіть найобширніші матеріяли про німецьку участь у розбудові Польщі мало нам поможуть при встановленні вартости, яку поляки тепер мають. Було б несеріозно бачити цю вартість у зеркалі висловлень, зроблених у 18-м столітті про шляхту, й було б наївно шукати відповіді на наше питання в ставленні попередніх поколінь до німецько-польських відносин. Необхідно проаналізувати с у ч а с н и й польський народ в його расовій і характерній самобутності, а разом із тим треба пізнати т в о р ч і сили цього народу в розвитку його в л а с н о ї історії.

Тому ця праця мусить з'ясувати три речі: р а с у, п л е м і н н у п с и х о л о г і ю й п р о в і д. Пізнання расової субстанції й наявних провідних сил вливається в зрозуміння вартости. А племінна психологія показує ті сили переконання й волі, які тепер діють у поодиноких польських або спольщених групах. Методологічно треба при цім іти різними шляхами: антропологічно-біологічні зусилля дають

можливість заглянути в расову породу, національно-психологічні вводять у життя племен або груп, а історичні показують ті провідні сили, які діяли досі. При цім різні методи мусять бути доповнені: лиш расознавство, психологічне народознавство та історія всі разом подають образ польського народу, як його треба мати, коли мусимо або хочемо дати відповідь на поставлене питання про німецько-польські відносини.

«Слав'янський» забобон.

Тому, що вартість тої чи іншої методи краще випливає з її висліду, ніж із логічного обґрунтовання її оправданости, в дальшому викладі не будуть подаватись ніякі вказівки про засади, за якими пробито шляхи крізь часто зовсім недосліджений терен. Проте необхідно спинитись на однім забобоні, що непорушною перешкодою лежить на шляху до вірного пізнання. Він стоїть у зв'язку з праслав'янським питанням і дає нам нагоду змалювати історичне тло для дальшого викладу про племінність, расу й провідну верству.

ЧИ ІСНУЮТЬ СЛАВ'ЯНИ?

До майже невикорінених вірувань нашої національної східної думки належить думка, що слав'яни расово творять одну єдність, що означується як східнобалтійсько-остійська, при чім випадкові інші доповнення пояснюються як «домішки» через асиміляцію. Основою цієї думки є звичайно мовознавча теорія про «слав'янську сем'ю народів». З мовної спорідненостн зробили біологічну, з праслав'ян праслав'янство, яке расово означалось як східно-балтійсько-остійське, при чім фактично наявні нордійські елементи пояснялись асиміляцією германських сил, передовсім бастарнів і ґотів. [3]) Новіші расознавчі, мовно- й колонізаційно-історичні праці показали, що цей погляд не витримує критики, що особливо так звані «слав'яни» від

[3]) F. K. Wolff, Wer waren die Altslawen? Mannus VII (1912).

самого початку складалися з **двох расово й соціологічно дуже різних груп.**[4])

Мово- й культурознавство поділили слав'янські племена на три групи. Цей поділ на східних, південних і західних слав'ян здобув права громадянства в побутовім і науковім обігу, хоч він не відповідає ні расовим, ні ранньоісторичним фактам. Як розвинулись насамперед **східні слав'яни**?

За неоліту на просторі нинішньої України існувала високорозвинена Трипільська культура, яка стоїть у безперечнім зв'язку з Дунайським простором. Носіями цеї культури були хлібороби. Нащадки цих неолітичних людей мабуть злучилися з тими праслав'янами, яких знаходимо з ознаками нордійського народу в Наддніпрянщині, в північнім і західнім Поділлі, в південній Волині й Східній Галичині перед приходом варягів. Коло р. 1100 Нестор хвалить у своїм літопису осслених у цім просторі «полян» як народ з особливо високо розвиненою культурою й протиставляє їм примітивних лісових мешканців понад Прип'яттю. Досі знайдені черепи не дають можливости зробити повного расового аналізу полянської области, Швідецька здогадується про сильні «східноевропеїдські» домішки, але признається, що свідоцтва про полян-деревлян «найменше певні». Непевність полягає в першу чергу на невистачальнім матеріялі, а потім також на тому, що Швідецька в своїй розвідці мішає полян і деревлян в одну групу, хоч Нестор їх дуже гостро розрізняє.[5]) Нема ніякої підстави не звертати уваги на це місце літопису. На основі різних свідоцтв і черепних знахідок можна здогадуватись, що східні поляни расово стояли близько до нор-

---

[4]) Поданий тут короткий огляд використовує передовсім праці Я. Чекановського, Л. Нідерле, Ф. Паудлера, І. Швідецької та М. Фасмера; до літ. пор. Ilse Schwidetzky. Rassenkunde der Altslawen, Beiheft zu Bd. VII der Ztschr. f. Rassenkunde, Stuttgart 1938. Висловлена тут думка про український народ основується на наведеній літературі й була ще в деяких точках доповнена або уточнена в низці дискусій з колегами. Пор. теж коротку студію Зенона Кузелі „Rasse und Nationalcharakter der Ukrainer", Deutsche Post aus dem Osten, XIII, 9.

[5]) Schwidetzky, ibid. 35 ff. O. Reche, Brackmann-Festschrift, „Deutsche Ostforschung" I. 58—59.

дійського праслав'янства (якщо воно взагалі існувало). Вони належать до однакової групи з більшістю західних племен, що виказують більш-менш певно встановлений нордійський характер.

Отож з України вийшли два мандрівні рухи, які не можна порівняти з германською мандрівкою народів, себто з дійсним переселенням народів: тут натомість мала верства полян посунулась через населені балтійсько-литовськими, або східнофінськими племенами землі й язиково славізувала тубільну людність. У часі між 5-м або 6-м та 8-м століттям із заходу й півдня впадають переселенські групи нордійської породи, з сполучення західних слав'ян, східнослав'янських полян і балтійсько-литовських племен повстають у нинішній білоруській області дві народні групи з слав'янською мовою, які Нестор означає як племена «ляхітського походження» й називає радимичами й вятичами. Про менш видатних радимичів не можна сказати нічого антропологічно певного, вятичі вважаються нордійсько-середоземними (Швідецька). Як з української, так і насамперед із білоруської корінної области відбулась потім колонізація північносхідних областей. Із сполучення колоністів із східнофінськими тубільцями повстав потім московський народ. Східні фіни були без сумніву в своїй расовій породі «східноєвропідними», себто типом, що стоїть між східнобалтійцями й Гюнтеровими остійцями. Часто висловлена, Меллером фан дер Бруком спопуляризована думка, що маємо тут діло з членами «четвертої» — туранської — раси, не витримує критики. Унутрі загальної групи народів зі слав'янскою мовою ці східнофінські елементи ще більше посилили участь східноєвропеїдів. Також ті племена, що на підставі черепних аналізів повинні вважатись переважно нордійськими, мають східноєвропеїдські домішки. Це стосується особливо до західних слав'ян. У племен, оселених на Балканськім півострові й на південь од Карпатів, падають в око динарські типи. Де-не-де трапляються альпінні домішки. Поруч із цим кидаються в око, подібно як у племен в Україні, медитеранні типи, особливо у болгарів.

У співжитті й сутичках із германцями, прафінами, туркотатарами й лаплhistorical лаплядцями складені з нордійських і схід-

ноевропідських типів старослав'янські племена зазнали не одної зміни. Передовсім настало «р о з н о р д о в а н н я», яке пояснюється або перемогою народжень східноевропеїдів або зростом «поневолених автохтонів» (Нідерле), отже соціяльним перегрупованням. Здогад, що справді настало рознордовання, можна разом із Швідецькою [6]) вважати за річ певну. У західних племен та у північносхідного колоніяльного народу наслідок рознордовання був той, що східноевропеїдський тип зробився більш-менш пануючим. У східних полян та у болгарів воно крім того причинилось до зміцнення медитеранів, у більшості південних племен до панування динарійців.

Із цих в окремих точках звичайно ще дуже непевних вислідів треба насамперед зробити н е п о х и т н и й в и с н о в о к, щ о н і я к о г о о д н о с т а й н о г о р а с о в о г о т и п у с л а в'я н н е м а й н е б у л о. Загальні вироки про слав'ян як цілість не мають отже ніякої підстави, бо з расового огляду ніяких «слав'ян» нема. Всі свідоцтва треба тому диференціювати для поляків, чехів, українців, словаків, білорусів, москалів, болгарів, словінців, хорватів, сербів та інших племен слав'янської мови. [7]) Подруге необхідно всі р а н і ш і, передовсім середньовічні змішування між «германцями» та «с л а в'я н а м и» о ц і н ю в а т и і н а к ш е, н і ж а с и м і л я ц і ї в 19-м і 20-м с т о л і т т і: ті слав'янські племена, з якими германство тоді стикалось, були в північній області переважно нордійські, а в південній рівномірно змішані з нордійсько-східноевропеїдними елементами при зростаючій динарській участи. Тепер нордійська раса не переважає ні в однім племені слав'янської мови. [8]) Погляд на расово- й народноісторичний розвиток управнює нас нарешті до і н ш о г о п о д і л у с л а в'я н н а т р и ч а с т и н и: до первісних сильно нордійських

---

[6]) S c h w i d e t z k y, ibid. 61 f.

[7]) Мовна славізація всюди обхопила етнічні групи різної расової породи. Тому нема підстави так рішучо відкидати здогад хорватських кол, що їх народ первісно не був споріднений з сербами.

[8]) Часто повторювані твердження Я. Ч е к а н о в с ь к о г о, що нинішні поляки переважно належать до нордійського типу, полягають на тім, що він послугується відбігаючим типовим поділом, який по суті не витримує критики. Пор. сюди I. S c h w i d e t z k y, Die Rassenforschung in Polen. Ztschr. f. Rassenkunde I (1935).

західних слав'ян тепер належать не тільки поляки й чехи, їх ознакою є расово нордійсько-східноевропеїдська домішка, культурно-сильний німецький вплив. Східну групу творять переважно східноевропеїдські москалі, до них треба також зачислити білорусів, хоч серед них трапляються перехідні типи до західної та південної групи. Південна група виявляється далеко обширнішою, ніж це досі вважалось, бо до неї треба зачислити як українців, так рівно й словаків. Їх провідною расою є динарійство, поруч із цим грають ролю медитеранні впливи, насамперед у Чорноморській області. Вплив православія створив між східною й південною національною групою чимало спільного, але його не треба й переоцінювати. Соціологічно головна різниця полягає в тім, що москалі уявляють собою колоніяльний народ, єдність якого не виросла з природних зв'язків крови, а мусіла бути забезпечена державним примусом. Як народ москалі уявляють собою вислід пануючого, колонізаційного ладу, тоді як південна група, починаючи словінцями й кінчаючи українцями, вийшла з громадських життєвих устроїв. Родові спілки були тут рішаючим чинником. Білоруси також у цім відношенні являються переходом: родові спілки кривічів та полочан оселились на колоніяльнім ґрунті, але все більше й більше тратили силу, так що й тут держава (Литва-Польща або Росія) стала вирішальним впливовим фактором. [9])

Ствердження, що великоросійство не виросло органічно, а витворилось через гніт держави і здебільшого чужої вищої верстви, відноситься зрештою не тільки до часів Петра Першого й штучно згорненої навколо Петербурґа держави. Від часів Петра ця карбуюча воля в кожнім разі міцнішає. Фальконетів пам'ятник царя був багато разів оспіваний, але письменники, які заглядали глибше (Достоєвський), цей «бронзовий вершник на задиханому, до смерти загнаному коні» часто-густо здавався символом загнаного до смерти народу. Як це показав Дмитро Донцов у „Deutsche Allgemeine Zeitung" ч. 455 з дня 23-го вересня 1941 р., неприродність Петербурґа і всіх Петро-

---

[9]) Звичайно, в розумінні знищення білоруської самобутности на користь поляків, литовців або москалів.

вих політично-державних імпульсів найвиразніше побачив поет Андрій Бєлий: «Мідний кінь, що націлився скочити й міряє очима віддаль, не досягне більше копитами землі. Станеться скок через історію... На холмах зостануться Нижній, Володимир та Углич, але Петербурґ западеться в землю».

Вертаючись тепер до теми про вартість польщизни, ми вже знаємо, що загальне, з поняття «слав'янства» виведене припущення антропологічного роду недопустиме. А що поляки належать до групи західних слав'ян, в якій маємо діло з сумішкою нордійських та східноевропеїдних елементів, то треба розрізняти в окремих племенах та областях, котрий тип там переважає. Та ми знаємо далі, що в розвитку історії польський національний простір шляхом асиміляції збільшився, а також що настала денаціоналізація. Ця остання мала знов наслідком, що східноевропеїдний тип творить тепер провідну расу польщизни (Столигво називає цей тип Homo fanobrachykephalus). Також Чекановський говорить у багатьох своїх працях, передовсім у своїй книзі „Człowiek w czasie i przestrzeni", про денаціоналізацію. Він добачає цей тип як у поляків, так і у чехів, і пояснює його переселеннями. Тому, що на його думку «ляпоноїди» становлять другий найсильніший елемент, то польщизна все більше й більше розвинулась у напрямі «ляпоноїдности». Але ляпоноїди Чекановського не цілком відповідають «альпінним» міжнародньої термінології, бо вони включають певні східноевропеїдні як і монгольські домішки. Дотого нордійці Чекановського, насамперед при причисленні субнордійців, містять сильну домішку східноевропеїдів, так що кінець-кінцем для польщизни встановляється така послідовність щодо сили: східноевропеїдні — нордійські — альпінні. У грубих рисах область етнографічного польського розселення має такий расовий склад: Конґресівка, особливо край між Вислою та Бугом, є східноевропеїдна; північний захід, північ і північний схід це мішанина нордійського та східноевропеїдного елементів, краківський край (у нинішнім розумінні дистрикту) мішанина альпінного та східноевропеїдного елементу.

Цей загальний образ диференціюється в поодиноких

племінних групах і соціологічних верствах. У соціяльних верствах треба перш усього брати на увагу походження. Тому, що напр. польська провідна верства в найсильнішій мірі стоїть під впливом спольщених давніше німецьких, українських, білоруських, литовських і жидівських елементів, вона дуже мало відповідає типовому образові широких мас. Треба буде дослідити расову породу й продукцію талантів поодиноких реґіональних і племінних груп, щоб мати поняття про біологічну вартість і виконну силу; доповнити треба тоді виклад систематичним розслідом походження, розвитку й своєрідности провідної верстви.

Почнемо отже з країв та племен!

ПОЛЬСЬКІ ПЛЕМІННІ ОБЛАСТІ.

Польська географія під впливом французької дуже занедбала всі питання антропогеографії й поставила голу землю на чоло своїх дослідів. Людина, що населює й формує земну поверхню, не знаходила під науковим оглядом тої уваги, яка була необхідна, щоб не дати вкрастись — здебільшого політично обумовленим — помилкам. Навіть у найновішім і найповнішім викладі Ст. Ленцевича питання людознавства, національних і расових взаємовідносин і зв'язаної з цим культурної географії часто порушені дуже побіжно, хоч автор і старався хоч чим-небудь надолужити досить убогу, як він сам признається, літературу. При такім стані речей доводиться використовувати всі можливості, щоб довідатись щонебудь про поодинокі групи польської людности — звичайно з тою єдиною метою, щоб дійти до певного висновку про племінну своєрідність і расово-характерну вартість. При цім треба дивитись на слово «плем'я» так, наче б воно раз-у-раз стояло в лапках: ані у поляків, ані в українців племінність і діялекти не грають такої значної ролі, як у німців. Різниці, які не зважаючи на це спостерігаються, мають культурний підклад, причім звичайно не треба випускати з ока особливостей при історичнім злитті первісних західнослов'янських племен із польщизною.

Кашуби.

Хоч загально було б помилковим говорити в німецькім розумінні про польські «племена», проте кашуби безперечно представляють окреме слав'янське плем'я поруч із поляками. Вони розвинулися з поморян, що по відході східних германців примандрували до области на захід од Висли й під проводом норманського (вікінґського) пануючого роду довго й успішно боронились проти польських груп, що натискали з півдня. Спочатку болотяні й затоплені землі вздовж лінії рік Неци й Варти служили природною обороною, але протягом часу поморяни (чи кашуби, як їх називано потім) все більше відступали на північ і крім того тратили простір через спольщення. Край, який вони досі населяють на північнім заході імперської жупи Данціґ-Західна Прусія, мусить через це вважатись областю відступу. Примітивне рибальське начиння й човни, своєрідні вулики з одного пня, дерев'яні ступки, техніка ткання, певні леґендарні мотиви та інші подібні явища роблять із цього краю куток, цікавий передовсім для тих дослідників народньої культури, які присвячують себе дослідженню нерозвинених життєвих умов, але разом з тим тяжкий для всякої господарської та культурної розбудови, якщо вона хоче поширитись на цю людність. У сільськогосподарськім відношенні умови тут такі самі: погані ґрунти в сполученні з невистачальною хліборобською ініціятивою призвели до того, що кашубські повіти дуже відстають од пересічного рівня.

Питання про походження слова «кашуб» ще не з'ясовано.[1]) Року 1238-го ця назва вперше з'являється в папській грамоті як територіяльне означення, трохи пізніше як племінна назва. Поняття, яке первісно означало певні середньо- й східно-поморські землі, очевидячки помандрувало на схід, поки воно, нарешті, обмежилось на непольську слав'янську людність західної Прусії й невеликої суміжної округи Помор'я. Якийсь час воно очевидно засто-

[1]) Fr. Lorentz, A. Fischer, T. Lehr-Spławiński, The Cassubian Civilization. London 1935 (поміркований польський погляд); до питання назви Walter Kuhn, „Kaschuben" als deutscher Stammesname. Deutsche Monatshefte in Polen IV, S. 545—549.

совувалось тільки до евангелічних мешканців слав'янського походження, які тим часом зовсім онімчились; але в 19-м стол. воно втратило цю віроісповідну прикмету. Важніше, ніж питання назви, є питання походження й расової породи.

Два польські вчені антропологічно дослідили загалом 1500 кашубів і прийшли до висновку, що треба явно розрізняти два окремі типи. Переважає присадкуватий, короткоголовий тип середнього зросту з широким лицем і широким носом та синіми або сірозеленими очима, за Талько-Гринцевичем він здебільшого темноволосий, тоді як Столигво приймає трохи світлішу барву волосся за пересічну. За термінологією Столигва маємо тут до діла з східноєвропеїдами (homo fanobrachycephalus, точніше homo glaucops fanotrichus brachycephalus), з представниками так званої «світлої східної раси», яка зрештою у кашубів виглядає трохи темніше. У другої, чисельно меншої частини маємо до діла за Столигвом із Homo Nordicus із темно піґментованою домішкою; Талько-Гринцевич описує її як менш короткоголову, довголицю, струнку, високого зросту, з вузьким носом, сірозеленими або світлосиніми очима та світлим волоссям. Власні спостереження доповнюють ці висліди, так що загалом можна сказати, що переважає східнобалтійський тип із нордійськими або остійськими домішками, особливо на півдні. Близче до побережжя, в приморській околиці та по містах нордійський елемент виступає дужче, хоч ледве чи денебудь досягає більшости. Вражаючо світлою є ненімецька людність у Путциґу. Інші расові складники трапляються зрідка, хоч на побережжі помітно чималу фельську домішку. З соціологічного погляду можна сказати, що рибалки й мешканці міст більш нордійсько-фельські й почасти значно відрізняються від східнобалтійської сільської людности. До певної міри стверджується загальна теза, що міська людність притягає до себе вибір нордійських типів із села; у протилежність до цього Чекановський каже про Мазовію, що там темноволосі «медитеранні» елементи переселяються до міст. [2])

[2]) Jan Czekanowski, Człowiek w czasie i przestrzeni. Warszawa 1934, 129, 145; I. Talko-Hryncewicz, Kaszubi jako grupa

Отже під расовим оглядом не треба дати себе зводити на манівці мапами, що означають область розселення кашубів за Я. Чекановським та іншими як «нордійську». У Чекановського ця думка зв'язана з його означенням поняття «нордійськости», яке значно відбігає від міжнародньої термінології, бо він причисляє так звані «субнордійські мішані типи» (у дійсності це східні балти) переважно до нордійців. В інших авторів, які тільки побіжно торкались нашого питання, до того вироку здебільшого причинилось незнання наслідків досліду. Кашуби тільки в малій частині (коло 15%, на півночі більше) складаються з нордійсько-фельських елементів. Подекуди — передовсім у ходачковій шляхті — грають також ролю винародовлені німецькі елементи, але рішаючим вплив цеї крови був тільки в небагатьох місцях.

Отож раса й характер кашубів н е о д н о с т а й н і, ясно розрізняються серед них два головні типи. Цьому розщіпленню відповідають історичні відносини. Завсігди між кашубами були ходачкові шляхтичі, селяни й рибалки, що схилялись на німецький бік, тоді як інші верстви піддавались польським намовам. Сам Майковський мусить признатись, що за старопольських часів із селянами так погано поводились, що виразна неприхильність до польської шляхти зробилась традиційною. Коли Флоріян Цейнова в половині 19-го стол. почав займатись мовними й народописними питаннями свого племені, то він не знайшов ніякого відгуку в краю: католицьке духовенство стояло на загальнопольськім національнім становищі й відкидало реґіоналізм славошинського сільського коваленка, а селяни не мали ні польського національного, ні кашубського племінного почуття. Цим пояснюється, що кашуби вже давно переживають процес диференціяції, проти якого молодокашубський рух з його часописом «Ґриф» (д-р Майковський) мало що міг вдіяти — процес, який буде продовжуватись. Чи це розщіплення досі відбувалось так, що расово й характерно споріднені з німецьким народом

antropologiczna. PMAAE IV (1925); E. S t o ł y h w o, Zróżnicowanie rasowe Kaszubów. Polskie Pomorze I (1929). — A l e k s a n d e r M a j k o w s k i, Historja Kaszubów. Gdynia 1938; J. C z — s k i, Ludność Kaszubska w ubiegłym stuleciu. Toruń 1921.

кола злилися з німцями, це треба ще дослідити (податливість певних нащадків кашубських родин під моральним оглядом примушує задуматись).

У справі переконань треба виходити з того, що ввесь край був тереном відступу й знаходився «за лісами». Частина кашубської ходачкової шляхти була за старопольських часів притягнута до військової й політичної служби по стороні Польщі, за Фрідріха Великого, який це досі грає велику ролю в народніх переказах, це ще в більшій мірі мало місце по стороні Прусії. Нащадки цеї верстви дуже визначились як пруські офіцери. Протестантські духовні, як С. Крофей та М. Понтанус, дуже потрудились над тим, щоб підмурувати самобутність кашубської мови перекладами з чужих мов. У 19-м стол. кашуб Ф. Цейнова [3]) (давніше прізвище Ціґенгаґен) і поляк Ст. Рамульт присвятили себе розвиткові мови, але не могли перешкодити тому, що польська мова через католицьку службу Божу здобула перемогу. Поруч із діяльністю католицької церкви велику ролю в справі спольщення світогляду відограла народня преса.

Основником цеї преси був кашуб Віктор Кулерський, батьки якого ще були противниками поляків, як син про це писав у петербурзькім часописі «Kraj» з дня 7(19)-го березня 1897 р. Його мати була німкеня. Кулерський був типовим кашубом: недурно польські націоналісти закидали йому його вічне ґешефтярство, постійну самореклкяму, мішання політики з власною користю. Він не був заступником польської національної думки, а хитрим мужичком, що знав душу селянства й католицько-польською пропаґандою так підніс наклад своєї «Газети Ґрудзьонської», що він з ледве 1000 примірників у 1895 р. підскочив на 38.000 прим. у 1902 р., на мало не 84.000 прим. у 1908 р. і на цілих 100.000 прим. у 1910 р. Із Ґрудзьондзу Кулерський обробляв кашубів, звідти він заложив у Цопоті «Польський дім» і в своїх писаннях так

---

[3]) Кольберґ і Поль не займались у своїх народописних працях кашубами, бо вони очевидно не вважали їх за поляків. Цейнова тримався загальнослав'янського напряму, стояв під чеським впливом і був передовсім русофілом. Католицьку церкву й польську шляхту він уважав ворогами кашубів.

влучно підроблявся під примітивність своїх читачів, що його газета користувалась величезним впливом. У порівнянні з «Грудзьонською» «Газета Ґданська» й пелплинський «Пельгржим» не мали великого впливу. Важним є, що Кулерський та обрані в Кашубії польські посли тільки тому вибились вгору, що вони без застережень видавали себе за представників католицької церкви. Кулерський спромігся навіть дістати в Римі благословення папи; вертаючись додому, він аранжував на більших західнопруських двірцях привітальні приняття його особи з боку «вдячних читачів».

За часів польської республіки більша частина кашубів трималась польської орієнтації. Меншість орієнтувалась на німців і пристала до національно-німецької організації. При цім мабуть відограла ролю й німецька кров, яка протягом століть, хоч і в малій мірі, злилася з кашубською. Покашубились деякі німецькі групи [4]) насамперед на півночі, з них походить поет Л. Гайке, який видав кашубські поезії під псевдонімом Станислава Черницького.

Про особливу кашубську провідну верству не може бути більше мови, після того як місцева шляхта злилася з німецькою або польською народністю. Дійсний провід у формуванні світогляду лежав в останніх поколіннях у руках духовенства; реакція кашубів на Бісмаркову «культурну боротьбу» показує це найкраще. Католицьке духовенство майже без виїмку не почувало себе зв'язаним із кашубством, а мислило в загально-польськім напрямі. Розвитком кашубського племінного духа займались у першу чергу вчителі й місцеві студенти.

Коцеви, боров'яки, крайняки.

Із кашубами межують на півдні й сході досить численні польські групи, які мають певну реґіональну своєрідність, але не можуть уважатись за «племена». Польська література дає їм слідуючі назви: куцеви на схід од кашубів до Висли, боров'яки у волостях коницькій, тухольській і зempельбурзькій, на південь од них крайняки. Під расовим

[4]) Пор. Lorentz, ibid. 12: „The Bylakian, which have arisen owing to the cassubianizing of the original German population".

оглядом переважають східноевропеїди; з військово-антропологічних мап Мидлярського для цієї околиці випливає дуже низький головний індекс, особливо в південній частині.[6]) В порівнянні з поляками з Познанщини або Галичини ці західнопруські поляки проявляли мало ініціятиви. Центр ваги польської національної праці ніколи не лежав у Торні, Кульмі або Ґрудзьондзі. Польська держава через те й старалась створити політичний хребет для місцевої людности. Це робилось насамперед через урядовців з інших частин держави, а також шляхом розбудови Гдині, яка рівночасно мала посилити польський напрям думки в Кашубії. Крім того робились спроби посилити селянський елемент польськими колоністами. Це приселення викликало цілу низку конфліктів, які психологічно пояснялись не тільки різницями між типами різних «заборів», але також і передовсім тим, що новий елемент з культурного і фахового огляду стояв значно нижче тубільного. Не зважаючи на це, його ставили в сприятливіші господарські умови: вони діставали досить великі двори з давнішої німецької посілости, з якими вони не могли дати собі ради, бо в своїй галицькій батьківщині вони знали тільки карликові обійстя з натуральногосподарським ладом. Спостереження, що «галичанин» міг дістати кращий двір, але не міг з ним упоратись, в значній мірі причинилось до дискусії про цінність «пруського» й «малоцінність» галицького поляка, тим більше що колоніст знаходив поміч і підтримку у представників адміністрації, які також були зайдами в цім краю.

Ці західнопруські й північнопознанські поляки цілком одрізнялись од зайд у всім їх світогляді, в їх фаховій етиці та в їх відношенні до ріллі. Ці різниці були наслідком особливого виховання, а не сильної домішки німецької крови.

«Міжверства?»

Нема сумніву, що спорідненість із німцями грає в містах Західної Прусії й Нецької округи далеко більшу ро-

---

[6]) Jan Mydlarski, Terytorja antropologiczne Polski. Polskie wojskowe zdjęcie antropologiczne I.

лю, ніж прим. у Вильні. Але вже виникає питання, чи участь німецької крови в польськім міщанстві Люблина, Варшави чи Кракова не є більша, ніж прим. Торна. При таких умовах для поняття «м і ж в е р с т в и» в біологічнім розумінні нема місця. Існування «міжверстви» залежить од того, чи група людей наслідком попередніх мішаних подруж опинилась «між двома народами», як це напр. сталось у шльонзаків. Але в Західній Прусії про це може бути мова тільки в певних дрібноміщанських колах. Тут справді є випадки, в яких творилась міжверства. Здебільшого сполучались два процеси з різними вихідними точками: цінніше польське дрібне міщанство йшло вгору й зливалося з німцями, рівночасно потопала німецька кров, яка через брак зімкненого національного устрою (пруська держава не була достатньою заміною) не могла бути втримана. Ця міжверства отже представляє з расового боку двополярний утвір: поруч із первісно німецькою групою стоїть група польського походження й німецької культури. Обидві так змішалися між собою, а також із чистокровними німцями й поляками, що повстав дуже заплутаний біологічно-расовий утвір. Характеристичною ознакою цієї чисельно не дуже великої верстви є її розсіяння: родинні нитки тягнуться з міст Західної Прусії до Данціґу, Берліна, Саксонії й до Поруря. У деяких випадках у Західній Прусії повстало те хитання [6]) між двома народами під впливом рідні в західній або середній Німеччині чи в Конґресівці, яка там, не зважаючи на явно польське походження, признавалась до німців або наперекір явно німецькому походженню признавалась до поляків (у Конґресовій Польщі). З расового погляду це не були позитивні виборові процеси: перехід до другого народу відбувався з г о с п о д а р с ь к и х п р и ч и н або під впливом вищої свідомости оточуючого народу, а не тому, що расова структура була подібна до расової породи другого народу.

Це ствердження необхідне для того, щоб здобути певні основи для оцінки двох дуже поширених поглядів. Дуже поширена думка, яка знайшла свій вираз також у поль-

---

[6]) Пор. **R o b e r t B e c k**, Schwebendes Volkstum im Gesinnungswandel. Schriftenreihe der Stadt der Auslandsdeutschen. Hrsg. von H. J. **B e y e r**. Heft I, Stuttgart 1938.

ській антропологічній літературі, виходить з того, що при переселенських рухах відбувається позитивний вибір у напрямі відпливу активно нордійських елементів. Нема сумніву, що при переселенні до заморських країн такі спостереження можна зробити. Але внутрішнє переселення 19-го стол. в прусько-німецькій державі не було таким виборовим рухом і його зовсім не можна порівняти, прим., із рухом російських німців до заморських країв або з пересeленням галицьких поляків до Америки, при чім серед останніх, як побачимо далі, досить велику ролю відограв спольщений елемент німецького походження. Швидко зростаючі промислові міста внутрішньо-німецького простору давали досить можливостей і менш моторним; не зважаючи на свої численні характерні й фахові хиби, вони тут могли зачепитись і все таки знайти кращий заробіток, ніж у себе дома. Капіталізм якраз ішов тоді вгору до модерного надкапіталізму й давав кожному, навіть малоцінному й викинутому на мілину, таку-сяку можливість. На підставі всього, що ми досі знаємо, до Порур'я напр. сунули зі сходу дві групи: мала група особливо моторних, що походили від німецьких предків і займали на заході провідні місця, й поруч цього далеко більша група переважно польського походження, що своїми низькими расовими, характерними й фаховими якостями дуже сильно причинилась до несприятливої зміни народньої породи порурської людности. Впливи цих рурських робітників польського походження на їх рідню в Західній Прусії здебільшого напевне не вели до творення позитивних верств. Сильне зазублення народів у східносередній Европі частогусто призводило до сумішок, які під родознавчим оглядом ставлять з'ясування національної приналежности перед великими труднощами. Відомо, що на Верхнім Шлезьку провідні представники польщизни, особливо зпоміж духовенства, мають родичів, у яких німецький напрям думок не підлягає ніякому сумніву. Цей факт треба брати як факт, але було б помилкою виводити висновок на підставі національно-соціялістичного родинного світогляду: коли швець Ч. у Ванні чи Берліні розвинувся на доброго чи принаймні хоч можливого німця, то це зовсім не відноситься до його брата Станислава, тітки Анастазії чи дядька Фран-

цішка в Беренті, Тухолі, Бромберґу чи Катовицях. Ці останні не завжди стояли під «дальнім впливом» своїх «родичів у старій Імперії» і не завжди симпатизували німцям. Родинне почуття поляків занадто розпливчате, щоб призводити до однакового наслідку: коли брат у Берліні з егоїзму чи звички став німцем, то його родичі на сході після 1918 р. з цих самих причин зробились фанатичними поляками, вони взаємно собі вибачали й добре себе розуміли, бо в підґрунті польська національна вдача працювала далі. Що тепер свідчаться тими «родичами в старій Імперії», це значення не має. Це пояснюється також тим, що західнопруська міжверства, сама по собі така мала, не представляє собою расового вибору в розумінні нордійсько-фельського ідеалу. [7])

За другою, дуже поширеною думкою, культурний вплив безпосередньо зв'язується з біологічною сумішкою. З безперечного факту, що Західна Прусія від появи руґів, бурґундів і ґотів завжди стояла під германсько-німецьким впливом, робиться висновок, що протягом століть незвичайно багато німецької крови перелилось у ненімецьке населення. Тут зв'язуються процеси, які відограються на різних площинах, без наведення переконливих доказів. Лиш тоді, коли буде доведено (як прим. у частинах внутрішньої Чехії або в Західній Галичині), що тут потонули більші кількості німецької крови, той висновок буде мати підставу, хоч нинішній расовий образ не промовляє на його користь. Може мати місце навіть дуже сильний культурний вплив, але при цім не мусить конче відбутись хоч трохи значна сумішка крови. Так це було в Західній Прусії, коли поминути певні дрібноміщанські верстви. А в тім мала участь нордійської крови в західнопруській польщизні пояснює, чому в Прусії провід польського руху майже виключно лежав у руках познанчиків або «великополяків».

---

[7]) Літературу див. при розділі про «рурських поляків». Це питання відограє велику ролю в практичній національній політиці, пор. H. J. Beyer, Streitfragen bei der Klärung der Volkszugehörigkeit in den eingegliederten Ostgebieten, Archiv für öffentliches Recht, N. F. 33, Heft I.

ВЕЛИКОПОЛЯКИ.

У старопольській державі існувала певна реґіональна різниця між провідною шляхетською верствою. Мешканці «коронної Польщі», «Великого Князівства Литовського», «Великопольщі» й «Малопольщі» дивились на себе, оскільки вони належали до пануючої верстви, як на щось особливе. Ця різниця потім затерлась на користь спільности поодиноких «заборів». Але в межах «пруської» польщизни познанчики й далі творили окрему групу: великопольську провідну групу.

Познанські поляки з расознавчого погляду мало досліджені. Наявний матеріял,[8]) доповнений спостереженнями в краю, дає слідуючий образ: північний захід познанського краю є сильно нордійський, північний схід із Бромберґом та Ґнєзном як осередками є східноевропеїдний, на півдні переважають альпінні й динарські типи. Своєрідне творення понять у польськім расознавстві робить необхідним одне застереження: під «нордійськими» треба переважно розуміти типи з східнобалтськими домішками. Ці «великополяни» представляють собою нащадків старих полян, про яких ми знаємо, що вони мали північногерманську провідну верству й завдячують свою державотворчість втручанню ґотів.[9]) Дослідження великопольських рядових могил дали до 53,3% нордійських черепів. Але познанські поляки, передовсім в околиці міста Познаня й на північний захід звідси, не тільки наслідком ранньоісторичного асиміляційного процесу подібні до німців. До цього ще долучається порівнюючо сильна домішка німецької крови, яка вливалась від середніх віків шляхом спольщення.

---

[8]) У першу чергу праці К. Стояновського, зазначені у Швідецької.

[9]) J. Czekanowski, Człowiek w czasie i przestrzeni, ст. 110 гадає, що ґотська група пізніше улягла тубільній людності. Пясти числилися з цим розвитком, тоді як нащадки Попеля хотіли тримати тісніший контакт із германцями. Так нібито пояснюється відомий переказ.

Вплив німецької крови у познанських поляків.

Відомо, що якраз провід познанських поляків у сильній мірі лежав у руках німецьких нащадків. Перед 1848 р. духовим провідником польського революційного руху був д-р Лібельт, муж «із польським серцем і німецькою головою» (Весоловський). Подібне значення, як він, мав тільки івфранцуз Мєрославський. Поруч Лібельта мали певне значення для польського руху адвокат Краузгофер (пізніше Кротовський), духовний Фромгольц, мельник Есман, офіцер Мітельштет, далі поміщики Габер, Панкау та Шуман. У краківськім національнім уряді 1846 р. Лібельт був представником пруського забору; він був також послом польщизни на празькім Слав'янськім з'їзді.[10]) Карл Марцинковський і Максиміліян фон Яковський, що провели переустановку на нереволюційні робочі методи, були правда польського походження, але фенотипово сильно нордійськими. В організаційній і публіцистичній розбудові «польської спільноти» нащадки німців знов узяли провідну участь. Католицькі робітничі спілки в Познані й Ґнєзні зв'язані з іменем ксендза Стихаля. У новій орієнтації шляхти в дусі признання інших верств рішаючу ролю відограв Т. фон Калькштайн. Провідним пресовим діячем поляків як видавець і журналіст був Бідерман. Року 1912-го в польській кооперації працювали отсі духовні німецького походження: Браун і Шваб у Бенчені, Больт у Брусі, Єнш у Буквиці, Тредер у Кроні н. Б., Геммерлінґ у Дрозенау, Гуче в Ексині, Ґрайнерт у Ґембиці, Крефт у Гохстюблау, Ляубіц у Гогензальці, Байзерт і Валіш в Ярачеві, Губерт і Лянґе в Кемпені, Фішбах у Костшині, Клос у Лабішині, Нельке і Клят у Лявтенбурзі, Гезе в Лесені, Батке в Лебау, Розенберґ у Любаші, Ґернтке й Донат у Мєшкові, Людвік у Мєчиску, Шваба-Мурована в Ґосліні, Батке вНоймарку, Шмідт в Опалениці, Гаазе в Познані, Губерт у Шильдберґу, Цох у Шокені, Больт у Шензе, Штайнмец у Шторхнесті, Райтер у Стралкові, Де-

[10]) Літературу пор. H. J. Beyer, Die Rolle der Deutschen bei den ostmitteleuropäischen Revolutionen, Volksforschung III. I, S. 21. Цитата з Весловського Pamiętnik z roku 1845—1846. Львів 1868, ст. 67.

рінґ у Штрасбурзі, Шварц у Тремесені, Рейман у Тухолі, Флях у Вандсбурзі, Клемт у Веліховій, Тесмер у Вірзіці, Ехауст у Ксіонсі, Генніґ у Цірке.[11]) У 202 кооперативах працював отже 41 представник духовенства, які вже своїми прізвищами зраджують сильну участь німецької крови! Перший поляк, обраний у Східній Прусії на посла, називався — д-р Вольшлеґер! Патроном берлінських національ-демократичних, отже особливо німцежерних поляків був Карл Розе; його спогади, що р. 1932-го вийшли у Варшаві («Wspomnienia Berlińskie»), до певної міри викривають, яку видатну ролю цей перекинчик грав за кулісами берлінської політики. Першим пропаґандистом національної демократії в Познанщині був Вітольд Ляйтґебер. Одним із завзятіших полонізаторів був пробощ Барч, засуджений архиєпископом фон Стаблєвським за своє вороже відношення до німців до «канонічної догани». Нарешті ті поляки, яких висилали з Познанщини для політичної місійної праці серед східнопруських мазурів, були переважно німецького походження.

Нема найменшого сумніву, що поляки в Познанщині мали власну провідну верству. Вона відновлювалась у другій половині 19-го стол. з селянських і середньоміщанських кругів, дістала самобутній нешляхетський вершок і була досить сильна, щоб випромінювати до Західної й Східної Прусії як і до Верхнього Шлезька. Чималою була її німецька домішка, насамперед серед духовенства. Коли б довелось назвати шість найвидатніших познанських поляків із доби 1830—1914 рр., то треба було б вказати на двох середньоміщанських поляків (Марцинковського та Яковського), двох німецьких нащадків (Лібельта й Бідермана), одного польського шляхтича (Юзефа Косьцєльського, прозваного «Адміральським»), який зрештою мав жінку жидівського походження, та на одного півфранцуза (Мерославського) — досить красномовна пропорція!

[11]) Із перечислення, надрукованого у Л. Бернгарда, Die Polenfrage, Мюнхен-Липськ 1920, ст. 391... Аналіза прізвищ звичайно дуже груба метода, яка не виявляє цілком точно ані участи німецької чи польської крови, а в данім випадку зараховує також духовних, що хоч були членами правління кооператив, але не накладали з поляками. Але тому, що діло не тільки в тім, що хто думає, а і в тім, що він робить, то цю діяльність треба вважати за доказ спольщення.

Під народознавчим оглядом познанські поляки займають середнє становище між південем і північчю. Досить однобарвний темний характер одежі як і брак змислу для оздоб та орнаментики вказують на північ, будова хат і деякі звичаї нагадують південь. Той факт, що в південній Познанщині переважають альпінні типи, почасти пояснює південний вплив. Цьому середньому становищу в народній культурі відповідає політичне посередництво: з Познанщини вийшли найрізніші спроби стиснути польщизну в пруськім «заборі» як і положені перед нею слав'янські племена міцними дужками через поодиноких провідників.

КУЯВ'ЯНИ.

Під расовим оглядом межують з великополянами подібні краї в північно-східнім напрямі. Тут зустрічаємось у першу чергу з куяв'янами.

Куява є дуже родючим хліборобським краєм з багатьома озерами, його головне місто Леслава лежить, як і Ґнєзно, на окраї. На захід як і на схід нема виразних границь, те саме стосується до різниць між населенням.

Куяв'яни належать до первісних груп, з яких склався польський народ, і підпали під панування міродатних князів Вартської области вже за тих часів, коли прим. мазури ще провадили цілком відокремлене життя. Їх географічна близькість до першого великопольського державного осередку пояснює цей вплив, а він знов несе відповідальність за те, що народня культура куяв'ян уявляє собою мішанину західних, південних і східних елементів. Не зважаючи на деяку спорідненість із познанськими поляками, їм бракує витривалости, ініціятиви та інтеліґентности, якою ті обдаровані. Дуже несприятливі наслідки мало ще те, що їх племінний край, який простягається від Плоцька над Вислою приблизно до Крушвиці й течії Неци, не має ні політичних, ні господарських осередків. Ґнєзно, Познань, Варшава й Ліцманштат (Лодзь) лежать поза його межами й природно притягнули таланти з цього

краю до себе, не взявши рівночасно на себе завдання вести простір.

З антропологічного боку знаходимо тут ту саму нордійсько-східноевропеїдну мішанину, як і в Познанщині. Родючий ґрунт з його багатими пшеничними й буряковими ланами дозволив сильне витворення конституційного типу; у напрямі до Висли нордійський елемент начебто виступає виразніше.

МАЗУРИ.

З куяв'янами межують мазури. Вони складаються з багатьох груп, з яких декотрі належать до колоніяльних нових племен на сході. Нас тут особливо цікавлять ловичани, курпи й підляшани; про «мазурів» у сольдавськім і сувалкськім повітах, які перейшли на протестантство, як і про «польських» евангеликів у південній Познанщині буде мова в окремім розділі. Характеристичною рисою мазурів є своєрідне шепелявлення, їх вимова («мазурення») ясно відрізняє їх від інших груп. На це складаються численні особливості: с вимовляється замість ш, ц замість ч, з замість ж. Здрібнілих форм майже немає, між ке або ге і ке, ге нема різниці. На сході мазурські колонізаційні групи швидко засвоїли собі співучу вимову, яка панує в українців. Важливо також, що ще існує племінна свідомість: мазур дивиться на себе як на щось особливе і вважається також з боку його оточення за окремий тип. Треба при цім мати на увазі, що жвава участь у північній і південно-східній колонізації дуже поширила це поняття: українці, напр., називають багато польських груп, як от краков'яків, «мазурами», подібно як в Угорщині всі німці загально називаються «швабами». Цікаво, що мазури дякуючи мазурці дістали славу музичного народу. В дійсності вони дуже немузичні — а найславніший компоніст мазурок походив з України. Постійна душевна пригніченість — «ідеологія смутку» (Осташевський) — не дозволяє тішитись ані веселою музикою, ані барвистим убранням, хоч вона з другого боку й не веде до безнадійного

почуття малоцінности. Мазур у своїх власних очах є повсякчас чимсь ліпшим, ніж проста людина, він підприїмчивий і проте внутрішньо зламаний, його можна порівняти з його власними заплутаними признаннями перед судом, про які кружляє стільки анекдотів.

Мазури зберегли багато старших життєвих форм і звичаїв, які в інших племен давно позникали, а також перейняли багато дечого від сусідів, особливо литовських, білоруських та українських груп. Ця двополярність пояснюється історією й природою.

Простір первісного розселення був убогий, давав малі врожаї й часто був малоприступний. Лихий ґрунт примушував до тяжкої праці й постійного напруження: він поміг витворити племінний тип, який треба означити як енерґійний, жвавий і підприїмчивий. Той факт, що цей край зовсім не був зачеплений протестантськими сумнівами в правдивості старої церкви, знаходить свій вираз у побожності. Мазур додержує приписів католицької церкви незвичайно твердо і строго. Поодинокі округи, як, прим., «зелений праліс» курпів, зробились теренами відступу народніх звичаїв. У протилежність до неймовірного кашуба або розважно-обачного куяв'яна мазур має одверту вдачу й неабияку рішучу силу. Кількасотлітня занедбаність його краю без сумніву покрила ці властивості його вдачі певного роду іржою, але вони існують і проявляються далі. [12])

Тяжко сказати, чи свідомість окремішности мазурів має тільки історичні, чи також національно-расові підвалини. Важливо те, що цілий їх край, який тепер майже ввесь належить до Східної Прусії, тільки наприкінці 16-го стол. зіткнувся з властивою Польщею. Року 1573-го мазурська шляхта вперше виступила перед світом на ви-

---

[12]) Jan St. Bystroń, Megalomanja Narodowa, Варшава 1935, наводить деякі відомості про те, як сусіди дивляться на мазурів. K. Lück, Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur, Познань 1938, наводить на ст. 18 приповідку, яка характеризує войовничість мазурів: „Mazur do boju, Niemiec do stroju, Polak do rady, Litwin do zwady". Про мазурів і мазурщину пор. крім того St. Lencewicz, Polska, Warszawa 1938, 142..., 250...; J. Ostaszewski, Z dziejów mławskiego Mazowsza, Mława 1934.

борчім соймі, вона відкинула кандидатуру Генриха Валуа й звернула на себе увагу своєю некультурністю. Як «кашоситники», як «сліпороджені» вони й тепер не користуються любов'ю поляків, певно їх успішна конкуренція при здобутті нових теренів на сході відограла тут не останню ролю. Щоб схарактеризувати мазура, оповідають відому пригоду з листом до Риму. Найперше довго ламали собі голову, як титулувати святого отця, нарешті рішили не називати його «братом», бо мовляли невідомо, чи він шляхтич. А справа була в тім, що котрийсь із них мав щось до діла з своєю сестрою. Сільський ксьондз не знав, що робити. Але вони довідались, що папа виставляє такі розгрішення. Його челяді вони охоче пошлють пару підгодованих підсвинків і чотирьохлітнє сало, а сам папа певно хотів би дукатів, але вони їх не мають. Проте сподіваються, що він їм і без того вишле розгрішення так «посвинячитись», щоб вони не дістались чортові в пельку... Не зважаючи на таку оцінку, мазур належить до найпутніших частин полыцизни.

Мазури як колоністи.

Поширення польського національного ґрунту в північно- й південно-східнім напрямі відбувалось у різних формах. На півночі освоювались багаті лісами терени, куди проникали мазури, хоч там і не пощастило створити міцного ретязя колоній. Тубільні литовські й білоруські елементи зливалися з колоністами: створилось «нове плем'я», яке протягом часу поширилось аж до віленської області, до Литви, Волині й Поділля. Курпи вже належали до цього колонізаційного простору. Поляки на півночі нинішнього Люблинського дистрикту (Радзинський повіт) — це типові нащадки мазурських поселенців. На півдні польський національний простір поширювався в першу чергу шляхом спольщення німецьких хліборобських поселень (глухонімці) та українських земель; крім того в горах асимілювались села волоського права. Поруч «малополяків» мазури були головними носіями східної колонізації; тому їх расовий образ зустрічається також більш-менш у поляків на східних кресах, як і в діяспорі.

Під антропологічним оглядом мазурів треба означити як нордійсько-східноевропеїдних. При цім треба мати на увазі, що в південній Мазурщині сильна індустріялізація змінила первісний племінний тип. Як в околицях Млави, так і в насельськім повіті [13]) було встановлено, що нордійська участь трохи переважає. 40 згл. 35% населення належали до нордійського або східноевропеїдного типу, решта явно стояла під альпінним впливом. За даними польських дослідників, від певного часу відбувається «нордизація» Мазурщини: здібніший нордійський елемент залишається на селі й випирає решту груп до міста, де вони наслідком зменшення числа народжень засуджені на ступневе вимирання. [14]) Досліди в околиці Плонська показали, що тамошня людність пересічно досить висока на зріст і довгоголова, приблизно третина досліджених мала сині очі. Цікаво, що ходачкова шляхта там менш нордійська, ніж селянство. [15])

Певні загальні опорні точки для цілої Мазурщини дають військово-антропологічні досліди. У колишніх польських повітах Млава, Цеханов, Плонськ, Кольно й Серпц людність рішучо замала (1,65 і менше). Тільки в східних повітах Маків Маз., Пултуск і Радзиве пересічна висота зростає до 1,66—1,68. Світла барва волосся переважає в цілім краю, хоч у середній смузі темніші відтінки сильно заступлені. Подібно розподілена й барва очей; але на сході вже переважають інші барви. Короткоголовість і незначний лицевий індекс (менш ніж 85,4) переважають, але серпцький і плоцький повіти становлять виїмок. У Серпцу й Плоцьку знайдено продовгасті обличчя як і помірковано короткі й середньо довгі голови. Так само у Млаві, Праснищі, Остроленці, Острові Маз., Кольні й передовсім у Граєві головний індекс (82,35 до 83,24) не зовсім одповідає типовим числам східноевропеїдної породи. Загалом

---

[13]) Праці Бохенка й Росінського, цит. у Швідецької. Про важливе дослідження насельської шляхти Росінським писав насамперед Чекановський: Zarys antropologji Polski, Львів 1930.

[14]) J. Czekanowski, Człowiek w czasie i przestrzeni, ст. 145 на підставі дослідів Росінського.

[15]) Праці Рутковського, цит. у Швідецької.

можна сказати, що участь східноевропеїдної раси в Мазурщині чим далі на схід стає все більшою, але північний окрай подібно як на заході сильніше перемішаний нордійськими елементами. Расова мапа Чекановського, коли її якслід читати, стверджує цей висновок: в східній Мазурщині там подано «преслав'янську» й «субнордійську» расу як переважаючі, тоді як Серпц, Плоцьк і Плонськ показано як «нордійські». Але преслав'янська раса означає в міжнародній термінології те саме, що «східно-европеїдна», а субнордійці це не що інше, як мішані форми на східноевропеїдних підвалинах!

КУРПИ — РЕШТКИ ҐОТІВ?

Про підгрупу мазурів, к у р п і в, ми особливо добре поінформовані. Вони з двох причин особливо приваблювали дослідників: поперше виявилось, що їх край з боку народньої культури є особливо своєрідним тереном відступу, а подруге була виникла теза, що вони стоять у зв'язку з ґотами. У них знаходиться означення «Ґоце», що за Буяком там прикладається до того, хто давніше робив панщину. Чекановський висновує з цього, що рештки ґотів, які залишились у краю, не змогли втримати політичної переваги, були переможені й опустились до найнижчих верств. Ці омужичені ґоти були тоді з мовного боку славізовані, але під расовим оглядом до певної міри зберегли свою первісну породу. Отож чи справді ч а с т и н и к у р п і в я в л я ю т ь с я н а щ а д к а м и ґ о т і в?

Важливість цього питання в зв'язку з духовим розчищенням ґрунту пояснює, чому ми мусимо докладніше занятись групою курпів. При цім короткі дані Швідецької нам не вистачають: вони тільки кажуть, покликаючись на Мацешу, що «преслав'янський» (східноевропеїдний) тип стоїть перед нордійським на першім місці. Дані Буяка й Чекановського,[16]) доповнені власними спостереженнями й специяльною літературою, не можуть залишитись без кри-

[16]) Ч е к а н о в с ь к и й у збірнику в честь Е. Р о м е р а, Львів 1934.

тичної оцінки.[17]) Вона приводить до висновку, що найправдоподібнішою є синтеза мазурської та ядвінґської крови. Поруч цього відограють певну ролю відламки польської та литовської дрібної шляхти. З Східної Прусії при-

---

[17]) Найбільшу заслугу в справі дослідження курпів придбав собі А. Хентнік („O Kurpiach", Варшава 1919; „Kurpie", Краків 1924; „Spław na Narwi. Tratwy, oryle i orylka", Варшава 1935; „Chata Kurpiowska"). Він сам є курпського походження й вважав це за свій обов'язок правдиво освітлити цей люд і сильно занедбаний простір його розселення. При цім він часто поводився досить некритично й запевняв, напр., що курпи мешкають у своїй батьківщині вже більш як «тисячу літ». Але ми знаємо, що в 10-м та 11-м стол. Нарев був найсхіднішим кордоном мазурської племінної области (й плоцького епископства); на північ од Нарева й Бобра мешкали пруські ядвінги (зудауці) в своїм чотирикутнику Лецен—Сувалки—Гродно—течія Нарева, а на південнім сході й сході мешкали українці. Область між Мемелем, Бугом і Наревом була довгий час предметом боротьби між мазурами, українцями та ядвінгами. Тому, що область головного розселення курпів лежить на північ од Нарева в просторі між Оричем і Пісою з Мишинцем як головним містом, курпів треба вважати за мазурське колоніяльне плем'я, яке виникло в ядвінгські ліси. Мала, від корінної области відокремлена група живе в первісно українській області коло Броку понад Бугом. Ядвінги, які були поширили свій вплив аж за Луків і ще далі на південь, були в 13-м стол. остаточно підбиті Німецьким Лицарським Орденом; їх земля була поділена між Орденом, Мазурщиною та Руссю-Україною, але умови панування довший час залишались непевними. Через великі, часто заболочені ліси заселення було протягом цілого часу боротьби напевне дуже рідке. Від 15-го, можливо від 14-го стол. мазурські колоністи осіли твердо. Найстарші церковні парафії — це Рожан і Новогруд (1336), але національний характер цих поселень тяжко з певністю встановити. Місцева назва Малий Плоцьк (1420) вказує на мазурське походження. Принагідно висловлена в літературі гадка, що доля закинула волоських верховинців у наревську область, мусить бути цілком одкинута. Безпосереднє походження від ядвінґів також не може бути прийняте, але злиття пруської й мазурської людности може бути допущене. Часті заворушення причинились до того, що курпський край зробився пристановищем для різного роду втікачів. Без сумніву члени шляхетських родин (прізвища Пац, Заремба, Чарторийський) польського, українського й литовського походження цим шляхом потонули в курпськім вільнім селянстві. Б. Тикель р. 1857 був навіть висловив думку, що всі курпи походять з одного шляхетського роду. Приналежність до мазурства була передовсім підкреслена Кентржинським і Л. Кржнвіцьким. Щодо мови це причислення безперечно має підставу, але воно не виключає також впливів іншого роду, пор. насамперед L. Krzywicki, Kurpie, Bibl. Warsz. 537, Варшава 1892. Ст. Ленцевич у цит. праці ст. 142 вважає курпів за пограничну групу.

ходили мазурські й німецькі впливи, деякі діялектичні означення мають німецьке походження.[18]) Без сумніву були асимільовані також і українські елементи, бо мазурська північна колонізація як цілість представляє собою рух, який знов відокремив німецький і русько-український життєвий круг, що за часів Ордену безпосередньо межував. У Райгороду, який первісно був ядвінґським, зустрілись Мазурщина, Прусія й Русь-Україна, а пізніше (по приєднанні Підляшша) Литва.[19]) Ця гранична ситуація в зв'язку з мазурською лісовою колонізацією, що клином посувалась уперед, напевне причинилась до того, що різні етнічні групи в тій чи іншій мірі позливалися докупи. Поруч без сумніву найсильніше заступленого мазурства ядвінґи мусіли мати найбільше значення при творенні нового племени.

Расової перевірки немає.

Тому питання про расову породу курпів робить особливо необхідною довідку про ядвінґів (ятвягів), бо тип мазурів більш-менш відомий. Ще не вирішено остаточно, чи можна причислити ядвінґів до прусаків; мовні докази промовляють за цим.[20]) Це означало б, що була виразна нордійська компонента, бо старі прусаки, як показують дотеперішні знахідки черепів, належали до нордійської раси.[21]) Коли б виявилось, що в ядвінґах були збережені східногерманські рештки, то расознавчий вислід од цього не зміниться; у кожнім випадку тоді з'ясується загадкове поняття «ґоцє» (ґоти). Отже треба було б шукати ґотських слідів у курпів у пруській одежі.

При цих заплутаних умовах походження антропологічний дослід А. Мацєші[22]) не може нас задовольняти, бо він

[18]) Адам Фішер, Lud polski, Львів-Варшава 1926, ст. 15 і 29.

[19]) До політичної історії пор. тепер K. Forstreuter, Preussen und Russland im Mittelalter, Königsberg 1938.

[20]) Gerullis у Festschrift für Bezzenberger 1921, 44...

[21]) Sophie Ehrhardt, Zur Rassenkunde und Rassengeschichte der baltischen Länder und Ostpreussens (у Baltische Lande, hrsg. von A. Brackmann und C. Engel, I, 124...).

[22]) Aleksander Maciesza, Puszczanie Przasnyscy. Przyczynek do charakterystyki antropologicznej Kurpiów. Archiwum Nauk Antropologicznych III, I (1923).

обхоплює тільки 60 селян і 53 селянок. Дотого він був переведений єдине за-для того, щоб довести слав'янський і польський характер курпів. При 80.000—90.000 людях це занадто вузький фундамент, щоб остаточно можна було сказати, що курпи переважно східноевропеїдні з сильною нордійською домішкою. Військово-антропологічні мапи також не дають точнішого образу: головний індекс коло 83, лицевий індекс між 84,5 і 85,4, носовий індекс од 65 до 66,7, переважно ясне волосся й либонь також очі, висота в напрямі до сходу від 1,67—1,65 і далі все нижче — це тільки приблизно згоджується з Мацєшою й не дає можливости висловити остаточну думку. Тільки дальші досліди можуть внести ясність. Досліди на місці показують, що нордійська домішка мабуть більша, ніж це досі допускалось. Ніс, напр., здебільшого вужчий, ніж у східноевропеїдів з їх звичайно широким і кирпатим носом, форма голови швидче середньодовга, ніж коротка. Цікаво, що серед курпів трапляються нераз німецькі прізвища (Берґер, Маєр, Шульц). Подекуди походження з Східної Прусії можна довести родознавчим шляхом. Серед осіб, досліджених Мацєшою, є чимало з непольськими прізвищами; нас цікавлять у першу чергу Ференц, Бутлер, Кісман, Берк, Грот, Фурман. Отож остаточне рішення в курпськім питанні можливе лиш тоді, коли матимемо точніші й обширніші відомості, які мусіли б також взяти під увагу місцеві різниці. Курпська підгрупа на південнім заході, означена як «ґоцє», відрізняється, напр., від інших зовсім виразно, передовсім щодо зросту. Мацєша не перевів у цій області ніяких дослідів.

Звертає на себе увагу цікава з психологічного погляду антипатія до сумежних мазурських племінних братів. Ані вперто консервативний і неймовірний селянин з околиць Млави, ані трохи більш одвертий мазурський хлібороб знад Нарева й з пултуського повіту не одружиться з курпянкою, зате й курп поглядає на мазура з підозрінням. Що москалі називають шахрая й злодія «мазуриком», здається їм цілком природним.

Занепад курпів.

Якщо расознавчі та історичні ствердження можуть бути порізному вияснені, то соціологічні досліди дають ще менш ясний образ. Брати теперішні життєві умови курпів — їх громадський лад, спосіб будування хат і обробльовання ріллі, їх погляди на господарські й політичні справи — й робити з цього висновок, як-то воно все було в минулому, як це, напр., можливе у галицьких «глухонімців» — це в данім випадку ні до чого не привело б. За останніх 150 літ обставини в курпськім краю так ґрунтовно змінились, що між минулим і сучасним нема майже нічого спільного. Як вільні селяни плоцького єпископа курпи не відбували панщини й могли отже з правного боку так розвиватись, як це крім німецьких колоністів було можливо тільки ловичанам. У лісі вони мали право вільного полювання й вільного користування деревом; їх головним заняттям було бджільництво й рибальство. До витворення курпської самобутности значно причинилось те, що всі пасічники об'єднувались у братство, на чолі якого стояв староста. Для курпів існував особливий суд, а також особлива правнича й податкова система. Правні книги переховувались у вуликах. Хентнік має повну рацію, коли підкреслює, що «право пасічників», р. 1556 уперше записане, не має ніяких польських паралель: курпське самоврядування, коли навіть з боку практики дивитись на нього трохи скептично, як установа є унікумом, тим більше що воно не знає ніяких станових різниць. [23]) Це вбоге, але вільне лісове життя скінчилось наприкінці 18-го стол. Південнопруська адміністрація запровадила впорядковану лісову господарку; москалі з стратегічних причин провадили її далі. Вже якийсь час перед тим курпи мусіли жвавіше взятись до хліборобства. У подвійнім розумінні новий розвиток обернувся не на їх користь: новочасна лісова господарка позбавила їх лісового бджільництва й полювання (р. 1801 скасовано право пасічників), а з хліборобством вони не могли дати собі ради, бо їх методи відстали на кілька століть. Наслідком того всього було велике й загальне зубожіння, ще загострене тим, що ані

---

[23]) A. Chętnik, O Kurpiach, 12 ff.

російська, ані польська влада не дбали про піднесення краєвої культури.

Історичні події очевидячки мали більший вплив на витворення характеру курпів, ніж їх расова порода, про яку не можна сказати нічого остаточного. Відколи скінчилось його життя в пралісі, курп має славу бракон'єра, пачкаря й дровокрада. Якщо він давніш у 18-м стол. в битвах із Карлом XII-м відограв славну ролю, то спогади про колишню волю виявились у 19-м стол. у провинах проти суспільного ладу: в рубанні чужого лісу, нищенні сусідського майна, ледарстві, пачкарстві й крадіжках. Високе число нешлюбних народжень доповнює картину цього люду, що більш і більш вироджується. Гостинність, охайність і певні властивості народньої культури творять ясніші плями в цім образі. Протягом століття курп усе більше пересунувся на тіневий бік життя. Якщо колись доба вільного життя в пралісі була добою позитивного вибору, що винищував усякі непевні й недобрі елементи або принаймні тримав їх у покорі перед власним правовим ладом, то скасування того ладу було водою на млин цих малоцінних елементів. Господарська скрута ще погіршила становище. Нинішній курп зі своїм карликовим хазяйством із кількох гектарів є більше спогадом про колишню своєрідність і величність, ніж племінною породою значної вартости. Виїмок треба тут знов зробити для «мешканців пущі», як вони себе називають, цебто для людности на південнім заході в напрямі Пултуска. Здається, вони стоять ближче до первісної ядвінґсько-мазурської (ґотської?) сумішки, ніж їх північні одноплеменці, в яких перевагу дістали східноевропеїдні риси в сполученні зі здичавінням нордійської домішки.

ЛОВИЧАНИ Й ПІДЛЯШАНИ.

З польського боку курпів часто прирівнювали до горалів і ловичан — із цими через деяку подібність у дерев'янім будівництві, з тими з правноісторичних причин. Також *ловичани*, дальша підгрупа мазурів, залишилась

як єпископські піддані вільними селянами й не зазнали загального обезправлення польських селян. Це відрізняє їх од їх західних сусідів-куяв'ян, це пояснює також їх багату сільську культуру, їх розкішні вбрання та їх спокійну самосвідомість. Ленцевич називає їх «ксенжаками», бо вони довго жили під духовною зверхністю. «Князівство Ловицьке» охоплювало 200 сел, які належали до ґнезненського архиєпископства. Родюча земля дозволяла їм крім того використовувати всі свої правні можливості, що для курпів з їх убогими життєвими умовами було річчю неможливою. Ще більше значення, ніж цей розділ мало те, що курпи були колоніяльним новим племенем, тоді як ловичани належать до тих мазурських груп, які не знають значнішої чужородної домішки. Расознавчих спеціяльних дослідів про них немає. За Чекановським нордійська раса серед них переважає, військово-антропологічні мапи вказують для ловицького повіту: середньодовгу голову, порівнюючи вузьке обличчя й середньоширокий ніс, переважно світлі очі й волосся, зріст 1,66—1,67 м. Це образ, який хоч і не цілком відповідає типовим властивостям нордійської раси, але досить близько до них підходить.

Подібно курпам підляшани також належать до мазурських колоністських груп. Як увесь мазурський колонізаційний рух стояв під знаком активної й пасивної асиміляції, так і на підляськім ґрунті відбулось злиття різних племен. Первісно край стояв під ядвінґським впливом, хоч і не був безпосередно заселений і опанований ядвінґами, пізніше він дістався під русько-українське панування. Старопруські відламки були українізовані, пізніше — почасти лиш в 19-м стол. — настало спольщення. Мазурські колоністи очевидно не викликали спочатку ніякої зміни національного напряму, натомість вони, здається, цілком пристосувались до свого нового оточення, як це часто бувало. Спольщення Підляшшя сталось у новіших часах, найвища його точка припадає на 18-е століття. Його отже не треба змішувати з моментом прилучення до польської держави. На підставі російської мапи,[24]) яка зма-

[24]) Документы, объясняющіе исторію Западно-Русскаго Края и его отношенія къ Россіи и къ Польшѣ. С.-Петерб. 1865 (почасти французький текст). Східний кордон польської національної більшости пред-

льовує стан коло 1860 р., східні волості ще не перед цілими 100 роками були білоруськими або українськими. Національний кордон простягався трохи на схід од Ґраєва, на захід од Білостоку й Більська в напрямі Радзиня, але робив коло Високого Литовського «ніс» на захід, так що край між Соколовом і Лосицею можна вважати за український. Польські мапи з часів перед першою світовою війною й коротко по ній признають, що Підляшшя не зовсім польський край. В інтересах ясного прилучення виленського мовного острова до суцільного життєвого простору пізніші мапи значно поширили «коридор» навколо Гродна-Августова й картографічно виключили всякий сумнів щодо цілком польського характеру краю на північ і на південь од середнього Бугу.

З історичного погляду Підляшшя довгий час було предметом спору між Литвою, українським галицько-володимирським князівством і Мазурщиною, лиш р. 1569-го воно припало польській короні. Державнополітично до того часу брало гору Велике Князівство Литовське, не зважаючи на це, колонізацію провела мазурська дрібна шляхта (з заходу й особливо з бальського краю) й українська селянська верства (з півдня).

Із сказаного випливає, що нинішнє підляське населення щодо походження є більш або менш білорусько-українське, коли не рахувати зайшлих із заходу колоністів і міщан. Загалом відбувся синтез ядвінґських, українських, польсько-мазурських і почасти литовських елементів. В антропологічнім відношенні переважає східноєвропеїдний тип. Талько-Гринцевич знайшов: зріст 161,7, головний індекс 82,1, носовий індекс 69,0, волосся темнобіляве до світлорусявого. Понад Бугом нордійський елемент трохи дужче виступає вперед. Подібне явище спостерігається понад іншими ріками (походи вікінґів!).

ставив у формі реферату про різні мапи Ф. Доубек у часописі „Jomsburg" I 4 і II 1 і 2. Ст. Ленцевич згадує на ст. 143 цитованої праці «литовсько-ядвінґську основу» Підляшшя.

ПІВНІЧНОСХІДНІ ПОЛЯКИ НА ЛИТОВСЬКО-БІЛОРУСЬКІЙ ОСНОВІ.

Розгляд мазурства не може бути закінчений без вказівки на виленський мовний острів і на північну частину Люблинського й Радомського дистрикту. Оскільки тут існують селянські поселення, вони стоять під мазурським впливом. Праоснова була на північнім сході литовсько-білоруська, на південнім сході — українська. Польські колоністи в численних випадках потонули в чужороднім оточенні; як селяни, вони не знайшли підтримки в одноплемінної провідної верстви шляхти й міщанства, а швидче у литовського, білоруського та українського селянства. [25]) Отже оскільки польське селянство тепер існує в колишніх північносхідних окраїнах польської держави, воно здебільшого є наслідком асиміляції. У багатьох випадках воно взагалі існувало тільки на мапах та в статистиці. Національна байдужість місцевої людности дозволила рису за рисою «поправити» лозанську мапу Дмовського з р. 1908-го, яка первісно знала тільки малий польський острівець коло Вильна на схід од лінії Гродно-Берестя Литовське.

[25]) Юзеф Вонсович підкреслює в замітці «Креси всходнє» для календаря краківського «Ілюстрованого Кур'єра Цодзенного» 1936 ст. 88, що колоністи в трохи віддалених місцевостях од Вильна «без різниці» були всмоктані білорусами. Відповідальність за це він кладе насамперед на події 19-го стол.: скасування релігійної унії царським урядом і передачу землі у власність селянства. Це натякає на те, що польське становище залежало від упривілейованої провідної верстви. У чистій національній боротьбі без державної або станової підтримки поляк на віднім фронті раз-у-раз терпів поразку. На початку 19-го століття спольщення найбільше захопило уніятське духовенство й шляхту, обидві ці верстви по обох згаданих подіях не могли далі грати дотепрішньої ролі. Ціково, як одверто Вонсович на ст. 87 і далі признається, що мова тут мовиться про спольщений край, де спостерігаються також явища ренаціоналізації (поворот до литовської мови, менше до білоруської). У майбутності він на ст. 91 не вважає за виключене, що білоруський елемент знов піде вгору. Зрештою асиміляція викликала незвичайне помішання населення. Воно проявляється в литовських, білоруських чи українських прізвищах, які собі попривоювали поляки, а далі також у тім факті, що часом одна й та сама родина розпадається на дві народності.

«Литвин» Пілсудський.

У цілій східній області ані міщанство, ані селянство до найновішої доби як правило не мало більшого значення: польський характер надавала краєві шляхта. Частина міської людности також була шляхетського походження, згадаймо Пілсудського, нащадка шляхтича-землевласника, посілість якого була сконфіскована. Цій шляхті властиве певне реґіоналістичне настановлення: з політичного й часто також із людського боку вона почуває себе спорідненою з литовцями й білорусами, думає про федералістичне вирівняння з цими народами, не зрікаючись при тім своїх претенсій на польське провідництво. Щодо походження ця шляхта здебільшого литовська, білоруська й на півдні українська, а коли докопатись до початків того чи іншого роду, то нераз знайдеться німецький шляхетський або міщанський прапредок. У кожнім поодинокім випадку тут майже неможливо розрізнити між литовським і білоруським походженням у провідній верстві. Колишнє Велике Князівство Литовське певно було з політичного боку одностайне, але в національнім відношенні воно складалося з шамаїтів литовської мови та з «білорусів». Але по-білоруському балакали не тільки члени цього народу, білоруською була також урядова й освітна мова цілого того державного утвору. Коли р. 1385 в Креві була створена правна основа для злуки з Польщею, ця «наднаціональна» провідна верства білоруської культури зв'язалася з польською шляхтою. Не зважаючи на білоруську урядову мову, яка ще довго втрималась, щоденною мовою цих кол стала польська, форма прізвищ помалу застосувалась до польського звичаю, й нарешті з «литвинів» Ходкевича, Довгайла, Міцкевича, Монтвіла, Радзивила, Скирмунта, Тишкевича поробились поляки, так що тепер не можна з певністю встановити, чи головна основа походження була литовська чи білоруська. У 20-м стол. грала певну внутрішньополітичну ролю політично-суспільна група, яка називала себе «литовськими зубрами»; її органом до певної міри було виленське «Слово», яке редаґував Цат-Мацкевич. Цьому реґіоналізмові відповідає признавання до «литовства». Як Міцкевич, так і Пілсудський пишались тим, що

вони «литвини». Ця пиха звичайно відносилась у першу чергу до країни, але в ній відчувається також спадщина крови. Впадає в око — ми ще будемо цим займатись — талановитість цеї північносхідної польщизни: з неї походить велика кількість провідних осіб. Тут вистачить перечислення, пояснення буде дано в іншім зв'язку.

Родини Чарториських, Сангушків, Потоцьких, Радзивилів, Сапіг, Любецьких належать до цього східного світу. З найвидатніших поетів Міцкевич народився в Новогрудській землі, Словацький у Кремінці. Красінський народився правда в Парижі, але походив із східного роду. Родина Косцюшка була білоруського походження. Лимановський народився в Летгалії,Варинський в Україні, Пілсудський в Україні, ці три сини шляхетних родин стали побірниками соціялізму.

З расознавчого боку маємо небагато матеріялу. Деякі досліди тяжко використувати, бо вони не роблять різниці між поляками й білорусами. Швідецька згортає різні праці докупи й стверджує, що на північнім сході продовжується нордійсько-східноевропеїдна сумішка, при чім участь східноевропеїдного елементу значно більша. Військово-антропологічні мапи показують, що польський мовний острів коло Вильна не є виїмком: лицевий і носовий індекс, зріст, барва очей і волосся відповідають східноевропеїдним нормам, хіба що тут зустрічається помірковано короткоголовість (трохи понад 82), що за фон Айкштетом характеристичне для цеї раси.

СЕРЕДНЬОСХІДНА ДІЯСПОРА (ПОЛІССЯ, ВОЛИНЬ, ЛЮБЛИН-ХОЛМ).

Свідоцтва про виленських поляків у головних рисах відносяться також до всіх польських поселень на українськім і поліськім ґрунті аж до колишнього кордону між Галичиною та Росією. Як у Поліссі, так і на Волині й Холмщині поляки творять панську верству насамперед як шляхта, далі йдуть урядовці й усякого роду купці, почасти навіть колоністи. Тільки виїмково де-не-де пов-

стали замкнені польські райони, здебільшого є тут тільки тоненька вища верства. На західнім окраї польсько-український національний кордон наслідком асиміляції пересунувся: що тепер у східних округах Люблинщини польське, це здебільшого спольщене українство. Велику ролю тут відограла боротьба Москви проти уніятської церкви. Коли ця віроісповідна спільнота була розбита, частина селян не повернулась до православної церкви, а перейшла на римокатолицтво. На думку українців, у самій Холмщині тільки по першій світовій війні таким чином було спольщено 250.000 українців. Коли тепер за статистикою живе в Холмськім повіті 122.000, в Грубешівськім 83.000 і в Білопідляськім 114.000 поляків, то мова тут іде переважно про людей, які — передовсім на селі — з боку походження не належать до польського народу. Та польські статистичні дані в багатьох випадках і не відповідають дійсності. У декотрих одиниць національна свідомість мало розвинена, багато хто «повис у повітрі» щодо своєї національної приналежности, бо він заплутався між голосом крови, політичним напрямом і впливом православної церкви. На творення переконань часто-густо має рішаючий вплив православна церква: якщо вона в царській Росії була явно протиукраїнською й московською, то в польській державі ця позиція все дужче зв'язувалася з вірнопідданчими заявами до Польщі. Польській пропаґанді вона зовсім не противилась, під кінець вона навіть сама стала знаряддям польської східної політики. Тому що православна людність Холмщини дуже побожна, в ній раз-у-раз знаходяться сліди цього розвитку: стрічаємо тут москвофільські елементи поруч з українськими й полонофільськими. При цім полонофільська течія заступлена виключно серед духовенства та учительства, тоді як москвофільські настрої зустрічаються серед частини селянства.

Наслідком цих історичних, а головно церковно-історичних подій було те, що на сході нинішньої Люблянщини між польським та українським народом є багато перехідних зон, які утрудняють точне національне означення людей. Маємо тут діло з т р ь о м а т и п а м и:

Поляки українського походження.[20])

1. Римокатолицькі поляки українського або білоруського походження. У переважній більшості це колишні парафіяни скасованих царським указом р. 1875 грекоуніятських церков, які після проголошення волі віри маніфестом 1905 р. попереходили від православної до римокатолицької церкви. Добрих 10% цеї людности напевне були остаточно спольщені.

2. Римокатолицькі, більш або менш спольщені українці, які походять од тих самих церковно-історичних подій. Не зважаючи на приналежність до римської церкви й на сильний вплив польської пропаґанди з боку духовенства, певний нахил до українства тут безперечно спостерігається. Рух до повороту в лоно греко-уніятської церкви покищо ще не може бути якслід оцінений. Мала частина вимагає в межах римської церкви української проповіді й літургії. Припущення, що в рахубу тут приходять коло 200.000 людей, мусить більш-менш відповідати дійсності.

3. Греко-православні поляки українського або білоруського походження. Ця група досить мала. Вона належить у першу чергу до інтеліґенції, її завданням було провести польську орієнтацію в православній церкві. Її прототипом був єпископ Шретер із спольщеної німецької родини. Число цих православних поляків було незначне, тим більшою була їх політична вага у варшавського уряду. В Галичині цій групі відповідав особливо підтримуваний владами «Союз грекокатолицьких поляків», який був на вищий наказ урядово зареєстрований у Львові й патронований самими воєводами. Про це свідчить обіжник соціяльнополітичного відділу Краківського воєвідства з дня 25. 5. 1938 р.

Доказом того, що значні частини Люблинщини не належать до корінної польської національної области, а що це український або білоруський, або поверхово спольщений край, була також діяльність колишніх польських органів безпечности. Цікаво, що урядова статистика — Малий

---

[20]) Політично-історичне тло тих питань, про які тепер буде мова, я освітлив на підставі недрукованих урядових паперів у статті „Ziele und Methoden der südöstlichen Volkstumspolitik Polens" (Südostforschungen VII, 369—439).

Річник Статистичний 1937 наводить у Люблинськім воєвідстві тільки 63.000 українців, 11.000 «русинів», трохи більш як 1000 білорусів і майже 3000 великорусів при 210.000 православних і 3000 уніятах! — уперто боронила чисто польський характер цілого воєвідства, тоді як таємні акти люблинського воєвідського уряду показують, що майже у всіх повітах провадилась гарячкова українська пропаґанда. Незвичайна увага, яку поляки присвячували Організації Українських Націоналістів (ОУН) і культурним змаганням українців, свідчить про те, що дійсність виглядала інакше, ніж польський серпанок, витканий із статистичних дат підозрілого походження. Також вічний страх перед галицькими українцями, що вони можуть викликати заворушення в краю, можна тільки тоді вповні зрозуміти, коли збагнути, що польські уряди були глибоко заінтересовані в тому, щоб запроваджений, але далеко ще не скінчений полонізаційний процес провадився далі по змозі без сторонніх свідків і без перешкоди. Не диво отже, коли при таких умовах повітовий староста Білої Підляської в таємнім обіжнику з дня 14. 2. 1939 стурбовано ствержує, що його повіт «донедавна лежав поза межами лояльного чи нелеґального українсько-націоналістично-сепаратистичного руху», але від липня 1938 р. зайшла зміна, бо ОУН провадить пропаґанду. Коротко і ясно староста забороняв усяку діяльність у цім напрямі, зокрема третя точка його обіжника забороняла продаж і поширення часописів, календарів та інших друків українською мовою, посилаючись на точки 9 і 46 розпорядження державного президента про пресовий закон з дня 21. 11. 1938 (Збірник Законів Польської Републіки ч. 89, поз. 608) як на адміністративну зброю.

Коли взяти на увагу ці факти, то про поляків у Люблинщині можна зробити такі висновки:

а) Справжні поляки живуть тільки в Пулавськім та Янівськім повітах, а також у південнозахідній частині Замостського, більшій частині Білгорайського й Красноставського повітів і в околицях самого Люблина. За виїмком Люблина це все нащадки малопольських колоністів, але існують також безпосередні мазурські впливи. Загальна

кількість корінних поляків, рахуючи в тім числі й зайд останнього часу, доходить до 1.200.000.

б) Польська сільська людність, що походить із давнішого спольщення ядвінґсько-литовсько-української пралюдности, нараховує приблизно 250.000 душ.

в) Польське міщанство, зосібна в Люблині й Замості, походженням із первісно німецьких або жидівських родин; кілька тисяч душ.

г) Лиш в останніх двох поколіннях спольщені або польщизною перейняті українці (включно з кількома білорусами), загалом коло 300.000 душ.

д) Польське міщанство з різних районів розселення, не закорінене в ґрунті, що тепер мешкає почасти також на селі.

Ленцевич подає про люблинську польщизну такі відомості: «На сході малополяки вникли в українські землі й створили між Вислою та Сяном групу ржешов'яків, пізніше вони вникли в район Люблина, де одначе натрапили не тільки на українську основу, але також на мазурські впливи, тут вони остаточно створили групу люблинців. Асимілюючи українців, вони перейняли від них численні прикмети східнослав'янської культури, проте вони визначаються найкращою, себто найподібнішою до літературної польською мовою, яка є новою (!!! Автор) польською мовою, розвиненою на народній українській основі».

При такім стані речей [27]) нема нічого дивного, коли антропологічний образ польщизни між середньою Вислою та Бугом значно відбігає від расового образу досі обговорених груп. Навіть у Чекановського, який уважає нордійську расу більш поширеною між поляками, ніж між німцями, мапа не подає нордійських районів, виключаючи смугу понад Бугом, яка одначе не заселена поляками. Пані

[27]) Етнографічні дані більшости польських публіцистів здебільшого не заслуговують повного довір'я саме у відношенні до східних земель. Вонсович у цит. праці ст. 88 і далі припускає, що Підляшшя й Холмщина були заселені уніятською людністю червоноруського (українського) походження. В огні релігійної боротьби первісних уніятів проти православія скінчилась тоді після маніфесту про волю віри асиміляція до польської мови й народности. «На Холмщині й Підляшші відбулось напевне найбільше релігійне навернення новітньої доби». Ст. Ленцевич, цит. праця, ст. 143.

Столигвова монографічно звела докупи ввесь матеріял про давніше Люблинське воєвідство й ствердила слідуюче: Північ і північний схід (себто за нашим ствердженням райони з ядвінґсько-литовсько-українською основою) виразно східноевропеїдні. Поруч цього часто стрічається малорослий темний короткоголовець, поширений у цілім воєвідстві, який означується в польській літературі як «ляпоноїдний». За міжнародньою термінологією це альпінні (у Ґюнтера: остійці), їх осередком є Західна Галичина, монгольська домішка в них очевидна. Носіями цього альпінного расового типу являються малопольські колоністи, тому він також найбільше поширений у південнозахідній частині краю. Нинішніх українців треба здебільшого зараховати до динарської раси, тому ми знаходимо динарців на українськім, себто скрито українськім південнім заході. Досить часто динарці мають ясну піґментацію, можливо що це нордійсько-динарські мішані типи. Нордійська раса заступлена в першу чергу в річних долинах Висли й Бугу, крім того трохи густіше в повітах Біла Підляська й Володава (тепер належить до Холмщини); але ці повіти вже не належать до корінного польського простору.[28])

ПЕРЕХОДИ НАВКОЛО РАДОМА-КЄЛЬЦЯ.

Середущі землі польського національного ґрунту заселені в дузі Висли переважно мазурами, але індустріялізація з її пересуванням людности значно помішала племінну своєрідність. Із півдня діяли «вислянські» (малопольські) впливи. Реґіональні різниці існують, але між «серадзянами», «сандомірянами» чи мешканцями Кєльців, Радома або Конського вони не мають етнографічного значення. З діялектичних різниць звертають на себе увагу: в районі Кєльця носування (назалізація), майже скрізь виступає к замість х, часто помічається мазурування. Поруч цього спостерігаються малопольські властивості, зокрема заміна

---

[28]) E. Stołyhwowa, Analiza antropologiczna ludności województwa lubelskiego. Sprawozdanie z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego 1930, Wydz. IV, t. XXIII.

закінчення першого відмінку множини з -ми на -ва. У найближчих околицях Радома настало повне злиття малопольських і мазурських (позаняків) груп. Адміністративно нинішній Радомський дистрикт обхоплює ті землі генералгубернаторства, які, коли не рахувати жидів і де-не-де розкиданих німецьких колоній, мають чисто польське населення. Серед міщанства німецька домішка безперечна, а що міста здебільшого зазнали дужчого розвитку лиш протягом останніх 100 літ, то це наслідком найновішого спольщення. У поодиноких випадках були спольщені також німецькі села.

З антропологічного боку маємо тут діло, як доводить Швідецька,[29]) з перехідною областю між північчю й півднем, заходом і сходом. Найсильніше заступлена східноєвропеїдна раса, далі йде — насамперед у південнозахідній частині — альпінна раса. У Кєльці встановлено при однаковім головнім індексі (83) та однаковім зрості (164,9) світлі синьоокі типи й темнорусяві з гнідими очима (східноєвропеїдні, згл. альпінні). Досить часто здибаються «монголоформні» типи, які пояснюються татарськими колоніями на півдні, зосібна в районі Сандоміра. Військово-антропологічні мапи показують, що з півночі діють певні нордійські впливи, вони виявляються насамперед у тім, що частина східноєвропеїдних не належить до виразно короткоголових. У південній частині головний і лицевий індекс помітно збільшується, Конське й Кєльце можна назвати в першу чергу. Поляки Радомського дистрикту майже без виїмку особливо малі.

МАЛА ПОЛЬЩА.

У південних, «малопольських», групах треба особливо вважати на те, що вони завсігди стояли під

[29]) Швідецька, цит. праця, ст. 190 і далі. Досліди переводили Олехнович, Ленцевич, Льот, Барановська й Романовська. Расова мапа Чекановського виказує для відповідного простору дуже різноманітну картину, яка одначе стає простішою, коли взяти «преслав'янський» (східноєвропеїдний) за основний тон.

впливом чотирьох різних процесів. Із заходу насувався німецький елемент, не тільки, як у багатьох інших землях, міщанство, що розбудовувало міста. В середніх віках тут були створені численні німецькі хліборобські осади, людність яких пізніше злилася з польщизною. На сході знов точилась боротьба з українським елементом, який давніше населяв простір аж до самого Кракова й простягався мов довгий язик через гори до Шлезька й Моравії. Потретє волоські пастухи сунули в карпатській дузі на захід, були тут славізовані і впливали не тільки на горалів, але також на польську людність. Тому що для заселення Галичини бракувало людей, були, почетверте, мазури притягнені до колонізації.

Сутопольська й зв'язана з ґрунтом є в Карпатах тільки та людність навколо Кракова, яка антропологічно узнана за альпінну з східноєвропеїдними домішками. Областю її первісного заселення є льосова смуга обабіч верхньої Вісли, звідти вона поширилась в області допливів. Але вона залишилась тільки в долинах. У старших джерелах вона називається «вислянською»; Шуйський [30]) називає її «хробатською», хвалить її працьовитість, її життєрадістність і самосвідомість. Він протиставляє її, в своїй багато де в чому однобічній характеристиці галицьких племен «мазурам», оселеним між Рабою та лівим берегом Сяну: «їх легко пізнати з низького зросту, щуплої будови, понурих і мало привабливих рис обличчя, понад Вислою й Сяном їх називають ґрембов'яками». Так саме хвалить А. фон Ґутрі краков'яків за їх енергію, відвагу, веселість і барвисте вбрання, тоді як «мазурам» галицького краю бракує цієї великої веселої риси. З народознавчого боку краков'яки найчистіше збереглись у південнозахідній частині Нидської кітловини, в тій країні льосу, яка вже давніше належала до найгустіше заселених у Польщі, але через свою віддаленість од великих шляхів найменше була помішана (район Вислиці й Мєхова).

Тоді як краков'яки, як нині треба означати нащадків «хробатських вислян», проявляють досить енергії, щоб

[30]) Josef Szujski, Die Polen und Ruthenen in Galizien. Wien und Teschen 1882, 12 і далі., 15, 34, 69. A. von Guttry, Galizien — Land und Leute. München 1916. 64 і далі.

займатись також промислом, мазур — за Шуйським — недбало й зажурено порається коло землі, вперто змагаючись проти всякого поступу. «Лиш на кордоні русинського племені, десь коло Ярослава, людська порода стає гарніша й здібніша до культури, визначається між іншим також чистою, вільною від провінціялізмів польською мовою, яка одначе за русинським прикладом вимовляється співучо». [31])

Як скрізь, гострого племінного кордону не можна тут провести, це стосується насамперед до східного окраю, бо мазури й краков'яки через асиміляцію й колонізацію тут спільно поширили національний простір. До того австрійське панування причинилось тут до злиття людности: принаймні від доби компромісу краєвими урядовцями тут були поляки, які старались затерти всі різниці, наскільки в гру не приходили соціяльні моменти. Не треба, нарешті, забувати, що від кінця середніх віків Краків був найвидатнішим осередком Польщі й культурним середовищем, вплив якого сягав на заході до Шлезька, на півдні через карпатський гребінь і на північ і схід глибоко в середину краю. Сприятливі сільсько-господарські умови повели крім того в останнім столітті до розвитку самосвідомого селянства, особливо в районах краков'яків і «глухонімців». Роздроблення земельної власности звичайно трохи загальмувало внутрішню розбудову справжнього селянства (в середньоевропейськім розумінні); той факт, що тут могла повстати селянська партія під проводом Вітоса, показує одначе, що тут є самобутнє, також під політичним оглядом активне селянство. На заході утворились під впливом індустріялізації перехідні зони до верхніх шлезьців і шльонзаків; також на південнім заході по той бік Скави існує подібний перехідний район, де шльонзацькі, горальські й «малопольські» впливи відограють певну ролю.

Малопольська колонізація.

З погляду загальнопольської національної історії властивими носіями колонізації були поруч мазурів «малопо-

[31]) Шуйський, цит. праця, ст. 17.

ляки». При цім не можна точно розрізнити, що було серед малополяків мазурське й що ні, у кожнім разі нема сумніву, що краков'яки були провідним елементом. Познанські поляки безперечно відограли значну ролю в польській історії, але вона лежить більше в площині організації й стремління до політичного панування. З Познанщини поширювалась національно-політична свідомість, малорозвинені місцевості діставали звідси провідників — але звідси шляхом колонізації й спольщення не збільшувався простір національного розселення на схід, південь і північ, як це було у двох інших племен. Познанцям навіть не пощастило накласти тавро власної племінної породи на південну Познанщину: в народній культурі й расовім типі тут далі діяли малопольські впливи.

Література часто займалась краков'яками. Оцінка їх випала так добре — напр. у Шуйського й ф. Ґутрі, — що тяжко виправдити деякі їх позитивні висновки, які передовсім у давній Австрії вважались за чисту правду. При цім часто-густо за вихідну точку береться значення Кракова, яке поширюється на вартість краков'яків. Але середньовічна приповідка „salve Cracovia, altera Roma, Romą Poloniae" не відноситься до поляків у самім Кракові й навколо нього. Гарне місто над Вислою було тоді німецьким містом, його чудові будівельні пам'ятники завдячують своє повстання німцям. Німецькі й почасти також італійські купці зробили з Кракова поважне торговельне місто. В культурнім і господарськім розвитку міста властиві «краков'яки» брали дуже малу участь, не кажучи вже про те, що в середньовіччі і в ранній новій добі їх поширення через сильну німецьку колонізацію й недалекі українські поселення зовсім не відповідало їх нинішньому значенню й розпростоуренню. Але блискучість краківських будівельних пам'ятників німецьких майстрів, образи чеха Матейки, [32]) твори Бачярелі, Каналета й Ґрасі — все це переносилось на місцеву людність, краков'яків хвалили до небес, а мазури мусіли вислухувати критику й закиди.

---

[32]) Пор. Вечірнє Чеське Слово, Прага 21. 5. 1943.

Різниці в порівнянні з мазурами.

Спільна участь у колонізації сходу все таки не могла затерти різниць між південними «малополяками» й північними мазурами. У першу чергу є між ними **расова** різниця: на півночі маємо діло з нордійсько-східноевропеїдною сумішкою, яка в напрямі до сходу все більше міняється на користь східноевропеїдного елементу; на півдні переважає альпінна (остійська) раса, до якої домішуються східноевропеїдні та (в первісно українськім просторі) динарські елементи. Від раси залежить і різниця вдачі. Не зважаючи на «мазурську» домішку, «малополяк» досить самосвідомий, тверезий і практичний. Його самосвідомість неймовірно відокремлює його від шляхти, його твереза практичність захищає його від неясних експериментів і часто нереального напряму думок мазура. Косцюшко взяв звідси своїх «косарів». Під час селянського повстання 1846 р. «малополяк» подібно до українського селянина повстав проти галицької вищої верстви, пізніше він зорганізував цю протилежність у формі селянської демократії. [33]) Характеристичним для малополяка є потяг до міста: як усім альпінним йому подобається спокійно-трудяще життя дрібного міщанства, тоді як мазур має перед містом певного роду страх. Значення має, нарешті, **соціологічна** різниця: мазур стояв протягом історичного розвитку головним чином під впливом шляхти, малополяк був безпосереднім підданим короля, середньовічних німецьких міст і церкви. Для краков'яків престіл і вівтар були справжніми політичними величинами, а не поняттями, що тільки тоді набували значення, коли їх акцептувала місцева шляхта. Тому між малополяком і шляхтою залишилась певна дистанція: також за австрійського панування, коли багаті дідичі мали особливу силу, західногалицьке селянство (як і міщани Кракова й почасти Львова) зберегло певний політичний вплив, який із зростом демократизації ставав усе більшим. У мазурській племінній і колонізаційній області мала й середня шляхта залишилась на чолі: селянство було без виїмку несвідоме (виключаючи ловичан, які

[33]) **Шуйський** у цит. праці ст. 17 робить передовсім «мазура» відповідальним за повстання, але це не зовсім справедливо.

прагнули тільки багатства), міщанство через довге панування жидів було ледве розвинене. Отже малопольська самосвідомість має типово селянські риси, цим пояснюється відокремленість од «панів» і багатство організаційних форм самодопомоги, рівночасно вона має реґіональний підклад. На «конґресовця» поглядають глузливо, кожен уважає себе за щось ліпше й пишається досягненнями на полі кооперації або піввійськової організації. До характеристики малополяка належить ствердження, що кооперація тут досягла такого самого високого розвитку, як у Познанщині. Первісно призначені тільки для ремісників і дрібних крамарів міські позичкові каси помалу поширили свою діяльність також на село, тоді як так звані Стефчикові каси з самого початку мали чисто селянський характер. Перша каса була заснована в Черніхові біля Кракова. Національна боротьба в східних районах показала, що польський селянин слабо противиться асиміляції з боку білорусів, литовців та українців, у нього нема твердої віри у власну силу, національно скерованої самосвідомости й потрібної самобутности. Він тільки «хлоп», себто робітник на здебільшого дуже малім клапті землі. Поруч познанчика краков'як є виїмком: він сам зумів увільнитись од чужих авторитетів і пізнати свою політичну й господарську силу. Тому він і став носієм певної сільської культури, про яку по першій світовій війні піклувались насамперед ватажки й члени селянських партій. Часто-густо дуже штучні заходи граничного охоронного корпусу на північних і східних кресах [34]) були тут непотрібні. Коли у вересні 1937 р. селянська партія «Стронніцтво Людове» закликала до десятиденного страйку, цього гасла послухались більш-менш тільки селяни Західної Галичини. Коли не говорити про Ярославський повіт, то уряд мав тоді значніші труднощі тільки в місцевостях, населених під племінним оглядом краков'яками.— і глухонімцями.

---

[34]) Пор. для прикладу звіт про виставу «Граничний Охоронний Корпус в освітній і національній праці». „Polska Zbrojna" ч. 113 з дня 25. 4. 1936.

«ЛІСОВІ НІМЦІ».

Образ західногалицького польського селянства був би неповний, коли б ми не спинились на «глухонімцях.[35]) Із географічної, народознавчої та історичної літератури відомі деякі факти, насамперед назва «глухонімці», яку Шуйський виводить із слова «глухий», а Лік із слова «глушина», що тоді означає «німці з лісової глушини» абож лісові німці. Народ подекуди називає їх «шведами», за легендою то були первісно шведські полонені, які по війнах Карла XII-го тут оселились. А ми знаємо, що Карл XII-й у значній частині послугувався німецькими вояками, чим між іншим пояснюється також той факт, що галенський пієтизм так швидко був поширився серед полонених шведів у Росії.[36]) Коли отже «шведські» полонені справді були оселені в Західній і Середній Галичині, то це дуже добре могли бути німці. Та про більшість сел нам відомо, коли вони були засновані, отож на підставі писаних джерел можна ствердити, що вони завдячують своє повстання нім-

---

[35]) З нечисленної літератури мають значення: Шуйський, цитована праця, ст. 17 і далі; K. Lück, Deutsche Aufbaukräfte in der Entwicklung Polens, Plauen 1934, 40 ff., 78 ff., 92 ff.; відповідні статті польського Географічного Словника; Zygmunt Jaślar, Haczów. Niezwykła osada szwedzko-niemiecka, Jaslo 1936; Zdzisław Simche, Tarnów i jego okolica, Тарнів 1930. К. Лік багато де в чому доповнив цитовані дані, передовсім у „Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen", річник 29, ст. 502, а також у книзі „Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur", Познань 1938, ст. 104, 246, 486. У дотеперішній літературі не звернено уваги на те, що мала частина середньовічних сільських німців була українізована, українські прізвища, як Фаль, Коваль, Шургот або Шургут, пояснюються цим процесом. Чисельно мала українська верства лісових німців в нашим викладі не взята на увагу. В сумнівних випадках перевага давалась особистому враженню та звітам сільських мешканців. Розмови з місцевою людністю послужили також джерелом для свідоцтв про своєрідну свідомість «глухонімців». Значення шведської легенди я проаналізував у статті „Rassische Kräfte in der Umvolkung" (Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung VI). Антропологічні обміри перевів д-р Рібель із Кельну. Пор. до шведської легенди також P. M. Hebbe, Svenskarna i Böhmen och Mähren, Uppsala 1932.

[36]) Hilding Pleyel, Der schwedische Pietismus in seinnen Beziehungen zu Deutschland. Lunds Universitets Årsskrift N. F. Avd. I. Bd. 31. Nr. 4. Lund 1935. 75 ff.

цям. Гачів, напр., був заснований під назвою Ганусгав ще за Казимира Великого, а єпископські акти кажуть, що тут ще р. 1604 говорили по-німецьки.[37]) Нинішнє купелеве місто Івоніч первісно називалось Івансдорф або Йоганесдорф, його первісні німецькі мешканці мали славу особбливо хоробрих людей.[38]) Стодолина коло Високої, давніше називалась Міхільсдорф (Михалівка).[39]) Про Альбіґову відомо, що вона була заснована в 1450 р.[40]) Відомості про численні інші села показують, що маємо тут до діла з середньовічними німецькими, а не з новочасними шведськими поселеннями.

Шведська леґенда.

Шведську леґенду очевидячки пустило в обіг духовенство, щоб скерувати сильну окремішну свідомість людности на політично байдужу мету. Існуюча свідомість окремішности може спонукнула б того чи іншого селянина, який з погордою дивиться на «поляка» й «татарина», нав'язати зносини з німецьким елементом, якщо він довідався б про німецьке походження його родини. Шведська теорія відвертала його увагу в інший бік. Нею можна було пояснити деякі незвичайні прізвища, напр., Ачклар і Матерна.

Що мова тут мовиться про первісно німецьких селян, це видно з тих прізвищ, які ще лишились неперекладеними, отже й неперемінeними: Альбрехт, Ачклар, Ашклар, Ба-

---

37) Słownik Geograficzny називає H a n s h o f f.

38) Słownik Geograficzny.

39) L ü c k, Aufbaukräfte, ст. 94. Проф. І. З і л и н с ь к о м у в Кракові я завдячую вказівку, що ця місцевість — нині хутір із молочарством — згадується в „Akta ziemskie i grodzkie" VIII Nr. 31, 39 (1408).

40) Словнік Географічний 1880, І ст. 26. Первісна назва Гельбіґау. Людність тут під расовим оглядом особливо одностайна, а саме переважно нордійська, поруч цього альпінна — нордійські й нордійсько-динарські мішані типи. У протилежність до Івоніча з його татарськими домішками тут нема монголоїдних типів. Прізвища, як Бартман, Екерт, Ольбріхт, Шміт та Ульріх (у польськім накресленні), ще й тепер свідчать про німецьке, а не про шведське походження. Місцевість лежить на первісно червоноруській території на південний захід од Ланьцута.

лавайда, Баньбур, Бартман, Баруд, Бляш, Блазар, Бобер, Бочар, Цекар, Цимерман, Цинарський, Ципцар, Дітрих, Екєрт, Еккерт, Файт, Фаль, Феляр, Філяр, Фірліт, Фольта, Фольтчик, Фредрих, Фрета, Фридрих, Ґарбеч, Ґерч, Ґерлях, Ґіза, Ґлязар, Ґоштита, Ґузик, Габель, Гец, Генат, Генчель, Гобель, Гойм, Губерт, Інґлот, Якєль, Якєля, Язляр (= Яслер), Йоб, Йозефчик, Кандефер, Карґоль, Кенар, Кєляр, Кєльян, Кінель, Кнап, Кнар, Куліґ, Корнаус, Корп, Корус, Krауз, Крокєль, Крукар, Кубіт (= Шольце), Маршалек, Мартін, Матерна, Матуш, Менет, Мерхут, Мермар, Міхля, Мондель, Мурман, Найбар, Ніч, Нитко, Оберц, Ольбрихт, Париш, Пельц, Пельчар, Пенар, Перналь, Пойнар, Прейснар, Пруґар, Питель, Питер, Рахваль, Райхель, Розенбайґєр, Рушель, Риґєль, Риман, Римар, Риш, Сругар, Стемрек, Степек, Шайна, Шайнар, Шмид, Шпондер, Шторц, Шуба, Шубар, Шубарський, Шубер, Шубра, Шурґут, Шуплят, Шварц, Шворц, Шинделяр, Тенчар, Тош, Ульма, Ульріх, Тржандель.

З антропологічного боку ця «лісово-німецька» людність цілком зберегла свій нордійський тип. Спольщення — на південнім заході також горалізація, а на сході українізація — повело протягом часу до створення мішаних типів, у яких одначе нордійська раса переважає. Друкованих спеціяльних дослідів досі немає, власні студії малюють слідуючий образ: Села понад верхнім Дунайцем наслідком горалізації більш-менш втратили нордійський характор. У Білім Дунайці переважають альпінні й східноєвропеїдні сумішки. Домішки орієнтальних рас (цигани?) трапляються нерідко; у Шафлярах східноєвропеїдно-альпінно-динарські мішані типи з легкою нордійською домішкою. Краще втрималось у цій південнозахідній групі тільки село Ваксмунд, помірно мала альпінна домішка трохи змінила основний нордійський тип. Досить виразного нордійського типу є людність первісно німецьких сел навколо Кросна, Ряшева й Ланьцута. У Кросценку Вижнім, яке ще р. 1556 було виразно німецьким, переважає нордійський тип, орієнтальні домішки походять тут мабуть од татарського нападу 1624 р. Подібно стоїть справа в Гачові, де альпінна домішка походить од польських зайд (Білецький, Качковський, Сєнявський). Альбіґова є виразно нордій-

ським островом в альпінно-динарськім морі. У Маркові коло Ланьцута, живе дуже свідоме, дякуючи кооперації ще більш піднесене селянство, нордійський тип також переважає; у записах померлих за рр. 1784—1796 знаходяться тут крім наведених прізвищ ще: Бар, Бернард, Блауш, Битнар, Циман, Енґлят, Флейшар, Гоман, Кіліян, Ленар, Міхнар, Прейс, Ревер, Шиляр, Спільма й Шпильман, Тайхман, Тройнар (Троняр), Ульман, Вельц і Зинд. Зате сильно змінилась людність Івонича. Раннє змішання з татарами залишило в мешканцях незатерті сліди (туге волосся, жовта шкіра та епікантус). Крім того первісно нордійський характер івоничан ще змінили альпінно-східноевропеїдні мішані типи. Тепер людність представляє альпінно-европеїдну мішанину на нордійській основі, причім майже в кожнім поодинокім випадку помітні монгольські риси. Мало нордійського мають тепер Шуфнарова, Велополе й Вишнева.

Посередньо ці спостереження стверджуються даними польських антропологів. Я. Чекановський посилається на Б. Росинського і стверджує, що галицьке переселення за море в першу чергу захопило нордійські елементи. Хоч головні переселенські райони, напр. тарнівський повіт, належать до переважно альпінних, переселенці в цілому являли такий расовий образ:

	Норд.	Альпінна	Медитер.	Арменоїд.
Чоловіки	42,1	38,3	14,4	5,0
Жінки	42,5	38,9	14,4	4,2

«Ми бачимо отже, що переселення є процесом вибору, а саме дужчим рухом нордійської, ніж ляпоноїдної («альпінної», згл. «остійської») раси». А ми знаємо від Шуйського й шляхом численних місцевих стверджень, що глухонімці були особливо сильно захоплені переселенським рухом.[41]) У Сполучених Державах Північної Америки живе напр. більше ґловінкінців, ніж у самій Ґловінці коло Кросна. Нема майже ні одного «лісовонімецького» села, яке не мало б своїх «американців». Під цим оглядом нема

[41]) J. Czekanowski, Człowiek w czasie i przestrzeni, 131 ff.; Szujski, ibid. 18.

нічого дивного, що велика епопея Марії Конопницької називається «Пан Б а л ь ц е р у Бразилії», хоч це й не належить безпосередньо до нашої теми.

Отож «лісові німці» брали особливо велику участь у переселенні за море й тим самим занесли німецькі прізвища також в американську польщизну. До переселення їх спонукали ті самі причини, що й роджених німців на сході: воля до селянської посілости, певна вільнолюбність і велика надвишка народжень при все однаковім земельнім наділі впливали в однаковім напрямі.[12]) Галицьке заморське переселення було справді вибором. У першу чергу серед польського духовенства в Америці знаходимо цілу низку осіб, що їх колиска стояла колись у Гачові, Климківці, Альбіґові або в іншім «глухонімецькім» селі. Саме перечислення гачівської «інтеліґенції» наводить коло тузина таких імен.[13])

Нема ще потрібних матеріялів, щоб установити участь німецької крови в американській польщизні, але впадає в око, що вже побіжний перегляд літератури про організації й пресу виявляє велику кількість непольських імен: М. Гайман, єпископ Роде, Й. Гофман, М. Муентц, Б. Губерман, П. Путман, Й. Ашкляр, генерал В. Карґе, М. Яноха з Гачова, П. Кєляр, П. Пойнар, А. Смарґевський-Шерман, Й. Нерінґ, парох Ґерик, К. Вахтель.[14]) Нема найменшого сумніву, що також в американсько-польській провідній верстві працювало й працює порівнюючо багато осіб німецького походження, частина яких походить із лісовонімецьких сел.

С е р е д о в и щ е т а л а н т і в.

У межах польської людности Західної Галичини «глухонімці» творять не тільки народописний та антропологічний острів. Коли б скласти точну мапу «польських» та-

---

[12]) H. J. B e y e r, Hauptlinien einer Geschichte der ostdeutschen Volksgruppen im 19. Jahrhundert. Historische Zeitschr. 162, S. 523 ff.

[13]) Zygmunt J a ś l a r, Haczów. 121 ff.

[14]) Пор. м. і. F. J. B r o w n, J. L. R o u c e k, Our Racial and national minorities. New York 1937, 219 ff. і наведену на ст. 805 літературу.

лантів, то нагромадження таких талантів у певних, первісно німецьких місцевостях нинішнього краківського дистрикту особливо впадає в очі. Сильна свідомість своєї окремішности й гордість з своїх чинів причинились тут до створення особливих спілок, що їх членські записи дають добрий перегляд місцевої «інтеліґенції». Із Комборні, де є гарна дерев'яна церква, яка в 16-м стол. була аріянською, а потім лютеранською, вийшло коло 40 представників духовенства й кілька університетських професорів. Яськар наводить у своїм «Виказі гачів'яків» 326 чисел, з яких майже 21% припадає на духовенство. Коли й не всі носять типово «глухонімецькі» прізвища, то проте майже у всіх можна прийняти участь німецької крови. Пересічно кожен рік в університеті студіювало з десяток гачів'ян, а в середніх школах їх училось коло 50; через роздроблення ґрунтів ця — у місцевості з 1565 гектарами орної землі незвичайно висока — кількість в останніх літах трохи зменшилась. Із цих школярів походять в останнім поколінні крім згаданих духовних, учителі, офіцери (у тім числі 1 генерал і 2 підполковники), урядовці (1 староста), соймові посли (проф. Ст. Римар). Багаті на таланти також Климківка та Альбіґова. Шуйський [16]) повідомляє, що «підгаляни», які на його думку всі походять од німецьких колоністів 13-го й 14-го стол., постачали, «значний контингент духовенства в Галичині». «Підгалянами» він називає мешканців 27 галицьких татранських сел, які ми тепер здебільшого причисляємо до горалів. Але ми знаємо, що велика кількість лісовонімецьких колоністів була горалізована, й можемо перенести присуд про «підгалян» на «глухонімців». Аж дивно, скільки духовних вийшло з цих сел! Подекуди вони досягли найвищих становищ: Пельчар і Ґлязар були єпископами галицьких дієцезій, у Тарнові крім того урядував 1822—1827 Григор Ціґлер, у Перемишлі 1870—1881 Матій Гіршлер.

Кінець-кінцем про племя «глухонімців», яке тепер нараховує може яких 100.000 душ, можна сказати слідуюче: воно чисто німецького походження й повстало шляхом спольщення — часами також горалізації або укра-

---

[16]) Шуйський, цит. праця, ст. 7 і далі.

інізації — селянських «лісових» німців. Причини асиміляції невідомі, правдоподібно вони залежали від того, що протестантизм тут здобув лише тимчасову перемогу, й що рекатолізація рівночасно була зв'язана з віднімеченням. Розсіяння по цілому нинішньому Краківському дистрикту напевне відограло значну ролю. Його значення для розвитку польського національного ґрунту полягало в тім, що воно проложило польській колонізації дорогу на схід, вриваючись клином в український життєвий простір: «Цікаво зазначити, що пізніше примандрований польський мазур за часів панщини часто-густо був всмоктаний українським оточенням, тоді як спольщений німець цупко тримався своєї польщизни... Німецькі люди прокладали... дорогу на схід, на якій пізніше під полегшеними умовами також поляк міг посунутись уперед як у господарськім, так і в національнім відношенні». [46]) Та значення «глухонімців» для польщизни не вичерпується поширенням національного кордону по той бік давньої граничної ріки Вислоки. Протягом кількох століть ця група — разом із первісно німецьким міщанством Галичини — збагачувала польський народ талантами, які нарешті стали в пригоді навіть американській Полонії, а на батьківщині передовсім служили католицькій церкві. В основному вона спромоглась зберегти свою расову своєрідність, хоч у деяких випадках і дійшло до певної втрати нордійскости. Але її німецька свідомість цілком стратилась, приспана й зведена на манівці вона живе далі в переконанні, що вона походить од шведів — переконання, яке можна здибати лиш у деяких громадах, зате воно там є зовнішнім виразом загально прийнятої думки, що «глухонімці» — щось особливе.

ПОЛЯКИ В УКРАЇНСЬКІЙ СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ.

Про кількість поляків в українській Східній Галичині є в літературі кілька розбіжних думок, які тільки почасти можуть бути пояснені недоладностями ста-

[46]) K. Lück: Aufbaukräfte, 98.

тистики. Коли р. 1931 до польського мовного округу було причислено добрих 400.000 грекоуніятів, то це, очевидна річ, сталось головним чином під адміністративним тиском. Постановка питання, яка обминала поняття рідної мови, вже наперед спонукала до признання на користь державної мови, й безперечно численні українські урядовці, службовці й робітники вказали на польську мову як на ту, що «стоїть їм найближче». Поруч цього заслуговує уваги факт, що кількість мішаних подруж між римо- й грекокатоликами дуже значна. Перед першою світовою війною в українській етнографічній області більш-менш кожен четвертий поляк одружувався з українкою, або кожна четверта полька з українцем.[47]) По заснуванні польської держави кількість мішаних подруж трохи зменшилась, проте ще р. 1927/28 не менш як 8,7% усіх новоодружених уніятів знайшла собі римокатолицьку дружину. Не завсігди ці релігійні «мішані подружжя» мусіли рівночасно бути й національними, бож існують також римокатолицькі українці (т. зв. «латинники»). Церковна політика частини грекокатолицького духовенства (станиславівський єпископ Хомишин), яка змагала до зближення з латинською церквою, полекшувала мішані шлюби, які безперечно мали підготовлений ґрунт, бо вже існувала досить широка, шляхом асиміляції витворена перехідна зона між поляками та українцями. Вона полягала на двох процесах. З одного боку мало відпорна сільська польщизна досить легко застосовувалась до української мови, що тривало приблизно до 1880 р., коли польські керуючі кола розпочали гостру національну боротьбу у Східній Галичині. З другого боку українська національна свідомість саме тоді почала розвиватись, так що противна сторона могла без труднощів здобути «рутенців» для польщизни, особливо по містах. Від р. 1880 до світової війни спольщення явно перевершувало українізацію.

---

[47]) Б. Батор, Metamorforzy polskie, 1928, наводить відношення за добу 1895—1909 рр., коли кожен восьмий українець знаходив свою подругу серед поляків.

«Латинники».

Отже перехідна зона містить дві групи: римокатолицьких українців (латинників) і грекоуніятських поляків. З боку походження ні одна з цих груп не є ідентична з одною етнічною спільнотою. «Латинник» може бути українського походження, але може також бути українізованим поляком, який заховує вірність своїй давній церкві. Це саме можна сказати про грекоуніятського поляка. Коли зважити, що грекоуніятський «поляк» досхочу може відвідувати римокатолицьку польську службу Божу, а римокатолицький українець без перешкод може брати участь у житті грекоуніятської церкви, то стане ясно, як тяжко тут провести гостру граничну лінію — особливо в тих численних випадках, де приналежність до тої чи іншої церкви зводиться тільки до формальної реґістрації. Далекойдуча догматична згода обох церков полегшувала повстання перехідних типів, душевне розчищення ґрунту мусіло б тут займатись кожним поодиноким випадком. Коли отже відсоток «поляків» серед грекокатоликів од р. 1900 безнастанно зростав (1900 : 5,4%; 1910 : 7,2%; 1921 : 11,9%; 1931 : 14%), то це ще не свідчить про безумовний зріст польщизни, зате це все таки свідчить про зріст двомовної, в своїх переконаннях літеплої людської групи, яку треба переважно зарахувати до «народности, що висить у повітрі». Це потверджується слабою польською національною свідомістю цеї верстви, якої не заперечують і польські автори. [43]) Число грекоуніятських «поляків» по році 1920 очевидячки зменшилось, коли не в представленні урядової статистики, яка тут малювала Потемкинські села, то в дійсності. Перед першою світовою війною на польськім боці при польщенні українців доводилось задовольнятись тим, що релігійна приналежність лишалась незмінною, але по заснуванні власної держави урядовці й службовці суспільної служби мусіли приступати до римської церкви. Цей

---

[43]) A. Krysiński, Rozwój stosunków etnicznych na Ziemi Czerwieńskiej w Polsce Odrodzonej. „Sprawy Narodowościowe" IX, 400. Пор. до цього дані редагованого В. Кубійовичем IV-го Українського Статистичного Річника, Львів 1938. Не задовольняє A. Korczok, Die griechisch-katholische Kirche in Galizien. Leipzig 1921.

розвиток пояснює також, чому тепер число «латинників» далеко перевищує число «грекоуніятських поляків». У «латинників», яких за В. Кубійовичем має бути 500.000, треба також почасти признати національну літеплість, але в багатьох випадках вони приєднались до українського національного руху.

В. Кубійович вирахував, що на українській етнографічній території в 1921 р. поруч 2.987.000 українців жило 1.218.000 поляків, р. 1931 відповідні числа виносили 3.299.000, або ж 1.547.000 (включаючи латинників). Особливо помітно зросло число поляків у Тернопільськім воєвідстві. Для трохи зміненої области, яку Крисінський називає «Червоною Руссю», він вираховує в 1931 р. 1.700.000 римокатоликів, з яких 1.675.000 означаються як поляки, до того він ще прираховує 450.000 грекоуніятських «поляків». Та хай дійсне число поляків виносить 1.547.000 чи поверх 2 міліонів — звідки ця польщизна повстала і яка її структура?

За переписом 1869 р. на тім просторі, який Крисінський називає «Червоною Руссю», 21,8% людности належало до римокатолицької, а 64,9% до грекоуніятської церкви, р. 1880 до римокатолицької церкви належало 22,2%, а до грекоуніятської 63,4%. Починаючи від р. 1880 маємо також мовні переписи, з яких випливає слідуюче: до 1890 р. відсоток української мови перевищує відсоток уніятської віри трохи більше як на одну одиницю (64,1%—62,9%), від р. 1900 відношення обертається на користь віри. Р. 1931 нараховано 58,4% уніятів, але тільки 50,5% осіб з українською рідною мовою. Тут не тривка верства грекоуніятських «поляків» була схоплена статистично та історично.

У 1880 р. 28,1% говорило по-польськи, але римокатоликами були тільки 22,2%. Це різниця жидівського походження. Жиди, які до того часу подавали німецьку мову як рідну, «признавались» тепер усе більш і більш до польщизни. У 1910 р. 39,8% людности «червоноруської» території говорило по-польськи, правдоподібно ця цифра склалась оттаким робом: 25,0 римокатоликів, 2,8 грекоуніятів, 12,0 жидів. По першій світовій війні було дозволено подавати при переписах гебрейську мову й жидівський жарґон як рідні, не зважаючи на це частина жидів (1935 : 30%) за-

лишилась при польській мові. Пактування поляків із жидами, яке в першу чергу було викликане інтересами виборчої тактики, не змагало в Галичині до повної асиміляції жидів і дійсно не причинилось до неї, але все таки повстала якась симбіоза, яка звертає на себе увагу. На самій тільки території «Червоної Руси» було 175.000 осіб жидівської віри, які признавались до польської мови, в цілій Галичині таких жидів було 240.000. Число осіб жидівського походження, що перейшли до католицтва, тяжко з точністю встановити, але не буде помилкою, коли рахувати у всій галицькій «польщизні» приблизно 5% (250.000) жидівської участи.

Поляки з асиміляції українців.

Дотеперішні статистичні дані вже показують, що галицька польщизна на схід од Сяну є дуже різного походження. Серед неї можна розрізнити слідуючі групи:

1. Польська шляхта. Вона в багатьох випадках українського походження, старші роди часто походять од німецьких міщанських або шляхетських предків.

2. Польське міщанство. Воно переважно непольського, себто або жидівського, німецького, вірменського або також українського походження. Чисельно має дуже велике значення та обставина, що польщизна головним чином зосереджена по містах. За Кубійовичем у 1931 р. у містах української Галичини жило 481.000 поляків поруч 416.000 жидів і тільки 309.000 українців, тоді як по селах жило 1.066.000 поляків і 2.990.000 українців. Польщизна поширилась зі Львова й Тернополя. Протягом 19-го стол. й до першої світової війни галицькі міста виконували полонізаційну роботу, але за часів польської державности українцям пощастило зробити свою дрібноміщанську верству неприступною для асиміляції.

3. Польське селянство. Воно стрічається насамперед у районі Львова й Тернополя, рідко в компактній більшості, але майже всюди домішане. До першої світової війни це селянство, яке здебільшого повстало наслідком західногалицької та мазурської колонізації, було національно-політично в стані оборони. У сільськогосподар-

ських страйках рр. 1902 і 1903, скерованих проти великих землевласників, брали участь поляки та українці, але провід був в українських руках. Без сумніву чимало колоністів було українізовано. По світовій війні на сільськім фронті розпочато наступ, тоді як по містах настала стагнація. Військові колонії й земельна реформа діяли спільно, щоб побільшити число польського селянства. Не зважаючи на це, тут не пощастило створити збитих національних островів як на північнім сході: хоч вона чисельно й велика, польщизна в Східній Галичині стоїть під більшою загрозою, ніж у виленській землі, бо вона тут розкидана по великому просторі, не творячи в якімнебудь однім місці більших районів. Деякі поперечні зв'язки між польським та українським народом, обумовлені асиміляційними процесами, полегшують втягування з боку дужчого, але рівночасно вони утрудняють справедливе розчищення ґрунту.

4. «Латинники». Селянство польського напряму, римокатолицької віри й переважно української обихідної мови. За приватними інформаціями В. Кубійовича ці «латинники» творять «не менш половини, правдоподібно дві третини» польського селянства на українській етнографічній території.

В антропологічнім відношенні не можна собі скласти задовольняючого образу, бо самі по собі нечисленні досліди не досить беруть на увагу разницю між поляками та українцями. За польською урядовою статистикою з р. 1931 польщизна на схід од Сяну мала в слідуючих повітах більш ніж 40%: Дрогобич 47,3%, Любачів 49,6%, місто Львів 63,5% (159.000, із того 25.000 жидів), Львів-повіт 56,5%, Мостиська 55,9%, Перемишль 53,2%, Рудки 48,5%, Самбір 42,5%, Борщів 44,7%, Бережани 46,4%, Бучач 43,5%, Чортків 43,4%, Камінка Струмілова 50,8%, Копичинці 43,2%, Підгайці 48,8%, Перемишляни 58,1%, Скалат 67,4%, Тернопіль 66,0%, Теребовля 59,5%, Збараж 49,9%, Зборів 48,7%, Золочів 47,8%. Коли зважити, що зайшлі до Східної Галичини поляки в першу чергу походять з альпінного ядра Малої Польщі та з східноєвропеїдного обсягу далеко розгалужених мазурів, то ці домішки конче мусіли б проявитись поруч із динарством українського народу. За расовою мапою Чекановського це можна сказати

лише про східноевропеїдів (у Чекановського вони сховані під преслав'янськими й субнордійськими типами). Вони яскраво виступають уперед у двох колишніх воєвідствах із сильною перевагою польщизни (Львівськім і Тернопільськім). Напроти того Станиславівське воєвідство є з невеликими виїмками динарське. На крайнім південнім сході давнішої польської державної території обабіч Дністра зростають медитеранні впливи, які треба зарахувати на кошт українського народу в його східнім типі; досліди Михальського дають одначе підставу сумніватись у вірності наведених у мапі даних.[40]) Альпінні типи не мають на схід од Сяну більшого значення.

У політично-психологічнім відношенні відомо, що польщизна в Галичині на схід од Сяну була далеко більш націоналістичною, ніж консервативний краківський край. Завзятий бій з українцями створив вшехпольський рух на міщанськім підкладі, який зв'язав демократію та асиміляційний націоналізм в одне ціле. Що цей загострений, часто досить нервовий націоналізм був наслідком «молодої» національної приналежности, видно з деяких польських спогадів. Цікаво в цім зв'язку згадати, що Йосип Рорер, якому ми завдячуємо ще й нині через свою різнобічність цінний «Versuch über die slawischen Bewohner der österreichischen Monarchie» (2 частини, Відень 1804), у Східній Галичині знає тільки польську шляхту. Він розрізняє в Галичині русинів, горалів, мазурів і польську шляхту, останню він обчисляє на 58.000 осіб (1,2% усієї людности, тоді як за Рорером II, ст. 135 у Чехії шляхта становить 0,04, у Моравії та Сілезії 0,04, у Штирії 0,1, у Крайні 0,08 і в Каринтії 0,2% загальної людности).

Тільки на окраї можна згадати польщизну південного сходу. У Буковині й Молдавії існують польські колонії, навіть у Букарешті оселились у 19-м стол. польські ремісники й крамарі. Для Басарабії російський учений А. Зачук подав у 1860 р. тільки 800 поляків, у 1897 р. статистика вже виказувала 11.700, але 1930 тільки 8.100. Серед народностей краю поляки представляли вибрану групу: за

---

[40]) L. Michalski, Comptes rendus des Séances de la Société des sciences et des lettres de Varsovie XXVIII 1935.

царських часів вона включала 54,2% письменних, тоді як місцеві німці нараховували 64,2%, а молдавани тільки 6,1% письменних, рахуючи в тім числі й малих дітей. В Україні польський елемент стоїть у зв'язку з шляхетською верствою, але большевицька доба внесла ґрунтовні зміни в соціяльний характер цеї групи.

Перегляд поодиноких реґіональних груп можна тепер уважати скінченим. Доповнити його треба представленням двох суспільних одиниць: шляхти й міщанства. Під певним оглядом за доповнення служить також окремий розділ про сусідні племена горалів, шльонзаків і мазурів, бо тут мало місце сплетення з польськими групами.

ШЛЯХТА Й МІЩАНСТВО.

Ні про одну польську верству або групу нема стільки розбіжних думок як про шляхту. Її значенням для провідної верстви ми ще будемо займатись, тут задовольнимось деякими даними про чисельну силу, расовий склад і соціяльну структуру.

Граф Брокдорф-Дальвіц[1]) справедливо підкреслив, що польська шляхта представляє форму виродження європейської аристократії: вона хотіла мати виключне право на порядкування землею, але не хотіла виконувати тої служби для загального добра, яку робила шляхта по інших країнах. Особливість шляхти полягає в старопольській королівській республіці в тім, що вона абсолютно суверенна, й то в подвійнім розумінні: шляхта кожного краю є суверенна й може через конфедерації захопити владу, але також кожен поодинокий шляхтич є недоторкальний і суверенний, опіраючись на свої права від Nihil novi з року 1505. Цьому правному становищу шляхтичів у давній Польщі не відповідало соціяльне становище.

Тих 11 міліонів мешканців, які нараховувала шляхет-

---

[1]) J. G. Graf Brockdorff-Dallwitz, Polnischer Adel. Deutsches Adelsblatt 55 (1937), Nr. 6, 7, 9.

ська республіка 18-го стол., можна поділити слідуючим чином: 8 міліонів селян, по міліону міщан, шляхти й жидів. Більша частина шляхти стояла під господарським оглядом не ліпше від селян. Нечуване роздроблення ґрунтів мало наслідком велике зубожіння, проте «босий» шляхтич, хоч він животів як бідний селянин, правно зоставався носієм політично-державної волі, тоді як міщанство, селянство й жидівство лишались безправними. Цікаво, що в Конґресовій і Малій Польщі означення «громадянин» («обиватель») застосовувалось тільки до великих землевласників: бо в давній Польщі тільки шляхтич був горожанином у політичнім розумінні цього слова. Босий шляхтич як голосуюча худоба був для маґнатів «братом», коло якого дуже впадали: тільки за його допомогою Чарторийські, Сапіги, Радзивили, Санґушки, Потоцькі чи Понятовські могли робити політику на сеймиках і в сеймі. Цій соціяльній диференціяції відповідали культурні різниці. У той час як маґнати далекими подорожами й через численних домашніх учителів здобували собі европейську освіту, середня шляхта ледве спромогалась на домашню польську освіту, яка відставала навіть од міщанської, а нижча шляхта також у культурнім відношенні нічим не відрізнялась од дрібного селянства й поповняла лави неписьменних. Ст. Зіґель переглянув акти львівських судових книг за перших сім літ початку 18-го стол. і встановив, що тільки 72% маґнатів, 60% середньої шляхти, 8% дрібної шляхти й 58% міщанства дійсно вміли писати — висновок очевидно не випадковий, коли згадати, що тодішній червоноруський воєвода поляк Сєнявський підписувався трьома хрестами. [2])

Польська шляхта отже була в соціяльнім відношенні дуже нерівним станом з особливими, виключно йому належними правами. Впадає в очі його чисельна сила: складаючи 7% загального числа людности, він ще й тепер може рівнятись тільки з шляхетським станом Угорщини. Соціяльна нерівність не лишилась без помітніших расових наслідків: саме через своє правне становище, яке єдине давало йому шанси, дрібний шляхтич одрізняється від селя-

---

[2]) Пор. реферат про Зіґеля в Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen, 31, 301 ff.

нина, а це збільшувало також його біологічну відокремленість. Одначе по скрахуванні шляхетської республіки частина «босоногих» розплилась у селянстві. Відомості, що шляхетський стан часто збільшувався через прийняття цілих сел або певних військових частин, треба вважати переборщеними, але дещо правди мусить у тім бути.

РАСОВА Й НАЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ШЛЯХТИ.

Ще різноманітнішою, ніж соціяльна, є расова структура польської шляхти. Загально поширена думка, що вона подібно до середньо- і західноевропейської шляхти є переважно нордійська, не може бути доведена. Навпаки, оскільки існують точні антропологічні досліди, то польська шляхта представляється менш нордійською, ніж околишня селянська людність.

Поруч східноевропеїдних і динарських домішок чимале значення мають тут передньоазійські впливи (жидівські, вірменські, татарські).[3])

Надзвичайна неоднаковість польської шляхти під расовим оглядом знаходить пояснення в її історії. Неможливо простежити її тут крок за кроком хронологічно й систематично, для нашої мети вистачить вказати на головніші джерела, з яких шляхта — передовсім середня й вища — раз-у-раз черпала свої сили. Найсильнішими були, відома річ, германо-німецькі й руські (українські й білоруські) впливи, далі йдуть литовські, жидівські, вірменські, татарські й румуно-волоські домішки.

Впливи німецької крови.

Участь германо-німецької крови була доведена К. Ліком, Й. Птасьніком та іншими на численних прикладах. Ми

[3]) Приєднуємось до припущення Швідецької в цитованій праці ст. 297 і далі (проти Чекановського) на підставі власних спостережень у Люблинщині й Волині, одначе з увагою, що здається й динарська участь поруч східноевропеїдної є у шляхти більша, ніж у польського селянства.

знаємо, що в середніх віках німецькі лицарі прибували до Польщі й оселялись там. Знаємо також, що велика частина заможного німецького міщанства в Кракові та інших містах була нобілітована. Обидві ці групи цілком спольщились, так само як більша частина пізніших шляхетських зайд. У 17-м і 18-м стол. узнано 500 шляхетських патентів і уділено 1000 нових, здебільшого тут приходили в увагу німці. Європейська освіта магнатів вела в багатьох випадках до шлюбних зв'язків із німецькою шляхтою, насамперед у Галичині й західних землях. Одруження одного з Радзивилів із Гогенцолерівною є тут символічне. Поодинокі приклади можуть доповнити ці загальні дані. Вельопольські, родини гербу Леліва, Фредри, велика частина польської шляхти в краківській, сандомірській, сандецькій, сяноцькій та галицькій землі походять од — звичайно прадавніх — німецьких предків. Здебільшого німецьке походження цих та інших родин не дається тепер установити, бо вони називають себе за своєю посілістю: з Фрідріха Мізнара на Яцьмєржі зробився Яцимірський, з Габданків зробились Бучацькі та Язловецькі, з Сіндраму з Машковиці стали Машковиці, з Генриха Говштетера, що набув Балиці, зробився Балицький. Власники Долини, Побідного, Тарнави, Синяви, Миловаию, Зубра називались Долинськими, Побєдзінськими, Тарнавськими, Синявськими, Милованськими, Зубрськими.

Серед старої кашубської шляхти німецька участь, яку подекуди можна пізнати з прізвищ, також дуже велика: Бах, Баузендорф, Бонін, Денгоф, Фіске, Калькштайн, Левальд-Єзерський, Май, Мех, Морґенштерн, Пройс, Рап, Рек, Рост, Рутендорф-Клинський, Пшеворський, Рицеж, Шада, Шпет, Шпот, Вранк, Врич. Типове, що найвидатніший представник цього краю Яків Вайгер, основник Нового Міста, походить із франкської родини, його першою дружиною була Шафґочівна, другою Радзивилівна [4])

Коли порівняти шляхетські списки [5]) з певними реґіо-

---

[4]) Aleksander Majkowski, Historja Kaszubów. Gdynia 1938, 230 ff.

[5]) Eduard von Behrens, Deutsche Familiennamen in polnischen und russischen Adelsverzeichnissen des 18. und 19. Jahrhunderts. Posen 1938.

нальними зіставленнями, то виявиться, що участь німецької крови в польській шляхті найдужче виступає в отсих краях: Західна й Східна Галичина, Люблинщина, Виленщина й так звана Східна Ліфляндія (1578—1772 під Польщею). Найменшим він був у землях Вислянської дуги, а також у частинах Мазурщини. Маґнатерія з її часто українським походженням, що в багатьох випадках включає варязьку кров, веде в жіночім коліні в значній мірі німецьке спадкове добро.

Як приклад різноманітности кровних впливів у високої шляхти досить подивитись на предків короля Станислава Авґуста Понятовського. Його батько був нащадком середньошляхетської родини, довго служив у Карла XII-го й потім перейшов до саксонських королів. Свою несподівану кар'єру він завдячував поперше добрим зв'язкам із двором і Сапігами, а подруге, багатству своєї першої дружини, родженої Оґінської. Удруге він одружився з Костанціею Чарториською, матір'ю пізнішого короля Станислава Авґуста. Чарториські первісно були руською шляхетською родиною в давнішій Литві, яка почувала себе рівною з Ягайлонами. Матір'ю Констанції була Ізабела Морштинова, а матір'ю тієї була Катерина Ґордонова. Морштини були німецько-міщанського,[6]) Ґордони шотляндського походження. Отже у жилах останнього польського короля була польська, українська, німецька й шотляндська кров. Чи була також участь жидівської крови (Мізес це запевняє), тяжко встановити, але вигляд оправдує підозріння.

Литовсько-руські домішки.

Через персональну унію з Литвою в польську шляхту влився широкий потік руської та литовської крови.[7]) Року 1387 привілеї поширено на римокатолицьку шляхту нових земель, у 16-м стол. також на ту, що не перейшла на римокатолицтво й також не пристала до унії, а залишилась православною.

---

[6]) K. Lück, Aufbaukräfte, 102.

[7]) Брокдорф у цит. праці ст. 161 безпідставно говорить тільки про «литовську кров». Про так званий «малошляхетський рух» пор. „Osteuropa" XIII, ст. 507 і 660.

При обговоренні північносхідної польщизни вже було підкреслено, як тяжко з певністю причислити провідну верству давнішої Литви до котроїсь одної народности. Проте можна сказати слідуюче: коло р. 1422 до Великого Князівства Литовського належала майже вся державна територія Литви 1938 р., а крім того білоруський національний простір од Гродна поза Смоленск і більша частина Великої України. На півдні, південнім заході й південнім сході безперечно переважав український елемент, на півночі — коли не рахувати шамаїтів — білоруський. У Самогитії вживалась литовська мова. Якщо Чарторийських, Огінських, Сапіг треба зараховати до української сфери, то Ґедрайтиси, Косцюшки, Нарбути, Міцкевичі, Рейтани й Тишкевичі належать до литовсько-білоруського округу, причім імена на -євіч (-евич) треба засадничо вважати білоруськими. Але це не мусить конче означати, що їх носії чисті білоруси. Безперечно між провідними литовськими й білоруськими родами протягом часу утворився тісний біологічний зв'язок. При цім треба мати на увазі, що ті прізвища в певних випадках можуть також бути українськими: до суфіксів, уживаних при творенні прізвищ, належать бо в українській мові поруч -ак (Борщак), -енко (Шевченко, дослівно син шевця), -чук (Остапчук), -юк (Данилюк) також -ич та -іч. Суфікс -ич відповідає на заході й півночі українського простору суфіксові -енко на сході й півдні, щодо змісту він означає сина за іменем або заняттям батька: Максимович (син Максима), Попович (син попа). Між цим українським -ич і білоруським -євіч тяжко провести ясну граничну лінію, прираховування поодиноких прізвищ мусить тому рахуватись з різноманітними історичними, географічними та іншими обставинами.

Прилучення до Польщі подвійно поліпшило становище литовської шляхти: з одного боку воно обезправило селян і зробило шляхту єдиним власником права на землю, з другого — воно звільнило шляхтичів од обов'язку боронити батьківщину. Виконання цих обов'язків залежало тепер од їх власної волі, й ніхто не міг їх до цього примусити. Цікаво, що українська шляхта ще довго пам'ятала про цей обов'язок і разом з німцями боронила державу проти турків і татар, тоді як властиві польські роди, мов

«годована худоба», валялись дома.[8]) Ця більша поготовість дала українсько-білорусько-литовській шляхті також внутрішню перевагу: вона висунула з-поміж себе більшу частину маґнатерії й дала також — особливо в 19-м стол. — найбільше талантів. У той час як українсько-білоруська шляхта була або спольщена або помосковщена, литовська шляхта виключно розплилась у польщизні. Вона тільки зберегла певний самогитський місцевий патріотизм, який можна було в 19-м стол. найкраще студіювати на прикладі єпископа князя Йосифа Арнульфа Ґедрайтіса, що у всьому іншому був щирим поляком.

Цей стан речей пояснює також, чому польська республіка 1919—1939 рр. так запобігала ласки шляхти, себто колишніх шляхетських родів на східних кресах. Уряд гадав, що йому пощастить воскресити старовину. Загальну кількість дрібної шляхти, що потонула в непольськім селянстві й міщанстві, оцінювано на 600.000 душ. У пропаґанді й культурній праці селам ходачкової шляхти присвячувалась особлива увага. Робились спроби збудити станову свідомість цих сел, з'ясувати їм їх протилежність до околишніх українських і білоруських сел, помагати їх мешканцям дороблятись кращого становища, напр. підстаршин, кооперативних функціонарів, військових колоністів. Нема сумніву, що це сприяння селянській шляхті польського напрямку сильно прискорило спольщення білоруських земель (передовсім у Гродненщині), тоді як на українськім південнім сході успіхи були менші. Зразком служили історичний розвиток і завдання шляхти в давнім Великім Князівстві Литовськім. При цім зовсім не бралось в увагу, чи дане дрібношляхетське село в минулому справді було «шляхетським» чи ні, це просто стверджувалось, як твердилось, що українська й білоруська людність нинішньої Польщі давніше була «польською».

---

[8]) Відзив мазура Папроцького 1575, Лік, цит. праця ст. 115. Jabłonowski, Historja Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej, Краків 1912, ст. 87 потверджує, що шляхта руських земель несла більші тягарі, ніж корінна польська. Окремі уваги до цеї теми у Бориса Крупницького, Geschichte der Ukraine, Leipzig 1939.

Вірмени, татари, жиди як предки.

Вірменський вплив стоїть у зв'язку з середньовічним поширенням цього народу по Семигородщині, Молдавії й Волощині, Східній Галичині, Поділлі й сумежних землях. У Львові здибуємо в середніх віках вірмен як купців, те саме у волинськім Луцьку, Кремінці, Теребовлі, Кам'янці Подільськім та інших містах. Пізніше Львів і Кути стали осередками вірменського купецтва, тоді як чимало вірмен купило земельну посілість на Поділлі й Покутті, рівночасно набувши шляхетські права. Провідну ролю грали у вірмен деякі роди, їх представники були дідичними церковними старостами й ще в 17-м стол. призначали парохів. Вони спочатку також були спротивились унії з Римом, за якою обстоював архиєпископ Торосович, але потім скорились і цим самим наблизились до польської сторони. Вже наприкінці 13-го стол. Львів був осередком східносередньоевропейських вірмен, звідси — а не з Криму — вони стали твердою ногою в Буковині, Молдавії та інших землях. У мові й прізвищах вони швидко застосовувались до відповідного пануючого народу, чим пояснюється, напр., те, що в Кронштаті зустрічаються вірмени з прізвищами Асбей, Балаш, Гатчин, Калоста, Кольча, Матей, Нікола та Іванес. Коли р. 1662 Станиславів у Східній Галичині дістав колонію вірмен з Угорщини й Семигородщини, властиві вірменські прізвища були серед них рідкі. Загалом серед галицьких вірмен укорінився звичай давати прізвища за батькомим іменем: Антоневич, Богданович, Филипович, Григорович, Каетанович, Кристофович, Никорович, Теодорович, Торосевич — це ще й тепер прізвища, які свідчать про вірменське походження.[9]) Вже в 19-м стол. спольщення було скінчене, воно принесло доплив свіжої крови не тільки міщанству, але також шляхті.

Чисельно трохи значнішим треба вважати татарський елемент у польській шляхті.[10]) Його значення не

---

[9]) Пор. вступні уступи в статті K. Schünemann'a: „Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias". Jahrbuch des Graf-Klebelsberg-Kuno-Instituts für ungar. Geschichtsforschung in Wien, Budapest 1933, III, 212—242.

[10]) Rocznik Tatarski, Wilna 1932.

можна недоцінювати, хоч би вже тому, що з татарських родин вийшло чимало високих військових достойників, як прим. генерали Юзеф Беляк і Мацей Сулкевіч. Олександер Сулкевіч був як соціяліст одним з найближчих співробітників Пілсудського, невтомним і блискучим організатором, якому пізніший маршал завдячував своє визволення з російської неволі. Як стверджує Дзядулевич,[11]) татарських шляхетських родів було 635, з того 414 залишились при магометанській вірі.

Ось найбільш відомі прізвища: Ахматович, Туган-Барановський, Кірков, Топчибаши, Сулкевич, Романович, Азулевич, Юзефович, Базаревич, Шинкевич, Хурамович, Кричинський, Якубовський, Найман-Мірза-Кричинський, Богданович. Більше впадає в очі татарська домішка в московській шляхті, досить згадати такі роди, як Бахметьєв, Державин, Юсупов, Карамзин, Шаховской, Шахматов і Турґенев.

Ж и д і в с ь к а домішка в польській шляхті досі — також із німецького боку[12]) — зменшувалась, хоч вона незвичайно велика. Вона походить із трьох джерел:

1. Нобілітація жидів,
2. Прийняття франкістів до шляхетського товариства,
3. Впливи з жіночого боку.

Вже в 15-м стол. виринають чотири нобілітовані вихрести: Езофович, Ошейко, Абрагам і Повідзький.[13]) У 60-х роках 18-го стол. нобілітовано цілу низку вихрестів — найменше 250. У 19-м стол. певна кількість жидів вийшла з жидівської релігійної спільноти. У порівнянні з цілою жидівською масою ця кількість була числом незначна, але це порівняння не має тут ніякого значення! Далеко важніше, яке значення вона має для польщизни, в данім випадку для шляхти. У вже цитованім перечисленні німецьких прізвищ

---

[11]) S t a n i s ł a w D z i a d u l e w i c z, Herbarz rodzin tatarskich w Polsce. Wilna 1929.

[12]) Типовим прикладом є K. C. v o n L o e s c h, Der polnische Volkscharakter. Urteile und Selbstzeugnisse aus vier Jahrhunderten. Берлін 1940, ст. 41 і далі. Цей нарис написано на підставі матеріялу з другої руки, для нашої мети він поважнішого значення не має.

[13]) M a t e u s z M i e s e s, Polacy-chrześcijanie pochodzenia żydowskiego. I. Варшава 1939. До цього Dt. Wiss. Z. Wartheland 3/4, 524, 5/6, 391.

у польських шляхетських списках 19-го стол. Е. фон Беренс особливо підкреслює роди жидівського походження, загалом є 26 таких прізвищ, при яких одначе треба поставити знак запитання. Список усіх німецьких прізвищ із доби перед поділом старої Польщі містить тільки дев'ять підкреслених прізвищ. Зокрема фон Беренс наводить слідуючі роди: Берґ, Блох, барони Беснер, Десав, барони Епштайн, Фішель, Френкель, Фрайберґ, фон Розенфельд, барони Кроненберґ, графи й барони Лесер, Розенталь, Вольф. Політична роля, яку грали Кроненберґи завдяки своїй фінансовій силі, загально відома.

Франкісти.

Найбільшу жидівську домішку внесли в польську провідну верству «франкісти».[14]) Мова тут мовиться про

[14]) Відомості Мізеса, цит. праця, були сконтрольовані при допомозі іншої літератури, й нема підстави закидати йому сильне переборщування. Пор. Kraushar, Frank i Frankiści; St. Piotrowski, Szlachta polska pochodzenia żydowskiego, Kraków 1933; Simon Dubnow, Weltgeschichte des jüdischen Volkes, XVII, Berlin 1928; H. Graetz, Geschichte der Juden, X, 3. Aufl., Leipzig 1896; Josef Meisl, Geschichte der Juden in Polen und Russland, II. Berlin 1922; Peter-Heinz-Seraphim, Das Judentum im osteuropäischen Raum, Essen 1938. Коли порівняти поодинокі відомості у Краузгара або зіставлення даних у Мізеса, то нема підстави сумніватись в їх правдивості. Примас Любенський повідомляє р. 1759 про 15.000, які хотять вихреститись, варшавський міський президент Вітгоф заявляє р. 1780, що 6000 міщан належать до франкістських вихрестів. Такий обачний автор, як Тадеуш Чацький, говорить про 24.000 вихрестів, яке число знаходиться також в одній тогочасній летючці. Великі громади в Красноставі, Рогатині, Буську попереходили майже в повнім складі, але їх члени або зовсім не названі в списках або тільки в малій частині. Тому що франкісти лиш у першім поколінні також як християни утримували між собою зв'язок, але потім цілком потонули в польщизні, не буде пересадою побільшити круг розсіяння франкістської крови у вісім разів проти нормального, як це й робить Мізес. Коло р. 1770 у Польщі жило 450.000 жидів, франкістів отже було коло 5%. Року 1931 у польській державі нараховувалось 3.084.000 жидів, отже, не зважаючи на переселення, число їх зросло в 6—7 разів. Хоч різниця в просторі й не дає можливости провести цілком точне порівняння, проте маємо повне право прийняти, що франкісти, коли б вони були залишились відокремленою жидівською групою, напевне збільшилися б ушестеро. Мізес приймає п'ятикратне розмноження відповідно до загального руху людности.

секту, яка додержувала культу шехини й носилася з містичними мріями, але потім зреклась талмуду й перейшла на католицтво. При хрестинах польські шляхтичі були хрещеними батьками. Дуже тяжко зробити собі хоч трохи ясне представлення про цей процес, бо жидівська література зрікається Франка та його прихильників, а нащадки франкістів як католицькі поляки не мають ніякого інтересу пригадувати собі своїх предків. Ґретц торкається тільки побіжно національно- й расово-історичного значення охрещення, вказуючи на те, що Дембовські, Дзялинські, Воловські та інші саме тут мають шукати початку своїх родів. Важливо, що охрещення сталось під патронатом польської провідної верстви, сам Франк мав короля й двох маґнатів за хрещеного батька, властиво за хрещених свідків, святу церемонію відбув єпископ Залуський. Цей факт пояснює, чому франкістів здебільшого поставлено на один щабель із шляхтою й вищим міщанством, і чому їм часто давано старо-шляхетські польські прізвища. Про обсяг цих масових охрещень нема точних відомостей. Церковні книги Львова, Кам'янця Подільського й Варшави подають очевидячки неповний образ, про інші міста нема відомостей, і цікаво, що провідні франкісти, які напевне вихрестились, у тих записах не стоять. Наявні числа хитаються тому між 600 і 24.000, правдоподібність промовляє за тим, що останнє число більш-менш відповідає дійсності. Обережно рахуючи, можна прийняти, що найменше у 700.000 сучасних поляків, і то виключно з-поміж міщанства й шляхти, через франкістів дісталась жидівська домішка в крові.

Значна частина вихрещених франкістів була безпосередньо записана до шляхти, насамперед у землях, що давніше належали до Великого Князівства Литовського. З шляхетських франкістських родин можна м. і. назвати Воловських, Якубовських, Матушевських, Зількевичів, Ши-

---

Коли отже виходити з 24.000, то одержиться такий рахунок: 24.000 × × 6 = 144.000 × 8 (розсіяння) = 1.152.000. Це означало б, що 1.152.000 поляків міщанського й шляхетського стану стоять під впливом франкістської крови. Мізес задовольняється міліоном. Коли навіть виходити з найнижчого числа 1000, то все таки одержимо 48.000. Коли залишитись при 15.000 трохи позаду за числом Чацького, то одержимо 720.000. Так чи інакше, а франкістську домішку в польській провідній верстві треба вважати дуже значною.

мановських (генерал), Крисінських (генерал), Левинських, Френків, Подоських, Вєржховських, Рудницьких, Бжезінських, Адамовських, Волянських, Маєвських, Соботницьких, Зєлінських, Ясінських, Лабенцьких, Добровольських, Кжижановських, Дзьоковських, Ліпських, Завойських. У багатьох випадках це старі польські прізвища, часто-густо нобілітовані одержували відомі герби, так що тепер майже неможливо генеалогічним шляхом установити, чи предок якогонебудь А. був вихрестом А. чи арійсько-польським шляхтичем А. Тим було широко уможливлене маскування, а з другого боку цим улекшено повне злиття з польською шляхтою.

Ще тяжчим, ніж доказ франкістської домішки у польської шляхти, є ствердження жидівської крови в жіночій лінії. Нема сумніву, що франкістська група при цих сумішках відограла велику ролю. Але існують ще інші сумішки, які випадково вийшлиназверх. Відомий польський політик і многолітній австро-угорський міністер фінансів Лєв Білінський мав, напр., жидівську матір (Мальвіна баронка Бруніцька-Брунштайн;[15]) Бруніцкі, які походять із рабинової родини Брунштайнів, внесли домішку жидівської крови крім Білінських ще до інших шляхетських родин.[16]) Дипломат Ян Цєхановський має франкістського предка, шляхетство було уділено р. 1847. Дипломатами стали також два нащадки вихреста Людвіка Гальперта (1864 уділено шляхетство), обидва одружені з графинями з старих родів.[17]) Кров вихрещеного в 16-м стол. предка Юзефовичів можна простежити в багатьох родинах.[18]) Мати поета Словацького мала бути франкістського походження.

РОЗВИТОК МІЩАНСТВА.

Якщо у шляхти непольська домішка без пересади може бути названа дуже значною, то у міщанства вона

[15]) Mieses, ibid. 31 f.
[16]) Ibid. 58.
[17]) Ibid. 166 f.
[18]) Ibid. 203 ff.

мусить уважатись безумовноміродатною. Національно-польського міщанства, загалом кажучи, нема. Міщани давньої Польщі — це німці, спольщені шотландці або жиди, на південнім сході також українці та вірмени. Особи польського походження грають (незначну) ролю як «міські обивателі», але не як властиві «міщани», як напр. у Кракові в 15-м стол. Розбудова міського життя, яка настала в 19-м стол., відбулась дякуючи допливові німецьких сил. Коли поляки хотіли включити міщанські верстви в боротьбу за державну незалежність, вони мусіли насамперед здобути міста. Це сталось не тим, що поляки просто попереселялись до міст: тут бракувало відповідних сил, фахівців, які могли б перебрати інші функції ніж ті, до яких були звикли новоприбулі сільські мешканці. Також ті міста, до яких у другій половині 19-го стол. переселилось найбільше поляків, ніяким чином не втратили свого німецького обличчя. Боротьба за здобуття міст мусіла таким чином бути доповнена. З одного боку відбулась асиміляція міщанства інших національностей, з другого шляхетські сини кидали село й намагались заснувати собі в місті нове існування. Приплив шляхти дав польській нижчій верстві провід, асиміляція захитала своєрідність переважно німецьких міст і влила в польщизну широкі потоки німецької крови. Передовсім у Галичині дійшло також до асиміляції жидівських складових частин міських верств, тоді як вірмени вже давніше підлягли спольщенню. Як у південносхідній Европі, міщани німецького походження також і тут до р. 1863 становили опір проти визнання жидів.

Спольщення німецьких міщанських родів.

Спольщення німецьких міщанських родів вже перед упадком шляхетської республіки набрало у Варшаві й Люблині досить широких розмірів. Символом цього процесу був Йоган Декерт, який визволив міста з-під шляхетського панування. Він походив із мішаної родини, його сестра одружилася з польським офіцером Блендовським, він сам служив виключно польським інтересам. [10]) Про асиміляцію

[10]) Про Декерта пор. S. Orgelbrand, Encyklopedja Powszechna IV, 276, VI, 903 f.

німецьких міщанських родів у Варшаві подає генеалогічні відомості розвідка Ст. Лози. [20]) Міста Західної Прусії мали під час розбору переважно німецьку більшість, у Познанщині були майже скрізь поважні німецькі меншості. Коли не рахувати багатьох познанських «міст», які завдячують своє міське право тільки інтересам шляхти, але у всьому іншому нічим не відрізняються від сел, то можна ствердити, що поляки мали абсолютну більшість тільки в Ґнезні.[21]) Лиса, Равич і Здуни були переважно німецькими містами, у місті Познані німці й поляки мали однакову силу. Пруське панування ще більше змінило ситуацію у всіх цих місцевостях на користь німців. У тодішній середній Польщі міста Лодзь, Каліш, Пйотрків, Пабіяниці, Зґерж завдяки німецькій іміґрації швидко пішли вгору, лиш пізніше поприходили жиди її поляки. [22]) Коли потім цлова рогатка зробила неможливим довіз німецьких сукон до Росії, німецькі суковали оселились передовсім у Білостоку, який зробився по той бік митного кордону значним білорусько-польсько-жидівсько-німецьким містом. У Кракові міщанська середня верства подібно до варшавської є німецького походження. [23]) У Люблині належало р. 1794 до комісії, яка в дусі Косцюшка подбала про відновлення ладу, 5 німців і 3 поляки — відношення, — яке ясно показує сильну німецьку домішку. У Львові р. 1810 приблизно кожен десятий мешканець був німцем, [24]) але серед арійського міщанства перевага вже належала польському елементові. Зрештою в колишній Польщі нема ні одного міста, до яко-

---

[20]) St. Łoza, Rodziny polskie pochodzenia cudzoziemskiego osiadłe w Warszawie i okolicach I—III. Про чужу домішку у кравців пише Wanda Wojciechowska, Cech Krawiecki Starej Warszawy w XVIII stuleciu (Bibl. Wyższej Szkoły Handlowej w Warszawie, rocznik IV).

[21]) Пор. J. Rhode, Dt. Wiss. Zeitschr. f. Polen, 7, 1926, до цього K. Lück, Aufbaukräfte, якого взагалі треба порівняти для всього розділу. Lattermann, Deutsche Monatshefte 1942, лютий/березень.

[22]) Про Лодзь див. мій причинок про Ц. Шайблера: Beyer-Lohr, Grosse Deutsche im Auslande. Stuttgart 1939.

[23]) St. Estreicher у збірнику Kraków w XIX w. I. Kraków 1932. Lück, ibid. 371 ff.

[24]) L. Schneider, Die innere Struktur der evangelischen Kirchengemeinde in Lemberg. Dt. Mh. in Polen V, 8/9.

го у 18-м і 19-м стол. не примандрували б нові німецькі імігранти, які посилювали старше німецьке міщанство або засновували нові колонії, у всіх випадках ці групи мусіли заплатити величезну данину спольщенню. Порівнюючи добре розвинені студії з обсягу історії міст протягом 20-літнього існування польської державности причинились до написання цілої низки монографій. Перегортаючи їх — хай це буде про Краків, Леслав, Ліцманштат, Плоцк, Самбір, Тарнів чи Вильно, — стрічаємо всюди для початку 19-го стол. більш-менш значні німецькі групи, які пізніше через спольщення марніють або й зовсім зникають. Міркування Буяка про значіння німецького елементу для утворення польського середнього стану [25]) ані на крихту не може бути обнижене, кожна нова праця подає тільки доповнення. При обговоренні змін у польськім проводі ми стрінемося з цим фактором ще раз.

Поруч із видатною німецькою домішкою треба взяти на увагу ще деякі і н ш і е л е м е н т и. Про вірменів вже була мова. Де-не-де стрічаються італійці, ненімецькі швайцарці (напр. ретороманські цукерники), шотляндці, французи, більше значіння мали тільки шотляндці. Вони примандрували в другій половині 16-го стол. й пізніше ще були посилені поодинокими іміґрантами. Загалом їх мало бути в добі реформації 30.000, [26]) але це число мабуть занадто високе; тому що вони здебільшого оселились у західних землях, то тут треба звернути увагу на їх вплив у міщанстві й шляхті. Як видно, вони досить швидко змінили свою кальвінську віру на католицьку, наслідком чого було швидке спольщення. Але в деяких випадках, напр. у Варшаві, дійшло також до понімчення шотляндців, яке пояснюється спільними умовами життя в «колонії», а тоді настало також спольщення понімчених родів. До каль-

---

25) F r. B u j a k, Rozwój nauki polskiej w latach 1800 do 1880 (Nauka Polska, XV), 205.

26) W. S t a c h o w s k i, Kronika Gostyńska IV lt. DWZP 30, 289. У люблинськім міщанстві шотляндці грали видатну ролю, вони спочатку приєднались до німців і пізніше — може як німці — були спольщені. Поруч із книгами Т. А. Фішера (1902 і 1903) про шотляндців оповідає менш відома збірка A. Francis Stuart, Papers relating to the Scots in Poland 1576—1793. Edinburgh 1915.

вінської шляхти колись належали також деякі шотляндські роди, як Ґордони, Мідльтони, Нільдони.

«Поляки мойсеєвого ісповідання».

Від кінця 19-го стол. в польськім міщанстві також розчинився певний відсоток жидівства. Цю асиміляцію треба розглядати з двох поглядів: серед поляків під впливом демократичних ідей чи з тактичних причин погоні за голосами ослабли дотеперішні засаднично-протижидівські настрої, а серед жидів лібералізм розклав дотеперішню спільноту й поставив певні групи в протилежність до все ще пануючої ортодоксії. З політичного демократизму поляків і з жидівських реформаційних змагань утворився — подібно як в Угорщині — асиміляційний рух. Припущення фон Леша, [27]) що загалом кажучи поляки трималась у стороні від усього жидівського, не має під собою, навіть коли обминути «франкізм», ніякої підстави, як це бачимо з польсько-жидівських взаємин протягом 19-го стол. [28]) Провідні діячі листопадового повстання були за виїмком Лелевеля настроєні проти жидів, але поодинокі жиди брали участь у повстанні. Серед них треба згадати Люблинера, одного з перших «асиміляторів». В еміґрації все більше й більше брала гору думка про примирення, [29]) не в останній мірі під впливом Міцкевича, який заявив у 10-й точці своїх засад для польського леґіону в Італії: «Старшому братові Ізраїльові честь, братерство, поміч на його шляху до вічного й земного щастя. Рівне право у всьому!» Року 1860 ця сама тенденція стає помітнішою в Конґресівці; р. 1861 Фр. Смолька виступає в одній із віденських парляментських комісій в обороні рівноправности всіх ісповідань, отож Галичина перебірає провід. При підготовці січневого повстання відограються сцени прилюдного братання між католицькими духовними й рабинами, мало-помалу до фрон-

[27]) K. Chr. v. Loesch, Der polnische Volkscharakter. Berlin 1940, 32.

[28]) H. J. Beyer, Die Rolle der Deutschen bei den ostmitteleuropäischen Revolutionen des 19. Jahrhunderts. Volksforschung III, 36 f. І міродатні, вже цитовані твори з обсягу жидознавства.

[29]) W. Feldman, Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen (1795—1914). München 1917, 197.

ту порозуміння приєднується й шляхта, яка спочатку заховувалась стримано. Святкувались такі свята побратимства, які не мають подібних у тодішній середній і східній Европі. Про антисемітські тенденції в році 1863 вже не може бути мови. Із цієї політики примирення розвинулось жидівське асимілянтство, яке послугувалось польською мовою, почувало себе польським, але ще залишалось при мойсеєвім ісповіданні («поляки мойсеєвого ісповідання»). Пізніше такі жиди нераз переходили до католицтва або — досить часто — до протестантизму. Порівнюючи велике значення здобув цей тип «поляків мойсеєвого ісповідання» в Галичині, де вже р. 1848 засновано товариство для заохочування молодих жидів до переходу на польську мову як на свою рідну. Полякам тут усе більше й більше треба було жидівських голосів, щоб утримати свої позиції проти українців. Ця комбінація звичайно не повела до повного спольщення жидів, але з неї все таки вийшло чимало польських послів та інтеліґентних родин жидівського походження, значення яких для національного діла не треба легковажити. Це зближення не можна посуджувати, як це напр. робить фон Леш, з погляду його значення для існування жидівства (чисельно воно йому мало пошкодило), навпаки, на нього треба дивитись з погляду його впливу на «польське» міщанство, яке саме тоді творилось. Антисемітизм, звичайно, й далі мав своїх побірників, але пануючою течією він не був. Цікаво, що народові демократи спочатку не були антисемітами, що видно хоча б із того, що до основників Ліґи Польської, властиво Ліґи Народової належав Олександер Гіршберґ. Соціялістичні кола були без того або цілком зажидівлені (радикальне міжнароднє крило) або прихильні до жидів (Пілсудський). На переломі століття антисемітизм у католицько-віроісповіднім розумінні здобув у народових демократів перемогу: хто є християнином, той вже не жид і визнається також за поляка. Проти асимільованих німців усе таки лишалось почуття певного відчуження («німчаки»), але проти осіб жидівського походження це почуття цілком зникало. У 20-м стол. протижидівська література знов ожила, але рівночасно зросло й число жидівських оборонців і жидівської аси-

міляції, причім перед тут вела чимала верства польських інтеліґентів жидівського походження. [30])

Цей історичний нарис показує, що передовсім у Галичині польське міщанство повстало шляхом асиміляції жидів, менш значною ця асиміляція була у Варшаві, зовсім малих розмірів вона набрала в західних землях і в східній діяспорі. Цьому ствердженню відповідає доброзичлива характеристика, яку Шуйський дає «цивілізованим жидам», у першу чергу в Кракові. [31])

На схід од колишнього державного кордону.

Поза межами колишньої польської держави, в так званій східній діяспорі, польщизна полягає або на поширенні панської верстви або на асиміляції. Де-не-де стрічаються також колонії, здебільшого мазурського походження. У колишній Латвії жило р. 1935 за урядовою статистикою 49.000 поляків, у тім числі 15.700 у Ризі й 19.500 у Летґалії. Але вплив польщизни певно був більший, принаймні для Летґалії відсоток 2,5 не висловлює її повної ваги: для тих 326.000 католиків, що там жили, поляки або їх прихильники так чи сяк були провідниками. Також 27.000 лотиських білорусів трималась польської орієнтації. Цілком справедливо вказує тепер Фр. Редліх, що загалом дуже значна польська праця в Латвії не була ділом рук ризьких поляків або польських хліборобів у пограничних повітах: ту працю несли на своїх плечах католицьке духовенство й дипломатичні представництва польської держави. Праці духовенства в полонізаційнім дусі треба насамперед приписати те, що число «поляків» між рр. 1919 і 1939 статистично помітно збільшилось, передовсім у Летґалії. Бо «коли єпископ їде містом, то віруючі цілують сліди його колес у вуличнім багні... бо хто може напевне знати, чи Господь Бог не розуміє тільки латину, а Мати Божа тільки по-польськи?» [32])

---

[30]) W. Feldman, ibid. 424 ff.

[31]) J. Szujski, ibid. 28 ff. У боротьбі з німецьким міщанством жиди зрештою — як у ліберальній Угорщині — радо підтримувались.

[32]) E. Vierhuff, Skizzen aus Lettlands Ostprovinz. Baltische Monatshefte 1936. — Поважне народознавче й народнопсихологічне

У землях давнішого Совітського Союзу польський елемент досягає значніших розмірів тільки в Білорусії та Україні. Впадає в очі в обох країнах з одного боку сильне пристосування до автохтонного народу, а з другого легка приступність для большевицьких теорій. Під час східної воєнної кампанії 1941 р. можна було напр. в околицях Житомира ствердити, що українська сільська людність не розуміла й не хотіла знати Сталінової системи, тоді як частина поляків, подібно як жиди, до неї «пристосувалась». Низка польських поселень, названих у закордонній польській літературі, в дійсності вже не польські, а українізовані. Загально відомо, що большевики політично підтримували поляків східної Волині, щоб використовувати це для пропаґанди на заході. Відомо також, що поляки грали велику ролю в управлінні Совітської України, так напр. поляк Косіор був довший час головою КП(б)У.

За совітськими даними в 1939 р. на території Совітського Союзу жило всього 627.000 поляків. Тому що для року 1926 подано було 782.000 поляків, то найновіше число очевидно занадто низьке. Важливим є сильне заступлення в Комуністичній Партії. Коли виходити з того, що національний склад партії відповідає складові людности, то при порівнянні останніх відомих чисел прийдемо до такого висновку: москалі були заступлені на 34% більше пересічного рівня, жиди на 370%, лотиші на 1840%, поляки на 155%. У всіх інших народів відсоток членів партії нижчий ніж відсоток населення. При цім сильнім сплетенні між польщизною на колишній совітській території й большевизмом нема нічого дивного, що навіть у Лондоні виходять часописи, які висловлюються за польсько-совітський синтез („Jednośc i Czyn" i „Nowa Polska"). Тут знов ожила спадщина польського шляхтича й начальника ГПУ Дзержинського!

значення має праця F. A. Redlich, Der Pole in den Baltischen Landen. Deutsche Wiss. Ztschr. im Wartheland, 1941, 3—4.

ПОБІЧНІ ПЛЕМЕНА.

У 19-м і 20-м стол. польський національний рух зробив спробу прищепити польську національну свідомість деяким сумежним племенам з слав'янською рідною мовою. Ця спроба почасти пощастила, але здебільшого цілком скрахувала. На півночі й північнім заході в увагу приходили мазури в Східній Прусії та в районі Сувалків, а також кашуби, на заході євангелічні поляки в південній Познанщині, на південнім заході шльонзаки, горішні шлезці, гораліталемки. У кашубів спроба так далеко пощастила, а з другого боку більш нордійсько-фельські кашуби певних приморських околиць так тісно злилися з німцями, що ставити їх як окреме плем'я поруч із поляками ледве чи можна. Люди кашубського походження, оскільки вони на підставі душевного розчищення ґрунту належать до польщизни, творитимуть у межах польщизни особливу племінну породу, хоч їх предки первісно не мали нічого спільного з поляками. Тому нема потреби тут ще раз займатися кашубами. Щодо лемків, то це українське гірське плем'я, яке виказує певні волоські й словацькі домішки, проте москвофільська, властиво польська пропаганда безпідставно приписує йому характер самостійного народу. У всякім разі лемки ні під яким оглядом не належать до польського народу. [1]) Антропологічна спорідненість, правдоподібність якої доводить Р. Фальковський у доповіді „Struktura antropologiczna powiatu leskiego" на підставі дослідження 603 рекрутів, пояснюється не українізацією поляків, а навпаки тим, що поляки повіту Ліско-Балигород переважно походять од укра-

[1]) «Комісія Наукових Бадань Зем Всходніх» видала на правах рукопису під титулом „Drugi Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy poświęcony Środkowym i Wschodnim Karpatom Polskim w Krakowie" доповіді, виголошені 30 і 31 жовтня 1938 р. Збірка цих у книгарнях неприступних доповідей знаходиться в моїм посіданні. Тенденція вважати лемків за українізованих поляків виступає в багатьох доповідях. В актах старостів краківського воєвідства знайдено розправу римокатолицького ксьондза Ч. Войтиняка, в якій цей погляд служить вихідною точкою для порад щодо спольщення лемків. З. Стібер намагався підкреслити мовний вплив поляків і словаків на лемківську говірку.

їнських предків. Відповідно до термінології Я. Чекановського расовий склад рекрутів тої околиці виглядав так:

Раса	Поляки	Українці
Нордійська	45,00%	42,26%
Лапоноїдна	30,00%	27,64%
Медитеранна	20,00%	22,55%
Арменоїдна	5,00%	6,89%
Азійські домішки	—	0,47%

Проти приразування цеї групи рекрутів до корінної польщизни говорить вже високий відсоток нордійських прикмет: галицькі поляки переважно альпінні (остійські). Ляпоноїдний елемент можна було б пояснити домішкою східно-галицьких альпінних, але різниця між ляпоноїдними, альпінними й динарськими у Чекановського така неясна, що виникають сумніви. Власні спостереження на місці роблять правдоподібним, що маємо тут діло з динарцями, отже з типовою расою для українського народу. Порівнююче велика медитеранна домішка остаточно вказує на українство, а в «арменоїдних» безперечно є домішка динарських елементів. [2])

ГОРАЛІ.

Для нашого розгляду отже лишаються горали, шльонзаки, верхні шлезьці, південнопознанські євангелічні поляки й мазури.

Поняття «г о р а л ь» означає в першу чергу мешканця гір, так що воно в літературі часто-густо поширюється також на лемків, бойків та гуцулів. Цих українських «горалів» треба з нашого розгляду виключити, а залишаться тільки 100.000 мешканців повітів Новий Торг і Новий Санч, які з польського боку зараховуються до польщизни. Їх расової й національної своєрідности не можна зрозуміти без погляду на історію заселення Західних Карпатів.

[2]) I. Schwidetzky, ibid. 153.

Тут треба розрізняти багато мандрівних рухів. Найстаршим є німецький. Припущення варшавського історика ранньої доби Антоневича, що в долині Дунайця оселились рештки ґотів, тікаючи від гунів, основується на знахідках оздобних застіжок, подібних до ґотських. Уживання гакового хреста (свастики) й соняшного кола, а також певні властивості дерев'яних будівель він теж ставить у зв'язок з ґотами. Інших доказів нема, антропологічні дані не свідчать про те, щоб горалі були нащадками ґотів. Виразні германські форми в горальськім народнім мистецтві можна також пояснити середньовічним німецьким заселенням Підгаля, про яке існують документальні докази. Воно йшло з двох боків. У зв'язку з діяльністю цистерцієнського ордену повстали замок Шафляри й кілька сел у долині Дунайця коло нинішнього Нового Санча. Місцеві назви Шафляри («шафляґер» — овечий табор) і Ратулів (Ратольсдорф) ще нині нагадують про той рух, що почався коло р. 1231-го. Можливо, що означення «спод опата» (зпід абата), яке прикладають до себе горалі, походить із тої приналежности до цистерцієнського абатства. Значнішим од цього колонізаційного руху, що вийшов із Силезії, було переселення з північносхідного Спішу. Воно закінчилось у 14-м стол., осередком був Новий Торг, кілька укріплених замків стояло на сторожі цього району. У 18 сіл назва ще тепер нагадує про те оселення спішських саксонців, так напр. Чорстин, Ґривальд, Фридман, Кацвін, Гаркльова (Гартлау), Ваксмунд. Дальша історія цих поселень була розглянута в зв'язку з «глухонімцями», мова мовиться про горалізовану галузь того племени. Припущення, що «Дунаєцькі німці не можуть походити зі спішського коріння», [3]) на нашу думку не може бути цілком вірним, що тут зазначається мимохідь. Заселення східними силезцями відбулось раніше, воно охопило також певні частини верхнього Спішу. Доповнене воно було акцією графа Берзевічі понад середнім Дунайцем, яка напевне заселила край спішськими саксонцями. Тому що нема вистачаючих мовних документів, доведеться ще далі студію-

[3]) H. Weinelt, Die mittelalterliche deutsche Kanzleisprache in der Slowakei. Brünn 1938, 265, 244 ff.

вати середньовічне німецтво в Західних Карпатах, щоб осягнути повну ясність. Для нашого ствердження німецької основи в долині Дунайця, передовсім у рівнині Нового Торгу, ті студії мають другорядне значення. Для гіпотези Потканського, що рівночасно або навіть раніше долини Дунайця й Попраду були заселені вислянами, нема задовольняючих доказів. [4])

Волоське заселення.

Ясніше представляється справа з волоським заселенням, яке відбулось у 15-м стол. Румуни мали змогу використати для свого вівчарства землі, які до того часу не піддавались людській праці. У Мармарощині вони вже були р. 1317, про що існують документальні докази, звідти вони почали свою мандрівку на захід, яка закінчилась щойно в 17-м стол. Поодинокі етапи можна простежити на підставі документів: 1364 нинішня Карпатська Україна, 1377 східногалицький карпатський район, 1416 коло Нового Санча, коло 1450 у районі Арви, по 1500 у Моравській Волощині. Характеристичними для цього мандрівного руху були пастуша культура, яку він поширював, і волоське право. Міста, як Криниця, Буковина, Зиндранова, Одрехова, були засновані або перебудовані на волоськім праві. У ґрунті речі ті мандрівні пастухи були румунами (волохами), але під час своїх мандрівок вони під оглядом мови мусіли більш або менш славізуватись. Тому, що вони, проходили руськими землями, можна прийняти, що вони в першу чергу приносили на захід українське мовне добро. У районі нинішніх «горалів» вони потім підпадали під польський мовний вплив, який напевне вже був встиг захопити й німецьких колоністів, а далі на південний захід під словацький та моравський. Цьому відповідає факт, що давніше гоналів називали «волохами», їх нинішня назва є новішого походження. Численні вирази в говірці, а також насамперед назви околиць і гір непомильно свідчать про те, що внутрішні Західні Карпати були освоєні румунськими пастухами, які тікали від турків на північний

[4]) Karol Potkański, Pisma pośmiertne II. Kraków 1924, 339 ff.

захід і в 15 та 16 стол. як скотарі заложили на Підгалі села, що складались — не так, як у німців — із спільної системи вулиць та вигонів, а з поодиноких дворів.

Для расознавчого визначення горалів важливо, що волоські пастуші мандрівки без сумніву захопили також нерумунські елементи. Можна припустити, що з самого початку в них брали участь албанці та інші балканські племена в незначній кількості, пізніше приєднались семигородські болгари, югослав'яни, українці, правдоподібно й поодинокі мадяри. Ці домішки змінили протягом часу волоський тип. Дужчими ці зміни стали від 17-го стол. Тепер у західнім підгальськім районі оселились **п о л я к и**, які поприходили з півночі, отже з расово альпінного краю. Певну підмогу дістала німецька домішка завдяки розвитку гірництва (срібло, мідь, залізо), засвідченого від 16-го стол. й провадженого німецькими рудокопами. Протягом цілого часу другої й третьої переселенської хвилі треба крім того — подібно як у Лемківщині — рахуватися з поодинокими домішками з словацького й мадярського боку. Можливо також, що втікачі з здобутих турками земель вплинули на певні форми горальського народнього мистецтва. Остання фаза історії населення в Татранській області починається в 90-х роках 19-го століття з початком туристичного руху. Місцева людність відпихається на задній плян, особливо в купелевих місцях. У Закопанім вона обнизилась на 50% усієї людности, причім треба мати на увазі, що приплив зайд майже без виїмку припадає на час по 1910-м році. У зв'язку з цим розвитком готельового промислу і відповідним зростом населення зростало також спольщення як під оглядом напряму думок, так і під оглядом мови. Цікаво, що до перелому століття польська література дивилась на непольське походження горалів як на самозрозумілий факт. Шуйський напр. бачив у них нащадків середньовічних німецьких колоністів.[5]) Міцкевич гадав, що їх предки були нащадками решток татарської орди хана Ногая, у зв'язку з фантазіями про гуцулів говорилось про кельтських, тракійських, дакійських і навіть східноазійських предків. Лиш від перелому століття завзято

---

[5]) **S z u j s k i**, ibid. 7 f.

борониться «польський характер» горалів, хоч поважна наука [6]) до певної міри кинула трохи світла на походження цеї мішанини з німців, волохів, поляків, українців та інших елементів.

Расово два типи горалів.

З антропологічного боку існує кілька праць, [7]) які доповнюємо власними спостереженнями. Не взявши під увагу накресленої вище історії заселення, неможливо перевести расову аналізу, прийняти можна лиш існування кількох типів. Вже при побіжних спостереженнях впадают в око два типи: темніший тип високого зросту з довгим лицем, стрімкою головою та синіми очима, поруч із цим чорнявий тип із короткою головою та синіми або сіросиніми очима. З військово-антропологічних мап можна здогадуватись про динарсько-східноевропеїдну сумішку з альпінними домішками, в поодиноких селах, заснованих німцями, переважає, як вже сказано, нордійська раса. Динарську складову частину треба приписувати волосько-українським елементам, це відповідає станові речей у гуцулів, які повстали наслідком подібного мандрівного та асиміляційного процесу. Альпінні типи вказують на старшу польську іміґрацію з краківської області, тоді як східноевропеїдний елемент пояснюється як найновішою іміґрацією з усіх частин Польщі, так і впливами з боку лем-

---

[6]) Джерелами для повнішого представлення головно послужили: W. Antoniewicz, Metalowe spinki góralskie, Kraków 1930; K. Dobrowolski, Najstarsze osadnictwo Podhala, Lwów 1935; Його ж, Studia nad powstaniem kultury ludowej w Karpatach Zachodnich, Kraków 1838; Zachorowski, Węgierskie i polskie osadnictwo na Spiszu w XVI w. Kraków 1909. Основне значення для краєзнавства має St. Leszczycki, Region Podhala — podstawy geograficzno-gospodarcze planu regionalnego, Kraków 1938. Нині пор. також Imma von Günther-Swart, Die Goralen. Nation und Staat XIV, 4.

[7]) J. Talko-Hryncewicz, Góraly polscy jako grupa antropologiczna: Księga pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza I, Lwów 1916; I. Schwidetzky, ibid. 186 ff., не вважує німецької участи в колонізаційній історії й обмежується в своїй короткій замітці вказівкою на волоську й польську колонізаційну хвилю. Без расознавчих та інших доказів висловлюється за східногерманське походження горалів стаття в бреславськім образковому ілюстрованому часописі „Luftflotte Südost" 2. 7. 1940.

ків, бойків і словаків. Принагідні вказівки на нордійські явища часто-густо робляться через поплутання з трохи світлішим динарським типом або тут мається до діла з горалями з первісно німецьких сел. У військово-антропологічних мапах повіт Новий Торг показує такий образ: головний індекс 84,15—84,74, лицевий індекс 84,96—84,54, носовий індекс 66,71—67,35, колір очей швидше темний, ніж світлий, барва волосся переважно світла, зріст 1,66—1,67.

Завдяки своїй своєрідній одежі і хатам горалі часто звертали на себе увагу дослідників народньої культури й посередньо чи безпосередньо причинились також у значній мірі до повстання реґіоналізму в Польщі, який хотів розвивати народню культуру поодиноких груп. Але для встановлення властивої вартости горалів не досить антропологічно-історичних ствердження, з яких випливає особливий, від польщизни окремішний народець, змішаний з німецьких, волоських, польських та інших елементів: велике значення мають для цього ще характеро- й психологічні спостереження. Ці останні мусять числитися з тим, що в районах туристичного руху гораль дуже несприятливо розвивається як під душевним оглядом, так і з боку здоров'я.

«На Бога надійся, але віри йому не йми!»

Найголовнішою рисою народньої вдачі в цих місцях є тепер ґешефтярське угодовництво. Той самий горальський ватажок, що фотографувався з польським державним президентом, оголошував відозви на користь урядової програми й відчиняв двері перед польською пропаґандою в горах, ставить себе до розпорядимости також іншій владі. За австрійських часів горалі мали славу дуже покірних людей, з якими легко дати собі раду. У цім о п о р т у н і з м і криється добра порція мужицької хитрости й безхарактерности. Коли раніше тут одушевлялись особливими підгалянськими полками, організованими з почину Варшави, й радо вітали всі заходи до піднесення місцевої культури й розвитку краю, то тепер грають ролю полонофобського, Варшавою та Краковом поневоленого елементу. Коли виключити з розгляду кілька провідних горальських родів, відомих своєю спритністю щодо зміни пере-

конань, то дістанемо слідуючий образ, що наслідком значних расових різниць у поодиноких місцевостях звичайно зазнає часом помітних відхилень: Гораль — це мешканець гір, свідомий своєї окремішности, неймовірний до чужинців, але в крайность податливий на його вимоги. Його вільнолюбність довгий час носила бандитський характер, ще й тепер часто трапляються бійки й крадіжки. Яскраво висловлену пиху й підкреслення особистої чести не треба брати в германськім розумінні: це пиха незалежного гірського розбійника, честь якого полягає в його славних ділах. У почутті чести грають ролю також родові гордощі: деякі особливо заможні й щодо походження видатні роди (напр. Ґенсеніци) вважаються провідними, але звичайно кожен гораль пишається своїм походженням. Ця пиха пояснює, чому горалі в Сполучених Державах не пристали до американсько-польських спілок, а заснували свою власну організацію — ясний доказ того, що гораль почуває себе окремою народністю, коли на нього не натискає велика маса польщизни. Оберненою стороною цеї особистої пихи є недовір'я до всього іншого, злагіднене великою пасивністю, яка не допускає, щоб недовір'я стало джерелом розрухів. Кожен негораль є «ценср», до тих «ценрів» належать також «ляхи» (поляки). Не зважаючи на побожність — гораль дуже побожний і витворив, особливо в первісно німецьких селах,[8]) досить багато католицьких духовних, — Бог також втягається в цю сферу недовір'я: «На Бога надійся, але віри йому не йми!» Недовір'я веде тільки до замкнутости внутрішнього життя. Особливо в місцях туристичного руху розвинена риса опортуністичної житейської мудрости дуже добре до цього пасує: гораль пристосовується до нових обставин, але заховує обережну стриманість. Поширена поговірка, виведена з мудрого правила, яке батько-гораль дав синові, виряжаючи його до міста в манастирську школу, каже: «Слухайся отця ректора, думай що хочеш, але свою скриню замикай!» Це речення краще всякого характерологічного опису схоплює основну рису кожного гораля, навіть ще не зіпсованого.

---

[8]) J. Szujski, ibid., 8.

Лишаючи на боці згадані розкладові явища, до певної міри зрештою зв'язані з сифілісом і сухотами, прийдемо до висновку, що гораль є мешканцем гір, який легко пристосовується, в своїм внутрішнім житті повний недовір'я і в своїх гордощах часто виявляє дріб'язкові риси (сварки між сусідніми селами тут часте явище). Під оглядом народности він почуває себе чимсь особливим, хоч він насамперед від р. 1914 через свій вступ до леґіону Пілсудського став популярним у цілій Польщі й також охоче приймав усі почесті, якими його осипали маршал після боїв під Лимановою й Новим Санчем, а інші державні мужі по скінченні першої світової війни. До певної міри він пасивно спольщений, цікаво, що видатний горальський поет Володислав Оркан підтримував зв'язки з українцями [9]) й обстоював думку далеко-йдучого федералізму в Польщі, про те він віддав себе на службу т. зв. реґіоналістичного руху, що мав завданням вигладжувати різниці між окремими племенами чи народностями шляхом творення буцімто культурно самостійних реґіонів. [10]) Признання до польщизни мало цілком виразну мету, воно крім того було зв'язане з горальським романтизмом, що якийсь час по переломі століття панував серед поляків. Віткевич тоді будував доми в «підгалянськім» або «закопанськім» стилі, Кароль Шимановський збагачував музику звуками горальської народньої пісні, а нащадок німецьких предків К. Тетмаєр осягав великих успіхів оповіданнями, перемішаними сучасними або старовинними горальськими зворотами. Горальські танці так само були тоді дуже в моді. Це польське одушевлення «аристократичними й вільнолюбними синами гір» робило певне враження, але воно все таки було занадто слабе, щоб захитати глибоко закорінену самосві-

[9]) У львівськім «Ділі» з'явився звіт про розмову між Орканом і Б. Лепким, в якій Оркан заявив, що гораль краще розуміє українця, ніж поляка.

[10]) У збірнику „Ruch Regjonalistyczny w Europie", виданім А. Патковським (Варшава 1934, 2 томи), автори доторкаються до національних питань як до розпеченого заліза. У зв'язку з цим стоїть поширене тлумачення первісно цілком ясних національних понять: слово «горалі» поширено на всіх гірських мешканців приналежних до Польщі Карпатів або замінено чисто географічними поняттями «Підгалє», «підгаляни» й т. д.

доміcть горалів. Якщо німецька влада зважає на культурні бажання горалів, то це не робиться задля якихсь теорій про рештки ґотів, що раз-у-раз виринали в 19-м стол. в польській і німецькій літературі, а тільки тому, що тут маємо діло з окремішною народністю своєрідного расового й психологічного характеру, яка в останніх 40 роках де в чому стояла під несприятливими впливами. Нарешті варто звернути увагу ще на те, що жадна провідна верства тут не витворилась, таланти, які походили з горальських кругів, майже без виїмку йшли служити польщизні, й то найчастіше католицькій церкві.

ШЛЬОНЗАКИ.

На захід кордони горалів супроти шльонзаків не зовсім виразні. Але як мешканець «полонини» («галя» означає в говірці полонину, звідси «Подгалє») гораль ясно відрізняється від інших племен. В окремих випадках тяжко розрізнити, чи дане село в західних Бескидах належить до шльонзацьких і чи його людність треба причислити до «силезьких горалів» чи до «тешинських волохів».

Людомір фон Савіцький навів у своїм розкішнім творі „Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild" у зайбуськім повіті баб'яґурів і зивчаків як окремі племена,[11]) особливо похвально висловившись про останніх. Поруч з їх релігійно-консервативним світоглядом кидається в очі їх прив'язаність до ріллі та їх купецький хист. Ані баб'яґури, менш прихильно описані Савіцьким, ані оселені в Яблункові ячики не можуть уважатись за «побічні племена», зате не можна не признати, що у зивчаків деякі тенденції до окремішної народности існують. Цікаво, що сеймовий посол од Зайбущини, спольщений німецький нащадок Делінґер, у 1939 р. поставив внесок, щоб увесь повіт був прилучений

[11]) Egon Budil, Beiträge zu einer landeskundlichen Darstellung des Saybuscher Beckens. Ungedr. Wiener Diss. 1937. Ludomir von Sawicki, Das Königreich Galizien und Lodomirien mit dem Grossherzogtum Krakau und den Grossherzogtümern Auschwitz und Zator (Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild), Wien 1916.

до шлезького воєвідства, бо людність почуває себе «шлезькою». У повній згоді з цею шлезькою окремішністю стоїть факт, що жиди в місті Зайбуші ніколи не відогравали ролі: у протилежності до інших місцевостей Західної Галичини це місто було традиційно протижидівське й практично також спромоглось обходитись без жидів, бо його мешканці наділені надзвичайним купецьким хистом. Глузливі горалі називали їх за їх грошолюбство зайбуськими щупаками. Вдачею зайбущці (зивчаки) гостро відрізнялись од своїх сусідів, також під народознавчим оглядом існують деякі особливості. Але їх своєрідність усе таки не така виразна, як горальська.

У той час як своєрідність горалів має трохи дивовижний характер і наче відгорожена від цілого світу, своєрідність шльонзаків щодо культури має виразно німецьку орієнтацію. Це пояснюється не тільки тим, що місцева людність тринародового кута навколо Тешина й Бельска горнулась до німецької культури, але також впливами німецької крови, які тут проявлялись від раннього середньовіччя. Як для тешинського краю, так і для аушвіцького герцоґства документально доведено велике число німецьких міщан і селян, які під кожним оглядом мали на місцеву людність формуючий вплив. У добі реформації ті зв'язки були такі сильні, що численні громади з мешканцями слав'янської мови попереходили на лютеранство, більша частина донині лишилась євангелічною. Але окремішність шльонзаків полягає не тільки на протестантських впливах, також у католиків стрічаються ті самі характеристичні риси, особливо рішучість бути супроти чехів і поляків окремішним племенем, культурно зверненим до німецької сторони.

Племінна політика навколо Цєшіна.

Шльонзацький провідник Йосип Кождон частіше підкреслював у промовах і писаннях[12]) цю політично-культурну своєрідність, яка має також кровну підбудову. Пе-

[12]) Про окреме становище шлезьких поляків, національні відносини й вшехпольську пропаганду в Східному Шлезьку. Промова 8. 11. 1910. Цєшін 1910. Право нашої шлезької батьківщини на адміністративну самостійність. Цєшін 1927.

ред першою світовою війною він виступив у сеймі австрійського Шлезька проти занесеної з чужини вшехпольської пропаґанди і при цім між іншим підкреслив: «Ми не знаємо ніякого польського патріотизму, ніякої польської батьківщини... Не маємо ані національної, ані конфесійної програми, наша програма змагає тільки до піддержки старотрадиційних, старошлезьких племінних властивостей, до збереження особливої культурної індивідуальности нашого краю...» Важнішою ніж мова й державна спільнота є кількасотлітня культурна спільнота з західноєвропейським культурним світом. Шлезькі Пясти з їх німецьким вихованням ще й тепер служать їм зразком. З давніх давен німецька кров влилась у східношлезьку людність, тому користування польською говіркою ще нічого не означає. У своїй основі східношлезець має симпатію до німців та антипатію до культурно відсталих галицьких поляків: «Раніше, а в багатьох місцевостях ще й тепер, назва «поляк» відчувалась як щось чуже, як прим. назва «словак» або «морав'як», ще тепер шлезький поляк демонстративно називає себе «шльонзаком» і хоче цим як найгостріше підкреслити свою племінну окремішність». У Східному Шлезьку не було ніякої германізації, хоч німці, поляки й чехи вже 700 літ живуть тут попліч, навпаки, ціла низка німецьких сел була спольщена. «Красна називалась Шендорфом, і так само це було в багатьох інших громадах; німецький мовний острів коло Бєльска наскрізь просякнутий польськими зайдами, Долішній Курцвальд, частини Горішнього Курцвальду й Гайнцендорф зовсім спольщені; тут аж кишить іменами, як Шляуер, Keніґ, Кайзер, Цендер, Міклер, Крагут і т. д., але їх носії давно вже не розуміють ані слова по-німецьки, хоч вони безперечно походять од німецьких предків». З'ясувавши, що таке вшехпольська пропаґанда і яку участь беруть у ній такі спольщені шльонзаки як д-р В. Міхейда й д-р Бузек, Кождон наприкінці заявив, що не Варшава й Львів, а Відень та Опава являються культурними й політичними осередками краю, в якому шльонзаки живуть і хотять жити. По скінченні світової війни Кождон боронив шльонзацьку окремішність як проти поляків, так і проти чехів, які були спробували прилучити край до

Моравії. При цім він знов і знов покликався як на історичні, так і на культурні підстави.[13])

Вже з цих витягів видно, що шльонзаки почувають себе **окремішним племенем** із мовою, яка представляє собою просякнений багатьома німецькими словами польський діялект, із виразним культурно-німецьким напрямом у минулому й сучасному і з расовим складом, у значній мірі обумовленим кількасотлітнім припливом німецької крови. Значну ролю грає в цих переконаннях традиція: признання до історії, яка рано відокремила Східну Силезію від Польщі й зробила її перехідним краєм між заходом і сходом. Цілком зрозуміло, що як поляки, так і чехи вживали всіх заходів, щоб здобути для себе цю «міжверству». Чеські заходи нас тут не цікавлять, польські нав'язували до мовної споріднености й крім того запрягали до праці сильну іміґрацію, яка наслідком індустріялізації йшла також із Галичини.

Нема найменшого сумніву, що шльонзацька говірка споріднена з польською мовою. Але вона виказує не тільки сильні запозичення з німецької мови, — вона також структурально стоїть під сильним німецьким впливом.[14]) Коли напр. мандрувати з краківських околиць у тешинськім напрямі, то зараз кинеться в око, що краков'як заговорить до чужої людини в третій особі: «нех пан ідзе навпрост», отже не знає німецького «Ви», тоді як шльонзак це «Ви» вживає: «ідон навпрост». Шльонзак справді користується польською мовою «по-нашому», себто на свій спосіб.

«Шлезька Народня Партія» під проводом Кождона раз-у-раз повставала проти того, що вшехпольська пропаґанда була фінансована й організована зовні (з Галичини). Це дійсно впадаюча в око риса: оскільки серед шльонзаків існували польські течії, вони були залежні від почину краківських або львівських кругів, навіть тоді, коли аґітатори походили з самого краю. Заснований р. 1891 краківський Шкільний Союз з його філіями, його часописною пропа-

---

[13]) Дальші подробиці див. K. **Witt**, Die Teschener Frage, Berlin 1935, 68 f., 73 ff., 80 ff., 97 ff., 110 ff., 148 ff., 197, 212.

[14]) W. **Kuhn**, Die Slonzaken und ihre Sprache. Schlesisches Jahrbuch, 8. Breslau 1935.

ґандою, виборчою аґітацією й передовсім церковним душохватством — спочатку тільки по католицькім боці, але потім під проводом Міхейди повстав польський напрям також серед протестантів, — працював над тим, щоб здобути східношлезців для вшехпольської думки. У цілому пропаґанда ця успіху не мала, хоч по світовій війні чехи й поляки спільними силами трохи відіпхнули назад шльонзаків культурно-німецької орієнтації. Звертають на себе увагу численні німецькі прізвища серед провідників польського напряму: докладніші родинно-історичні досліди напевне виявлять ще у багатьох інших сліди німецької крови з матірнього боку. Отож польсько-чеську провізорію з дня 5. 11. 1918 підписав з боку польської Ради Народової на першім місці колишній посол державної ради Т. Реґер, провідними ватажками польської меншости в тешинськім краю були в Чехо-Словаччині д-р Вольф-Фриштат, генеральний консул Мальгом і Берґер. Що по чеськім боці так само часто стрічаються нечеські прізвища, служить дальшим доказом того, що ввесь тешинсько-білицький край під оглядом крови такий перемішаний, що беручи на увагу саме тільки походження, навіть свідомих поляків не можна без застережень зарахувати до польського народу, не кажучи вже про шльонзаків.

Расознавчі досліди, які дали б можливість скласти собі думку про расову породу цих «людей німецької культури з власною мовою», [15]) не існують. Короткі замітки Я. Чекановського [16]) не ведуть нас уперед, не кажучи вже про те, що вони написані ще більш полемічно, ніж це звичайно робить цей львівський дослідник. Військово-антропологічні мапи подають для округів Бельска і Польський Тешин, в яких урядова статистика за р. 1931 мусить зрештою признати німецьку меншість у висоті понад 25%, незвичайно високий головний індекс (коло 85) і лицевий індекс (86—87), перевагу світлої барви волосся (але не світлих очей), значний зріст (коло 1,68) і носовий індекс трохи понад 65. На расовій мапі Чекановського край зобра-

[15]) Fr. Lange, Die Schlonsaken. Mitteilungen der Deutschen Akademie 1932, 2.

[16]) J. Czekanowski, Struktura rasowa Śląska w świetle badań polskich i niemieckich. Katowice 1936.

жено як л я п о н о ї д н и й, себто альпінний, подібно до цілої Західної Галичини. Одначе військово-антропологічні дані промовляють проти цього означення, насамперед цьому суперечать зріст і зовсім нешироке обличчя. На підставі власних спостережень і з усіма застереженнями я прийняв би східноевропеїдно-нордійську сумішку за характеристичну, поруч із цим часто стрічається «субнордійський» тип Чскановського, тут очевидно динарсько обумовлена відміна пануючого східноевропеїдно-нордійського типу. Менш помітно виступає динарська домішка, тоді як альпінна (остійська) раса сумежних краков'яків трапляється незвичайно рідко.

ГОРІШНІ ШЛЕЗЦІ.

Між шльонзаками й горішніми шлезцями є багато спільного, що не в останній мірі залежить од однакового історичного розвитку. І ті й другі століттями знаходились під німецьким впливом, до тих і других раз-у-раз вливалась німецька кров. Мовні різниці досить незначні, вони почасти полягають у тім, що горношлезець часто мішає докупи німецькі й польські мовні елементи й вживає їх одне поруч другого, тоді як шльонзак більше перепрацьовує німецькі слова й звороти. Але в той час як шльонзак почуває себе чимсь особливим і також політично виявляє свою племінну окремішність, горношлезець має душу, настіж одчинену для всіх сусідів. Рівночасно шльонзак більш консервативний, його сильне розвинене почуття батьківщини робить з нього інертний елемент, тоді як горношлезець у цілому більш рухливий.

У краснім письменстві створено тип «горношлезця» (напр. у німецьких творах Броненa й Шольтиса), точнісінько так само невірний, як тип східного прусака, як він виступає в «літературі дикого сходу» якого-небудь Віхерта.

Ніхто не сумнівається в мистецькім хисті Шольтиса або Віхерта, тим більше треба пожалкувати, що вони штучно створюють фальшивий образ цих людей, який тільки мож-

на порівняти з образом німця з східніх провінцій у кривім зеркалі звичайних «австрійських» фільмів. Крім того в тих зображеннях можна побачити тільки горношлезького промислового робітника.

Мішаному характерові відповідає те, що тут можливі всі відтінки політичних переконань. Корінний горношлезець міг бути фанатичним німцем або також вшехполяком чи комуністом, йому бракує сталість і порівнююча одностайність шльонзака. Цим не хочемо сказати, що той самий мешканець Катовиць чи Рибника сьогодні був прихильником Корфантого, а завтра Німеччини, це тільки означає, що політичні переконання тут більш мінливі. У згоді з цим стоїть ще більш заплутаний расовий образ, його складові частини мусять при душевнім розчищенні ґрунту так само бути взяті під увагу, як ідейно-політична структура. Тут справді є «народність між небом і землею», розвиток якої в поодиноких періодах (1. до р. 1919, 2. у добі плебісциту, 3. перед поділом в-осени 1939, 4. від осени 1939) так само пильно треба взяти під увагу, як різні расові домішки. [17])

Рівночасне існування різних ідейних напрямів очевидячки привело до того, що тип горношлезця слабує на певну пасивність — не зважаючи на всю «тваринну» живучість і рухливість. Адже двомовність швидше гальмує, ніж посуває вперед розвиток окремішних вольових сил — досить подивитись на шкоди, які понесло від того люксембурзьке міщанство! Різні непорозуміння в пруській добі й поневолення місцевої людности німецької орієнтації за часів польського панування не причинились до того, щоб позбавити горношлезця його непевности, його браку самосвідомости, що веде до тої пасивности. Легко зрозу-

---

[17]) Вже цитована праця Р. Бека використовує досвід горношлезького пограниччя. Наскільки для нашої мети можна використувати нову працю І. Швідецької про расознавство північносхідного Горного Шлезька (повіти Кройцбург, Розенберг, Ґутентаг), Бреслав 1939, тяжко сказати. На ствердження, що нордійська раса є головною складовою частиною, я дивлюсь трохи скептично. — Слово «Горношлезець» уживається тут не в реґіональнім розумінні. Під горношлезцями розуміються тут не ті родовиті німці, що примандрували сюди до р. 1939 і цілком зберегли свою народність, а представники т. зв. міжверстви (дво- й кількамовні).

міти, що при таких обставинах політичний і господарський почин мусів приходити зовні, або з німецької або з польської сторони. Ці люди ще не впорались самі з собою, з своєю часто різноманітною спадщиною, з впливами неусталеного оточення, з спогадами про історію, яка робилась в Оломоуці-Празі, Бреславі-Берліні й нарешті в Кракові-Варшаві. З повною виразністю це виступає в національно-польськім русі, який будували немісцеві люди з Познані або Кракова.

Розколина в родинах.

Ці відносини рівночасно пояснюють, чому тут далеко тяжче ніж у тешинськім краю встановити цінність роду. У ґрунті речі слово «рід» тут зовсім не на місці. Тут живуть надійні й випробовані німці, що мають братів, сестер або дітей на польській стороні. Тут можна ствердити, що найтісніші співробітники колишнього катовицького єпископа Адамського мають у старій Імперії кревних, що не допускають найменшого сумніву в чистоті своїх національно-політичних переконань. Тут проходить розколина крізь родини! Вже з'ясування расової приналежности зв'язане з чималими труднощами, а що ж тепер з'ясування переконань! Коли польський соціолог міг ствердити в копальняній слободі, що провідником місцевих німців був «хрунь», який міг порозумітися з своїми батьками тільки по-польськи й батько якого наложив головою як повстанець, то такі приклади — для польської як і для німецької сторони — можуть бути повторені в довільній кількости. [18])

Розколина проходить крізь родини, вона відділяє брата від сестри, батька від сина.

Згаданий польський соціолог дивиться на всі ці кон-

---

[18]) Пор. крім відомих праць М. Ляуберта новішу E. Birke, Die nationale Entwicklung Oberschlesiens bis 1860. Dt. Monatshefte in Polen V 2/3. Залежність національно-польського руху від познанських або галицьких ватажків може бути доведена навіть на прикладі менших місцевостей, пор. Józef Chałasiński, Antagonizm polsko-niemiecki w osadzie fabrycznej „Kopalnia" na Górnym Śląsku, Warszawa 1935, 26 f. Тут описується певна, точніше не означена місцевість, до якої р. 1908 переселилось десять познанських родин.

флікти занадто поверхово, занадто під кутом соціяльних моментів і ідеологічних процесів, коли пише:[10]) «Горношлезець має свідомість своєї особливої породи, першою прикметою якої є те, що він не почуває себе ані цілковитим поляком, ані цілковитим німцем. Ця свідомість зовсім не позбавлена певної реґіональної пихи, хоч вона й не зовсім вільна від почуття упосліджености... Горношлезець почуває себе робітником і не абияким робітником, а першорядним робітником. Старий робітник мені сказав: «Горношлезець здатний до всього. Як це було гарно бачити в німецькім війську, як горношлезці беруться до діла. Німці часто не мають зубів і не можуть багато витримати». Цей самосвідомий горношлезець переживає тепер подвійний конфлікт. Він хоче упевнити своє становище на Горішнім Шлезьку супроти німця, який дивиться на нього як на гелота, але так само він хоче сам означити свою ролю в польській державі». Але це бажання бути «паном у своїй хаті» обхоплює в соціяльно-психологічнім розумінні тільки **один** бік горношлезької своєрідности. Ця риса безперечно важлива, передовсім зі свого неґативного боку: з боку одсічі проти галичан, яких загально називають «горалями». Халасінський занадто полекшує собі завдання, коли говорить про етнічну єдність населення й тому бачить тільки процес «духового вчленення Шлезька в Польщу» (ст. 135). В дійсності етнічної єдности нема, як це здебільшого дуже швидко виявляється при родинно-історичних дослідах. Расознавство показує ще виразніше, що горношлезці походять од різних сумішок, хоч їх душевновольовий розвиток наслідком певного очищення на користь одного расового типу й зазнав сприятливішого впливу.

«ПОЛЬСЬКІ» ЄВАНГЕЛИКИ В ПІВДЕННІЙ ПОЗНАНЩИНІ.

З обома шлезькими племенами, про які отце була мова, споріднені так звані **польські євангелики** в пів-

[10]) J. **Chałasiński**, ibid. 100, 83.

денній Познанщині.[20]) Порівняння німецької статистики з р. 1910 із першою польською повоєнною статистикою дало для повітів Адельнау й Шільдберґ подивугідний вислід: не зважаючи на незвичайно сильне витиснення німців, їх число збільшилось у шільдербезькім повіті на селі майже на 14%, в адельнауськім повіті майже на 49%! Міста обох повітів виказували пересічну втрату у висоті 80%. У цілій Західній Прусії й Познанщині існувала тільки одна паралеля: у сольдавськім повіті число сільських німців також зросло, й то на цілих 25%. Пояснюється це явище у всіх цих повітах однаково: євангелічна сільська людність, яка назвала себе р. 1910 польською або мазурською (в сольдавськім повіті), тепер признавалась не до поляків, а до німців. Такий самий процес спостерігався у малої чесько-євангелічної групи Велико-Вартенберзької округи. Ясно з першого погляду, що в основі цього розвитку лежали віроісповідні причини: ця євангелічна сільська людність так сильно відчувала церковно-релігійну протилежність до польських католиків, що не зважаючи на явні вигоди, які їй усміхались, воліла признатись до народности релігійних однодумців. Але це пояснення не зовсім вистачає. Загалом чисто релігійний погляд на речі утрудняє пізнання суті питання в однім відношенні: виникає небезпека, що ця південнопознанська група буде змішана з «євангелічними поляками» в розумінні перекинчика Бурше, з якими вона в дійсності не має нічого спільного.

Група Бурше складалася з осіб німецького походження з колишньої Конґресівки, що в процесі певного внутрішньоцерковного розвитку, який не в останній мірі

---

[20]) Деякі відомості про них у збірнику Fr. Heiss, A. Hillen-Ziegfeld, Deutschland und der Korridor. Berlin 1933. Доповнив їх власними спостереженнями й відомостями суп. Д. Артур Роде, за які я на цім місці мушу висловити належну подяку. Роде працював більш як два десятиліття (1893—1920) у південній Познанщині й виявив зацікавлення також до цеї групи. H. Kotula, Polski lud ewangelicki w południowo-wschodniej części Województwa Poznańskiego, Warszawa 1929, стверджує — з жалем — культурнонімецьку орієнтацію й називає також кілька спольщених німецьких прізвищ. Перші колоністи буцім-то говорили по-польськи з мазурською вимовою.

стояв також під жидівськими впливами,[21]) перебігли в польський табор і в загальних рисах стали типовими ренеґатами. Натомість південнопознанські евангелики польської мови походять зі Шлезька, це не спольщені, а нащадки колоністів, що належали до слав'янсько-німецької міжверстви. Під племінним оглядом вони споріднені з шльонзаками та евангелічними горношлезцями з округ Кройцбурґ, Плес і Рибник, щодо свого світогляду вони нагадують мазурів.

Колонізація відбулась трьома хвилями: під час Тридцятилітньої війни, під час шлезьких війн Фрідріха Великого й по них і нарешті в лихих часах рр. 1817—1830. Тільки при першій хвилі релігійні причини стоять явно на першім місці, у 18-м і 19-м стол. господарські причини очевидно відогравали більшу ролю. Але відбір, що відбувся при від'їзді з старого краю, так і залишився в полоні у релігії. Рідний край був при від'їзді мовно помішаний, на селі переважала польська мова. Німецькі домішки були досить сильні, про це ще нині свідчать прізвища Адам, Дрешер, Екерт, Фрайтаґ (у польськім перекладі Пйонтек), Кляузе (по-польськи Калюза або Кульоза), Маршал (Маршалек), Пешель, Шен (у польськім перекладі Пєнкни), Вальдек і Цан. У частини іміґрантів німецька мова була рідною, але в новім оточенні вона була спольщена — насамперед за часів Фрідріха Вільгельма IV-го. Не зважаючи на всі вшехпольські впливи перед першою світовою війною й по ній, ця група зберегла свій первісний світогляд: підкреслене шльонзацтво й підкреслена приналежність до евангелічної церкви, нехіть до католицької польщизни та явний нахил до німецтва, спочатку лиш на культурнім полі, пізніше також політично. З расового боку різниця між ними й поляками досить значна: тоді як південнопознанські поляки здебільшого остійські (альпінні), серед евангеликів панує східноевропеїдно-нордійська сумішка, в якій здається не бракує й остійських елементів. Тому, що нема наукових дослідів, ці расознавчі дані так само не даються сконтролювати, як певні характерологічні ствердження,

[21]) Пор. сюди H. J. Beyer, Judenchristliche Einflüsse in der Augsburgischen Kirche und ihre Bedeutung für die Geschichte der Volkstumsfragen in Mittelpolen. Dt. Mh. in Polen VI, I. Juli 1939.

які вказують на те, що адельнауські чи шільдберзькі євангелики мають більш розвинене родинне й родове чуття, ніж німці, що в них чуття переважає над розумом, що вони більш надійні й вірні, ніж католицькі поляки, й що вони визначаються чималою працьовитістю. В любові до правди він стоїть посередині між німцем і поляком, його приниженість наближає його до типового поляка, хоч невідомо, чи покірна, до кожного пристосовання готова поведінка є прикметою раси чи наслідком панщини. Не треба забувати, що польська шляхта, яка оселила цих людей у своїх маєтках, у Познанщині довго саботувала скасування панщини, так що до вреґулювання наділів дійшло лиш по 1848 році. Не зважаючи на цей довгий і певно несприятливий вплив соціяльного стану, при порівнянні з околишніми католицькими поляками можна ствердити ясну різницю у всіх питаннях моралі: подружжя тривають довше, нешлюбних дітей і крадіжок менше.

МАЗУРИ В СОЛЬДАВСЬКІМ І СУВАЛКІВСЬКІМ ПОВІТАХ.

Самозрозуміло, що поляки під час своєї державности присвячували цій групі багато уваги. Успіх був такий самий незначний, як у сольдавських м а з у р і в.

Велика маса мазурів вже від століть порвала всі зв'язки з польщизною, так що було б неоправненим представити тут їх розвиток під кутом «побічного племени». Поруч із формуючою силою лютеранства й пруської державної думки при асиміляції з німецьким народом тут відограли поважну ролю неслав'янські кровні домішки. Коли мазури покинули свій рідний край, щоб уникнути селянського безправ'я, яке під пануванням шляхти ставало все дошкульнішим, їх прийняв Німецький Орден. Їх рівноправність із рештою краєвих селян полекшила асиміляцію й рівночасно рахувалася з фактом, що це був певний ліпший вибір. То напевне були наймоторніші, расово кращі елементи, що повтікали від панщини. Їх злиття з старими прусаками, на півночі понад Ґольдапом також із литов-

цями, а пізніше з німцями досить значно змінило їх національно-расову породу. Вже при переселенні ці мазури стояли під старопруським впливом, бо вони переселялись переважно з півдня областей Ґалінден і Засен. [22])

Щодо крови й з боку колонізаційної історії цих переселенців треба вважати родичами курпів, нинішні расові різниці пояснюються тим, що мазури в Східній Прусії все більше й більше змішувалися з німцями, тоді як курпи в своїм неприступнім краю зберегли первісний ступінь сумішки прусько-ядвінґської й слав'янсько-мазурської крови. Тепер серед мазурів сильно заступлений нордійський тип поруч із східно-балтійським. [23])

Для нашої мети приходять в увагу тільки менші мазурські групи в округах Сольдау й Сувалки, які за польської державности зазнавали сильного полонізаційного впливу, а також національно-польські заходи здобути мазурів для себе.

Національно-польська пропаґанда.

Перші спроби національно-польської аґітації починаються від Карла Барке, який р. 1896 заснував «Газету Людову». Він походив із сувалківського повіту й безперечно мав німецьких предків. Виховання у Варшаві зробило його поляком, хоч він і не зрікся певних мазурських і німецьких застережень. Під деяким оглядом його можна порівняти з пастором Леопольдом Оттом, що дужче розвинув польсько-евангелічну працю в тешинськім краю з її перших початків, не бувши сам національним поляком. [24]) Характерно, що розпочатий Барком напрям відмовлявся приєднатись до польського руху, доки ґнезненський аптекар Ле-

---

[22]) H. Harmjanz, Volkskunde und Siedlungsgeschichte Altpreussens. Berlin 1936, 22 f.

[23]) H. F. K. Günther, Rassenkunde des deutschen Volkes. München 1934, 272 ff.; Sophie Ehrhardt, Zur Rassenkunde und Rassengeschichte der baltischen Länder und Ostpreussens, у: Brackmann-Engel, Baltische Lande I, 124 ff.

[24]) У часопису „Die evangelische Diaspora", річн. 21, ст. 315 і далі підкреслюється поламаність і неясність цеї людини, що р. 1866 означала себе «щирим прихильником пруського королівського дому» і прохала посади в Прусії, але потім була звеличувана як ідеальний образ «поляка-евангелика» в розумінні Бурше.

вандовський не вжив своїх грошевих внесків для того, щоб р. 1898 узяти провід у свої руки. Від цього часу працювали тільки великопольські аґітатори: познанський видавець Бідерман як власник часопису «Гонєц Мазурскі», познанські газетярі Ст. Зєлінський і К. Ярошик. Католицько-великопольська група якийсь час послугувалась ренеґатом Фалькенберґом, євангелічним німцем із Конґресівки, який одначе р. 1907 повернувся до свого народу. Фактично наслідок їх пропаґанди був рівний нулеві: р. 1898 Барке ще був зібрав 8000 голосів для мазурської сепаратної лісти, але р. 1907 з цього вже залишилось тільки 240 голосів. Не зважаючи на це, Левандовський по світовій війні одержав посаду польського консула в Аленштайні й цим самим став властивим шефом польської пропаґанди в плебісцитовій області. Її злиденні успіхи загальновідомі.

Коли запевнюється про ті мазурські округи, які стали по польськім боці, що тільки абсолютне панування польсько-католицьких осіб і поглядів несе вину за неповодження цілої аґітації, то це тільки половина правди. Саме події в сольдавській окрузі, що двадцять літ належала до Польщі, свідчать про те, що нинішні мазури ані щодо світогляду, ані з расово-національного боку не належать до польщизни. Масова втеча мазурів з Польщі, їх одверте признання до німецтва також за польських часів служать достатніми доказами.

Так само мало, як у східнопруській області старої Імперії, існує «мазурське питання» в Сольдау або Сувалках. При цім треба ще зважити, що мазури сувалківської євангелічної громади перед р. 1919 не належали до Німецької Імперії й під час польської державности не були обхоплені німецькими національними організаціями. Молодонімецька Партія, що як єдине національно-німецьке об'єднання з певним успіхом там працювала, зосереджувалась від р. 1935 на громадах Віжани, Бозє, Оклінє й Рутка-Фартак (роджені німці з сильною домішкою зальцбурзців із Східної Прусії), тоді як мазурські громади належали до необхоплених волостей Сувалки-село, Філупов, Єленєво, Куков, Павлівка, Пшеросль і Рачки. Року 1938 діяльність Молодонімецької Партії була заборонена, поширення про-

світної праці на несповна 4000 мазурів більше не було можливим.

Таємний меморандум.

Написаний у грудні 1935 р. й знайдений у сольдавськім старостві таємний меморандум «Про меншостеве й мазурське питання в Помор'ї», який оце лежить передо мною, потверджує це розуміння справи з урядового польського боку. Він виходить із того, що напрям думок майже 8000 мазурів сольдавської округи буде міродатним для настроїв усіх їх земляків. Гадка, що скільки-небудь значна їх частина суб'єктивно почуває себе зв'язаною з Польщею, є помилкова. У Східній Прусії плебісцитова битва була програна, але «німецький терор не зовсім» у цьому винен. Сольдау був відступлений без голосовання, хоч настрій тамтешніх мазурів був такий самий, як їх східнопруських одноплеменників. Польща зробила тоді великі помилки. «Мазури тепер точнісінько так само далекі від польщизни, як у моменті їх переходу під Польщу, вони мають однакове упередження й ще більшу нехіть, ніж р. 1920. Цю незадоволеність ще більше роздмухують мазури в Східній Прусії, які р. 1920 вважали за слушне переселитись. Зрештою ці переселенці, як «знавці» відносин у Польщі, виступають як найбільш фанатичні апостоли ненависти проти Польщі й польщизни». Особливу вагу кладе автор на те, що мазур відкидає учителів і пасторів ауґсбурзького визнання — отже займає фронт проти цілого Буршового гурту, який поклав так багато сил на мазурську аґітацію. Нарешті звертають на себе увагу кінцеві речення меморандума, насамперед під оглядом національної окремішности цього племени: «З огляду на особливу ментальність мазурів і на їх чутливість при означенні їх народности провід польської акції мусить бути повірений незвичайно тактовним і особливо обзнайомленим із мазурською вдачею особам. Щоб праця над національним освідомленням мазурів дала добрий наслідок, треба забути про надмірне підкреслення приналежности мазурів до польщизни, бо більшість мазурів неохоче про це слухає».

Цей не призначений для публичности польський меморандум цілком ясно змальовує стан річей: навіть у соль-

давській області, яка в Версайлі була признана Польщі, мазури не признавались до польської народности. Історія, релігія й расова спорідненість вели їх по дорозі до німецького народу, частиною якого вони з боку світогляду й культури раз-у-раз були. При такім стані річей душевне розчищення ґрунту як для сольдавської округи, так і для сувалківської области фактично вже переведене: хто до осени 1939 р. стояв по німецькім боці, той є і буде з своїми дітьми німцем. Проблема перевірення народности обмежується на зовсім малий круг таких мазурів, що були піддались польській аґітації.

ДОЛЯ «ПОБІЧНИХ ПЛЕМЕН».

У своїй гарній статті Ф. А. Доубек порівняв різні групи з «лябільним» національним характером, що живуть між корінними німецькими й польськими областями.[25]) Де-не-де наші погляди — насамперед щодо походження шльонзаків і світогляду кашубів — трохи відбігають од Доубкових, але висновки лишаються ті самі. Скрізь маємо до діла з однаковими процесами: окремішний історичний розвиток веде до витворення расово відмінної від польщизни етнічної субстанції в особливу племінну породу. Протестантство й державна свідомість зміцнили нахил до німецької культури. Не зважаючи на це, ці групи мають відчинені двері для польської пропаґанди, особливо після 1918 року. Успіх цеї штучно роздмуханої пропаґанди був, коли не рахувати кашубів і горалів, незначний, особливо серед мазурів. У всіх цих групах витворюється особлива племінна свідомість, яка у шльонзаків і горношлезців набірає також політичного значення. Шльонзацька самосвідомість бере через «Шлезьку Народню Партію» під проводом Кождона німецький, горношлезька під про-

---

25) F. A. Doubek, Zum Nationalitätenproblem im Raume der deutsch-polnischen Nachbarschaft. Dt. Mh. in Polen II, 4 (1935). Пор. сюди також H. J. Beyer, Streitfragen bei der Klärung der Volkszugehörigkeit in den eingegliederten Ostgebieten. Archiv für öffentl. Recht, N. F. 33. I (1941), 8 ff.

водом Корфантого польський напрям. Коли не рахувати горалів, вшехпольський рух всюди нехтував племінні особливості, так напр. він розбив горношлезький реґіоналізм і вразив мазурську самобутність. Неґативний успіх не промовляє на користь цеї методи: у всіх цих побічних племен консервативна сила інерції при традиційних життєвих формах грає таку велику ролю, що штучне втручання може тільки наробити шкоди.

Дотеперішні дискусії про різні побічні племена виходили з питання, чи їх треба причислити до німецької чи до польської сторони. Рішаючим критерієм було національне визнання. Оскільки розвиток свідомости був скінчений до упадку польської держави, висліди мусять уважатись остаточними. Але у тих осіб, які ще не вийшли з «лябільного» стану, треба рахуватись не тільки з волею одиниці, але також із волею цілого народу. Може статись, що той лябільний стан є наслідком і виразом невтішних расових сумішок, так що в кожнім поодинокім випадку треба ставити питання, чи дана особа буде бажаним придбанням для людности чи ні.

У цих «побічних племен» у ґрунті речі не може бути мови про асиміляцію. Їх приєднання до німецького чи до польського народу не відбувається шляхом асиміляції. Асиміляція є процесом, що переводить члена одного народу до другого, вчленюючи його спочатку душею й волею, а потім також расою та кров'ю. Отже передумовою асиміляції є приналежність до якого - небудь «народу». Але племена, про які тут мова, не можуть уважатись народами, бо в них нема однозначности визнання, розбудованої національної культури й волі до повної самостійности. Тому вони змушені до злуки з сусідніми народами, й саме найздібніші з них з цілком зрозумілих причин зовсім потонуть у цій народності. Дотого існують певні зв'язки з сусідніми народами, які допускають рішення в одну чи в другу сторону. Тим-то відбувається не «асиміляція» мазурів, шльонзаків, горношлезців та ін., а поділ племінної групи з характером міжверстви, рішаючою є також тут захована в поведінці й характері расова цінність.

Побічним питанням меншої ваги є розвиток деяких малих відламків. Так напр. за російською статистикою 1897 р.

в Царстві Польськім було 6450 чехів, які купчились навколо містечка Зелів. Свого часу ці чехи як протестанти покинули терезіянську Богемію й знайшли притулок у Прусії Фрідріха Великого. Посунення пруського державного кордону на схід уможливило їм оселення поблизу нинішнього Ліцманштату. Як у німецькім, так і в польськім оточенні ця маленька група зберегла свою своєрідність завдяки чеській релігійній літературі. Коли ставалась зміна національної приналежности, то вона випадала швидче на користь німецької, ніж польської народности. До 1930 р. чехи й німці раз-у-раз порозумівались щодо спільних кандидатів на членів громадської ради й на старосту; від р. 1930 Зелів мав урядового комісара. Спільні релігійні зв'язки причинялись до того, що німецькі об'єднання дбали також про культурні потреби чехів, ніскільки не думаючи про те, щоб їх «ґерманізувати». Під расовим оглядом переважають альпінні (остійські) й східнобалтійські типи.

ЗАКОРДОННА ПОЛЬЩИЗНА

Як німецький, італійський, словацький чи український народ, має також польський велику числом закордонну еміґрацію. Найважнішою групою, яку в зв'язку з цим треба назвати, є північноамериканська. З порівняння між американськими поляками та американськими німцями випливають також різниці, вони зв'язані насамперед із тим, що на польськім боці стоїть «молода» іміґрація, люди, які ще не зовсім зрослися з новим краєм і тому живуть цілком іншими інтересами, ніж німці з їх традицією в Сполучених Державах, яка сягає в 17-е століття. Як жвава участь американських поляків у справах старого краю, так і їх нерідкий поворот до давнішої батьківщини пояснюється цею «молодістю». Лиш по р. 1870 польське переселення до Сполучених Держав набирає більшого обсягу, тоді як їх переселення до Бельґії, північної Франції й до Лімбурзького промислового району стає більш-менш значним після р. 1900, а головно по першій світовій війні. Рурська польщизна повстала у 80-х роках 19-го стол.,

р. 1890 в області нараховувалось 30.000 поляків. Із цих хронологічних даних виходить, що буде доцільніше спочатку занятись американськими, а лиш тоді рурськими поляками. Обидві групи з тої причини для нас особливо важливі, бо про них існує матеріял відносно асиміляційного питання, а про рурських поляків крім того маємо дані щодо їх талановитости, робочої моралі й політичного напряму, з яких де в чому можна зробити загальні висновки відносно польського робітництва.

СПОЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ.

Велике політичне значення, яке **Сполучені Держави** мають для польщизни, пояснює тенденцію встановити можливо тісний зв'язок між европейськими та північноамериканськими поляками. Оповідається напр. про польського моряка, що буцім-то р. 1475 проплив своїм кораблем од Лабрадору до Делаварської бухти, далі про поляків у Джемстоні р. 1607, нарешті про поляка д-ра А. Х. Курціюша, який нібито заснував першу вищу школу в пізнішім Нюйорку. Прізвище цього поляка звучить якось підозріло: очевидно мова йде про німця Курціюса, який переселився з тодішньої польської держави й р. 1659 прибув до Нового Амстердаму. Тому, що голандці його приняли до себе, то можливо також, що він був нідерландського походження. Випадок «Курціюс-Курціюш» не є виїмком у присвоєнні осіб чужого походження для слави польського народу: білорус Косцюшко, німецькі нащадки генерали Карґе й Тохман, жидівські нащадки Хаїм Саломон (грошодавець північноамериканської визвольної війни) і генерал В. Крижанівський як і численні інші видатні американські «поляки» раз-у-раз знов появляються в літературі без означення їх походження.[1]) Зв'язок між поля-

---

[1]) Про американських поляків пор.: **Joseph T. Rouček**, Polish Americans, у: **F. J. Brown** — **J. S. Rouček**, Our racial and national minorities. New York 1937. Ця сама праця з'явилась у мало зміненім виді в Baltic and Scandinavian Countries, III 1, Gdynia 1937. **J. H. Retinger**, Polacy w cywilizacjach świata do końca wieku XIX-go.

ками та Америкою в дійсності походить з найновіших часів. По р. 1830/31 почався рідкий приплив політичних емігрантів, який до р. 1870 мало збільшувався, а по р. 1870 пішов угору. Головною добою польського переселення до Північної Америки були роки 1890—1912.

Про кількість американських поляків існують почасти фантастичні уявлення. Тоді як часом говориться про 10 мілінів, чикаґський «Дзеннік Звйонзкови» ч. 21 з дня 25. 1. 1941 установив, що можна рахувати більш-менш з 3,5 мілінів, із того 1.269.000 народилось у Польщі, а 2.074.000 в Америці від народжених у Польщі батьків (перше покоління). Свої головні осередки американські поляки мають у штатах Нюйорк (коло 800.000), Пенсильванія (добрих півміліона), Ілінойс (500.000), Мічіґан (330.000), Нюджерси (270.000), Масачузетс та Огайо (180.000—200.000).

Американізація й відбір.

Тому, що нас у першу чергу цікавить відношення американських поляків до свого оточення, мусимо наперед коротко освітлити загальну історію «американізації». Треба розрізняти «амальґамацію» та «асиміляцію». Під **амальґамацією** розуміється злиття різних етнічних груп в один «новий народ», при чім расовий і душевний тип має щойно виробитись лиш у тім «горнилі». **Асиміляцією** називається злиття певної етнічної групи з уже існуючим народом, чий напрямний образ служить зразком також для асиміляції. У Сполучених Державах асиміляція чергується з амальґамацією. [2]) Велика маса поляків всту-

---

Warszawa 1937. Enno Meyer, Zur Frage der Volksgruppenbildung der Amerikapolen, у: Volksforschung IV 1. W. J. Thomas — F. Znaniecki, The polish peasant in Europe and Amerika. New York 1927. — У BDO. — часопису „Ostland" з дня 15-го листопада 1940 р. з'явилась під титулом «Зів'яле листя в осіннім вітрі» статейка, яка освітлює відношення американських поляків до вересневої еміґрації. Польський часопис, який виходить у Мільвокі, приходить до гідного уваги висновку, що «головний тягар польської праці не лежить більше в Европі, а за морем, де вона може опертись на поляків у Сполучених Державах, Канаді, Бразилії й т. д.».

[2]) Ближче пор. H. J. Beyer, Zur Frage der Umvolkung. Auslandsdeutsche Volksforschung I, 380 ff.

пила на ґрунт Нового Світу в хвилині, коли асиміляційний рух перебував кризу. Американізація стала проблемою, розвинулась дискусія над наслідками й цілями дотеперішніх асиміляційних процесів, виразніше закреслились різниці (високоцінні й менш цінні расові групи) й небезпеки, але порятунок знайдено в такім розв'язанні: асиміляція, мовляв, не є питанням походження або релігійної приналежности, а одушевлення й демократичних переконань. Якщо протягом певного часу заховувалась сильна резерва якраз проти польських та інших східно- й південносхідноевропейських іміґрантів, то тепер у пориві демократичного захоплення, типовим представником якого був Теодор Рузвельт, перед ними широко відчинились двері. Хто вчився по-англійськи, був вітаний.

Польський сільський пролетаріят, що сунув до Сполучених Держав, не мав ніякого національного чуття, й лиш католицька церква в Новім Світі виховала його до польщизни. Католицьке духовенство спочатку знайшло поміч у німецьких та ірляндських священиків і в деяких випадках заохотило також людей іншої віри до душпастирської праці серед поляків, пізніше між ним і переважно ірляндським епископатом виник гострий конфлікт. Наслідком було розщіплення польського католицтва: деякі громади проголосили себе незалежними й заснували Польську Національну Церкву (жонаті священики, польська мова в літургії), властиво меншу Польську Католицьку Церкву: Обидві церкви обхоплюють разом добрих 80.000 поляків. Але переважна більшість зосталась вірною римокатолицькій церкві, хоч і створила в Польській Римокатолицькій Унії сильну організацію для оборони своїх власних інтересів. Не зважаючи на це розщіплення, католицьке духовенство залишилось найважнішою верствою для пробудження й піддержки національної свідомости у переселенців, які здебільшого гуртуються в земляцьких об'єднаннях. Пересічний американський поляк щодо талановитости надзвичайно примітивний. Іспити інтеліґентности у вояків першої світової війни показали, що вояки польського походження зі всіх білошкурих були найслабші: вони мали число 10,74, за ними стояли тільки негри з числом 10,41. Ще р. 1930 було встановлено, що 19% усіх народжених у

Польщі іміґрантів неписьменні. У згоді з цим стоїть факт, що поляки в соціяльнім відношенні стоять на найнижчім щаблі. Безпосередньо у перших переселенців на невишколених робітників припадає 29,1%, але також у вже народженого в Америці покоління є ще 15,7% невишколених робітників. Коли не рахувати перших італійських переселенців, то ніодин інший народ не дає таких відсотків невишколених робітників. Наслідком цього є те, що пересічний американець зневажає поляків або «гунків», тим більш, що вони постачають значний континґент злодіїв, повій і шахраїв. [3])

Польський іміґрант одрізняється від інших переселенських груп ще тим, що він у масі досить відпорний проти американізації. У значній мірі до цього причиняється його примітивність. Відбір потонув в оточуючім народі або створив поняття «американця-поляка», подібне до типу француза-канадійця, немов якийсь перехід між американцем та європейським поляком. Треба було досить енергійних заходів духовенства й певних з Європи дириґованих організацій (діяльність Падеревського, перебування Дмовського), щоб активізувати для європейських цілей всіх американців польського походження, яких нараховується добрих 4 мільйони душ. По заснуванні польської держави виявилось, що американські поляки не зовсім охоче включались у «всесвітній союз поляків», а охотніше підкреслювали свою історичну, політичну, соціологічну й правну окремішність. У цілому можна сказати, що польські пере-

---

[3]) Можна тільки дивуватись, що збірник Брауна—Роучка не торкається цих питань, хоч прим. Томас і Знанецкий присвячують їм цілі розділи, а загальна література про іміграцію містить чимало даних.

Треба при цій нагоді зазначити, що імперсько-німецьке захоплення поляками в 19-м стол. знайшло паралелю також серед американських німців. Людвіґ Бозекер написав р. 1831 «Кантату до поляків» і вірш «Шазанеска», Франц В. Гратер написав 1834 поему «Прибуття поляків у Новім Світі», Ф. В. Г. Шталь два роки пізніше «Пуласкі», Фрідріх Пауер 1837 «Орел білий» (всі передруковані у Г. А. Ратермана, Gesammelte Werke, X і XI, Цінцінаті 1911). Гуго Андрісен написав вірші «Finis Poloniae», передрукований у Цімермана, Deutsch in Amerika, ст. 129. Ліберальні й католицькі круги американських німців брали в першу чергу участь у цім захопленні поляками, яке звичайно приносило користь і переселенцям.

селенці з пруського забору й Галичини здебільшого зберегли далі свою рідну реґіональну окремішність, і хоч духовенство польщило їх світогляд, проте воно не було в силі перемогти їх пануючого матеріялізму й місцевого партикуляризму. Національна свідомість через це зоставалась приглушеною, переселенці та їх нащадки були швидче «етнічним матеріялом», ніж дійсною народністю. Тільки політичний розвиток у першій світовій війні й потім упадок держави повели до того, що польська свідомість спалахнула, й то під безпосереднім впливом політичних еміґрантів. При тім виявилось, що американізація вже поглинула одну етнічну групу: здібніші поляки попереміняли свої ймення з Станислава на Стенлі, з Казимира на Кези й зовсім відпали від первісної народности.

РУРСЬКІ ПОЛЯКИ.

Розвиток рурських поляків[4]) був з деякого погляду такий самий. За переписом 1. 12. 1890 в Порур'ї постійно мешкало 30.000 поляків, до р. 1913 це число зросло приблизно на 240.000.[5]) Під час першої світової війни їх

---

[4]) Joh. Altkemper, Deutschtum und Polentum in politisch-konfessioneller Bedeutung, Leipzig 1910. Joh. V. Bredt, Die Polenfrage im Ruhrkohlengebiet, Leipzig 1909. Eberhardt Franke, Die Ostpreussen an der Ruhr, Essen 1936. E. Sczesny, Wechselbeziehungen zwischen Pädagogik und Volkswirtschaft, dargestellt an dem Bildungswesen der Industriestadt Gelsenkirchen, Gelsenkirchen 1929. Stanislaus Wachowiak, Die Polen in Rheinland-Westfalen, Diss. München 1910 (національний поляк із цілком однобічною тенденцією, невірними числами й т. д.). Уміщений в цих працях матеріял доповнено власними спостереженнями, насамперед над польськими робітниками в північній Франції, що походять із Порур'я, а також ствердженнями д-ра Бреполя з дослідчої станиці національних справ у Порур'ї.

[5]) Через брак віригідної національної статистики тяжко подати точні числа. Вахов'як у цитованій праці ст. 23 і далі рахується для р. 1913 з майже 418.000 поляками, але зачисляє до них без найменшої підстави також мазурів. Неможливо схопити «міжверству», яку знаходимо в Порур'ї з тої причини, бо значна частина переселенців прибувала з Горішнього Шлезьку й певних повітів Західної Прусії. Про суперечність між мазурами й поляками, яка в Порур'ї досить яскраво

число ще трохи зросло, бо до праці було взято полонених польського походження, але по версайльськім мирі рурських поляків стало значно менше. Велика їх частина була спробувала знайти заробіток у новій польській державі, але через свої більші вимоги й міські звички вони в старім краю не були бажаними гістьми, тому вони в багатьох випадках помандрували далі до Лімбурґу, Бельґії й північної Франції. Дальший гурт рурських поляків посунув просто на захід і покинув Німеччину. Упадок Бельґії та Франції знову збудив охоту до мандрівок, у колоніях повітів Лен, Ам'єн, Дуе, Рійссель (Ліль) та їх околицях часто обговорюється питання повороту до рідного краю. Думка ця має чисто матеріялістичний підклад, але вона маскується любов'ю до батьківщини й симпатіями до Німеччини.

Соціяльна благонадійність.

У той час як про расову породу рурських поляків нема ніяких відомостей, ми про їх соціяльну благонадійність, ступінь їх талановитости й певні риси їх характеру досить добре поінформовані.

Майже всі польські робітники, що працювали в Порур'ї, походили з сільського господарства. Світом їх уяви було східне село, перед містом вони мали страх і тому раз-у-раз оселялись у сусідніх селах або принаймні на краю промислового міста. У першу чергу вони брались до фізично найтяжчої праці, до якої не треба фахового вишколу: у зв'язку з цим повстала серед порурських німців нова словна форма «вулакен» для означення «копання» (нім. wühlen) у доменних печах. Переселенці ані внутрішньо, ані зовнішньо не пристосовувались до промислового світу. Цікаво, що підприємства з складнішим технічним апаратом, ніж у звичайних копалень, майже зовсім не мали польського персоналу. Відомості про пристосування, зокрема про соціяльну благонадійність першого покоління доросту, носять розбіжний характер.

виступає назверх і психологічно заслуговує уваги, пише Франке в цитованій праці ст. 13 і далі. Мазурів здебільшого оселяли окремо, при їх вербуванні на пруськім сході очевидно відогравали певну ролю віроісповідні міркування.

Почасти говориться про швидкий підйом, при чім не треба забувати, що розвиток порурського промислу давав незвичайні шанси також не дуже путнім силам. Та далеко частіше можна було спостерігати, що поляки — як і мазури — страшенно довго застрявають на щаблі чисто ручних нешколених робітників. Насамперед їм бракувало рівномірности й ґрунтовности в праці: підприємства з великим числом польських робітників мали частіше нещасливі випадки, ніж інші. Загальний погляд місцевих людей на поляків, як на щось немоторне й незграбне, так само поширений, як оправданий, бо їх соціяльна благонадійність пересічно далеко менша, ніж у німців. Більше того, коли місцева людина зробить яку роботу не до ладу, то на неї також кажуть: «це поляк», хоч то може й природний німець — так зв'язується в поняттях народу представлення про поляка й про поганого робітника. Тільки в другім поколінні у рурських поляків настає певне вирівняння й підйом, насамперед тоді, коли робоча мораль підноситься дякуючи німецькій матері або жінці. Діти переселенців визначались помітною несміливістю, переборщуванням в одежі та спробами малпувати німецьких рудокопів, що їм звичайно не щастило, зате у нинішнього молодшого покоління помітно більше спокою, рівноваги й певности. Але треба пам'ятати, що нинішня р е ш т а приблизно 30.000 рурських поляків [6]) під багатьома оглядами представляє в и б і р. Ясна річ, що по світовій війні не ті поляки, які нав'язали родинні зв'язки з німцями, попереселялись до Польщі чи в західні гірничі райони. Треба навпаки припустити, що 200.000 поляків, які покинули Порур'я, у першу чергу складалися з робітників, які ще не зовсім закорінились у новій батьківщині і в своїм внутрішнім і зовнішнім житті ще не застосувались до ритму й етики німецького робітництва. Що вимандрували в першу чергу тільки віч-

---

[6]) За Ілюстрованим Кур'єром Цодзенним ч. 146 з дня 29. 5. 1927 К о п а ц ь к и й обрахував число рурських поляків на 80.000, але тільки 50% цієї кількости щодо свідомости можна вважати поляками. Від того часу це число не зросло, а зменшилось. Число рурських мешканців цілковитого або частинного польського походження в дійсності розуміється більше, але завдяки сильному мазурському елементу воно не рівнозначне з поширенням слав'янських прізвищ.

но непевні й незадоволені, які думають лиш про свій матеріяльний інтерес, видно між іншим також із того, що р. 1940/41 то були колишні рурські поляки, які в північній Франції хотіли кинути або й кинули печене й варене, щоб податись до аахенського району або до Поруря на працю. Зо всіх цих спостережень випливає, що нинішні рурські поляки не тільки складають лише 10—15% рурських поляків р. 1913-го, але також що вони з боку характеру й раси належать до іншого типу.

Причинок до помічних шкіл і в'язниць.

При дослідах про походження дітей у помічних школах було в Дортмунді встановлено, що незвичайно високий відсоток дітей походив од батьків зі сходу. У батьків відсоток виносив 41,8%, у матерів 39,2% зі сходу, але ці числа ще треба було б побільшити, бо також у тих дітей, що казали «батьки з Вестфалії», чималий відсоток батьків походив зі сходу. Хоч і не можна сказати, що поняття «походить зі сходу» тотожне з поняттям «польське походження», проте кидає в очі, що родини польського походження мають незвичайно багато дітей у помічних школах. Висновок, що частина переселенців «расово-біологічно не високоцінна», має підставу. [7]) Поодинокі спостереження з інших міст потверджують, що поляки в Порур'ї значно менш здібні, ніж місцеві німці, вони дуже рідко виконують якунебудь надзвичайну працю й постачають багато дітей до помічних шкіл. При порівнянні з німцями, які виконують ту саму працю що вони, різниця так саме лишається значною. У згоді з даними про здібність стоїть також факт, що ті міста, де оселилось найбільше поляків,

---

[7]) Charlotte Seidel у: Die deutsche Sonderschule, IV 3 (1939). Наведемо ще наслідки дослідів, які перевів студійний надрадник д-р Дункер-Бремен у районі долішнього Везера. У групи польського походження в Блюменталі (походження: Адельнау, пор. ст. 149) установлено, що евангелічні діти мали кращі шкільні успіхи, ніж католицькі (вплив німецької крови!), але що польська група загалом обнижувала рівень виконности. В евангелічній школі залишалось 25,6% усіх дітей «польських» батьків по двічі й ще частіше «сидіти» на другий рік, у католицькій школі цей відсоток був у півтора рази вищий і досягав 38,7%.

культурно пішли назад, бо та людність, що потрібна для кожної культури як спонука і як матеріяльна підвалина, в цих містах складалася тільки з німців.

Що поляки, які переселялись до Порур'я, були несприятливим приростом людности для німецького народу, видно також із статистики злочинности. У Ватеншайді, де р. 1910 було 13,2% польської людности, 28,6% усіх осіб, що р. 1906 судились за переступства й злочини, припадало на поляків.[8]) Незадовго перед першою світовою війною й по р. 1919 цей відсоток зріс ще більше. Коли відомий правник р. 1906 ствердив, що ренсько-вестфальська судова округа р. 1882 щодо злочинности стояла абсолютно на першому місці, а на початку нового століття в цім відношенні залишила за собою всі інші, то ця зміна, як він справедливо завважив, не падала на рахунок тубільної людности, а була наслідком польської інвазії.

Само собою розуміється, що ці польські робітники не мали змоги вибудувати свої об'єднання власними силами. Лиш аґітатори з Познанщини мусіли приїхати й згуртувати переселенців. Для чисто тактично-еґоістичного відношення поляків до католицької церкви характеристичне, що ті політичні ватажки насамперед кинулись поборювати церкву й духовенство, щоб ослабити вплив місцевих німецьких духовних кол. Політично мали спочатку центр і консервативно-клерикальний напрям (ксьондз Ліс, «Вярус Польскі») перевагу серед поляків, але дуже швидко польське робітництво радикалізувалось. Вже р. 1894 Ліс покинув працю в басейні, надалі двері були настіж одчинені перед вшехпольськими аґітаторами. Року 1902 вони виставили ґнезненського поляка Й. Хоцішевського кандидатом на парляментського посла, він тоді одержав округло 17.000 голосів, р. 1907 майже 29.000. Не виступаючи одверто за соціяльною демократією, польський рух ставав усе радикальнішим, він у ґрунті речі був соціялістично-польським, але формально стояв за збереження зв'язку з церквою. При перевиборах голоси віддавались то одному, то другому німецькому кандидатові. Одначе

---

[8]) Franz Schulze, Die polnische Zuwanderung im Ruhrrevier und ihre Wirkungen. Diss. München 1909, 88 ff.

виразно матеріялістичне настановлення польського робітництва вело до того, що воно вибивалося з рук своїх політичних провідників. Велика маса вибірала марксистів, мала частина віддавала свої голоси кандидатам центру. Тільки на фаховім полі пощастило створити власну, сильну числом професійну спілку. Вона брала постійну участь у радикальних акціях, при страйках вона часто грала провідну ролю.[9]) Під час великого гірничого страйку р. 1912 дійшло просто до польських розрухів. Напади на поліціянтів і охочих до праці земляків були частими явищами. Від р. 1912 нехіть до поляків у Порур'ї обернулась у ненависть, не тільки серед урядовців і міщанства, але також у німецького робітництва, яке побачило, що поляки охоче нацьковують інших, але при виступах поліції негайно ховаються в кущі.

РОЗВИТОК ПРОВІДНОЇ ВЕРСТВИ.

У протилежність майже до всіх інших европейських країн конфлікт між королівською владою й станами вирішується в Польщі на користь останніх. Вже перед початком новітньої доби панування шляхти зміцнюється, вона здобуває все більше й більше привілеїв, доки нарешті упадок держави робить кінець усьому дотеперішньому розвиткові. Тут не місце для нарису польської історії чи хоч би для перегляду її найголовніших подій до поділів, вистачить тільки ствердити, що властивим сувереном була шляхта. Ця числом досить значна верства була під правним оглядом одностайна, але з політичного боку в ній були чималі різниці. Властивий провід мала в своїх руках магнатерія, часто-густо в спілці з високим духовенством. Її перевага не мала правної підстави, проте вона фактично була визнана. Вона полягала на пошані до давнього походження й на господарській силі. Проти цієї групи стояла середня й дрібна шляхта, яка соціяльно почасти все більше опускалась і свавільними нобілітаціями

9) M. Spatz, Die Kampforganisationen Neu-Polens. München 1910, 40.

часто поширювалась, але політично лишалась цілком рівноправною. Витворенню одностайної політичної волі у цієї широкої шляхетської маси стояла передовсім на перешкоді федеративна конституція, яка давала змогу маґнатським родинам опанувати настрій шляхти в кожнім поодинокім краю й відповідно його направляти. Загалом кажучи, федералізм мав наслідком не тільки атомізацію державної влади, але також скасування волі правно рішаючої верстви на користь кількох маґнатських родин, які дякуючи свому багатству й давньому походженню мали змогу керувати державою або не допускати інших до керування нею.

ДОБА ПАНУВАННЯ ШЛЯХТИ.

Витворення польської шляхетської влади має значення для наших біологічно скерованих міркувань під двома оглядами:

1. З кого складається правно неіснуюча, але фактично наявна група маґнатерії? Відповідь має велику вагу саме для питань, які нас тут особливо цікавлять. У першу чергу ця група твориться з шляхетських родин у східних землях, які на підставі унії злучилися з Польщею. Насамперед це були давні удільні князі, які в протилежність до Польщі залишились у Литві-Білорусі при своїх старих функціях. Маґнатами вони ставали наслідком того, що займали високі урядові посади й скупчували в своїх руках великі багатства, які на сході легше здобувались, ніж на заході. У межах маґнатерії треба розрізняти старшу, щодо походження виключно непольську групу. До неї належать родини Огінських, Радзивилів, Санґушків, Сапіг, у 17-м стол. до них приєднуються Чарториські, Любомирські й Потоцькі, коло ста літ пізніше Понінські й Понятовські. З боку походження тут сполучаються литовські, білоруські, українські й польські елементи, у поодиноких випадках вирішення натрапляє на трудноші. Чарториські напр. з одного боку мають походити з роду литовських великих князів,[1]) а з другого з роду русько-українських

---

[1]) Так кажуть старші польські геральдичні досліди в працях Ко-

князів.[2]) Василь Чарторийський, перший представник цього роду, про якого є історична згадка, був православним. Року 1598 його правнук Юрій перейшов на грекоуніятську віру. Але його сестра й далі почувала себе фанатичною православною українкою, тоді як у нього далося в знаки виленське єзуїтське виховання. Пізніше родина стає римокатолицькою й тим відповідає умовам, які в рекатолізованій Польщі ставились кожному, хто хотів відогравати якунебудь політичну ролю. У родини Потоцьких важливі румунські та українські домішки. Розвиток інших родин зі східних земель був подібний.

2. Коли маґнатерія з боку походження є переважно литовсько-українським вибором, що через шлюби з чужоземними маґнатськими родинами все більше й більше стає подібним до наднаціональної европейської високої аристократії, то первісно переважно польський тип середньої й дрібної шляхти помалу міняється наслідком великої притягаючої сили, які її привілеї мають для представників інших народностей. «Золота воля» польської шляхти безперечно робила пропаґанду в цілій східносередній Европі й полегшила приплив чужої крови. Злиття німецької, литовської та української крови з польською можна тільки таким чином пояснити. У старій Молдавії польські впливи спирались у першу чергу на боярських і вільноселянських родинах, вже з половини 15-го стол. маємо звістку, що молдавські бояри скликали «сейми» за польським прикладом.[3]) Нерідко молдавські до-

---

яловича, Несецького й Папроцького, але пор. теж Польський Словник Біографічний, зош. 19.

[2]) Так у російських і західноукраїнських енциклопедіях.

[3]) Fr. Valjavec, Der deutsche Kultureinfluss im nahen Südosten I. München 1940. 251 ff. — Національні відносини між румунами й поляками були м. і. освітлені в коротших розправах Т. Гольбана, Марії Кастерської, В. Лозинського та Л. Любенського. Певний перегляд над селянським сектором дає Th. Holban, Rąspîndirea coloniilor romînești în Polonia, „Arhiva" XLIV, XLV, XLVI, 1937 ff. На початку 17-го стол. відбулось далекосягле посвоячення південносхіднопольської шляхти з молдавськими боярами. Чотири дочки князя Й. Могили мали напр. дев'ять польських чоловіків: Хіаїна М. Вишневецького, Марія Степана Потоцького, воєводу Фірлея й Костянтина Вишневецького, Катерина Самійла Корецького, Анна Макс. Пшерембського, Яна Чарнковського, Лад. Мішковського й Стан.

стойники, що належали до польської партії, яка існувала в краю, тікали до Галичини й оселялись там, переважно у Львові, назавжди. Подружжя між польською шляхтою й румунськими боярами були досить частим явищем. Коли зважити, що краківський університет і польські середні школи мали досить багато слухачів та учнів із Молдавії й що румунські політичні втікачі знаходили захист у шляхетській республіці, то стане ясним, що змішання румунської й польської крови не було виїмком і не лишилось без значення. У 16-м стол. Ярема Могила одержав польське громадянство, його дочки всі без виїмку вийшли заміж за поляків. Рівночасно одержав громадянство Лука Строіці. У 17-м стол. передовсім бояри Григор Урехе й Мирон Костин підтримували тісні зносини з Галичиною, далі родини Перескул, Балика й Бичка. Починаючи 18-м століттям польські впливи, які нас тут тільки цікавлять з боку їх значення для кровної структури польської шляхти, перестали відогравати в Молдавії скільки-небудь значну ролю. Притягаючу силу мало панування польської шляхти не тільки на південнім сході, але також на північнім сході й на півночі. У Курляндії й Семґалії частіше доходило до шлюбів між німецько-балтійською та польською шляхтою, що як відомо мала своїх людей також у російській внутрішній політиці та адміністрації. Взаємини обмежувались простором між Вільною та Двинском, мішані подружжя в родинах Мантойфель, Плятер, Ро́пп свідчать про ці впливи. Барон Едуард Ропп із старої ліфляндської шляхти був напр. р. 1900 іменований єпископом і р. 1904 як польський католик дістав віленське єпископство, на чолі якого стояв до р. 1927. Нарешті не можна заперечувати, що польська шляхетська держава мала також притягаючу силу для шляхти колишньої держави Німецького Ордену. Нема сумніву, що опір пруських ста-

---

Потоцького. Миколай Потоцький також був одружений з молдаванкою, так саме «ротмістр» Ян Підгорецький, Войтех Понятовський і т. д. Ярема Вишневецький, який відограв велику ролю за часів Богдана Хмельницького, був сином Хіайни Могилової, її внук Михайло Корибут Вишневецький був у роках 1669—1673 польським королем. Пор. теж Mara N. Popp, Urme Românești în viața pastorală a Carpaților Polonezi, y: Bul. Soc. Reg. Rom. de Geografie, 1935.

нів проти ордена нав'язував до середньовічно-німецьких зразків і вже тому не може бути пояснений польськими впливами, бо панування шляхти в Польщі лиш пізніше розвинулося з повною силою. Але протягом часу фронти пересунулись: німецьке міщанство Західної Прусії стало носієм боротьби проти польського «уніонізму», [4]) тоді як частини шляхти німецького й кашубського походження підлягли принадам «золотої волі».

Міські радники в Данціґу, Ельбінґу й Торні добре пізнали в шляхті свого ворога, їх учені писарі дбали про те, щоб також публіцистично та юридично зміцнити становище королівської влади. Данціґський громадянин Ґотфрід Ленґніх, який був короткий час учителем пізнішого короля Станислава Авґуста Понятовського, підкреслив у 18-м стол., що Польща, не зважаючи на все, є правдивою монархією. Король має найстарший авторитет. Але частина місцевої шляхти не йшла за прикладом Ленґніха та його попередників, у деяких випадках слідом за політичним зближенням з аристократичними фракціями йшло внутрішнє спольщення. Назвати можна прізвища Денгоф і Калькштайн.

Коли неможливе господарювання й державно-політична нездатність аристократії довели стару Польщу до загину, її єдина правно визнана верства була своєрідною мішаниною з різноманітних кровних елементів. Поляки, литовці, білоруси, українці й німці в сильній мірі співпрацювали над вибудуванням шляхти, крім того не без значення були вірменські, жидівсько-франкістські, румунські й татарські домішки. Невирівняність цих сумішок була причиною відомої незгоди, яка призвела до занепаду держави. Відповідальність за це потомство поклало насамперед на маґнатерію, остільки не зовсім справедливо, що вона — хоч і трохи пізно — принаймні зробила спробу реформи, тоді як широка маса шляхти ще й далі непохитно поклонялась ідеалові безмежної анархістично-аристократичної свободи.

---

[4]) Th. Schieder, Deutscher Gesit und ständische Freiheit im Weichsellande. Königsberg 1940.

МАСОНСЬКІ ЛОЖІ.

За часів Наполеона кільком дрібним шляхтичам пощастило добути незвичайно високе військове й політичне становище. Ширші кола цієї верстви застосовували гасла «третього стану» до себе й намагались відбудувати Польщу через співпрацю з Францією, а потім шляхом повстань без чужої допомоги. Політичний провід зосереджується в масонських ложах.

Ложі відограли в Польщі в добі поділів, а головно по р. 1815 нечувано велику ролю. Вони швидко зробились осередками боротьби проти християнсько-консервативного Священного Союзу. До них належали представники дрібної та середньої шляхти, як і міщани, в тім числі головно неполяки. До членів-фундаторів одної варшавської ложі належало вісім жидів, очевидно жидівські вільні мулярі в першу чергу підтримували зв'язок з Парижем і з російськими таємними ложами. Усі масони поділяли думку, що шляхта не оправдала себе й що польське життя мусить переорієнтуватись у демократичнім дусі. Коли р. 1821 усі ложі в Росії були заборонені, активні члени згуртувались у «Патріотичнім Товаристві», яке знайшло в особі німецького нащадка Лелевеля здібного ідеолога, впертого доктринера й фанатично вільнолюбного провідника. На еміґрації зв'язок з масонством одверто підкреслювався й далі, так напр. полягав вплив Т. Окші-Ожеховського в Царгороді після 1863 р. в значній мірі на тім, що він належав до тої самої ложі, що й Фуад Паша. [6])

Роля Лелевеля показує, що міщанство вже тоді досягло свого найвищого розвитку. Але цій перемозі на політичнім полі ще не відповідав стан соціяльної диференціяції. Шляхта, правда, вже втратила своє панівне становище. Але міщанство, цілком дозріле до виконання своїх політичних завдань, існувало тільки почасти, передовсім у Варшаві, Кракові й Люблині, та й воно майже виключно складалося з німецьких нащадків, головно таких, що вже попереходили до польського табору або саме підлягали поль-

[6]) **Adam Lewak.** Dzieje emigracji polskiej w Turcji 1831—1878. Warszawa 1935, 192 ff.

щинзні. У змовній праці 1830 року два німецькі нащадки — Й. Майснер і Л. Ратель — виконали велике діло. Для доби поділів символом тут є Йоган Декерт, «батько польського міщанства». [c])

ЗРІСТ ПОЛЬСЬКОГО МІЩАНСТВА.

На протязі 19-го стол. відбувається поширення міщанської верстви в чотирьох різних формах:

1. Шляхом розбудови існуючих міст. Але цей процес розвивається досить помалу. Міська людність зростає напр. між 1815 і 1870 рр. в радомській, келецькій, седлецькій та люблинській губерніях у незначній мірі (з 22.000 до 64.000), те саме спостерігалось у Галичині в ряшівськім, тарнівськім, сандецькім і перемиськім повітах. Крім того поширення йшло на користь поляків тільки в Галичині: тут із польських і спольщених урядовців утворилась буржуазія, де в чім подібна до румунської «бюрократії» після Андріянопільського миру — тої верстви «пролетарів пера», як її назвав Емінеску, що в Румунії не могла заступити правдивого міщанства й також у Галичині — при кращім заробітку — займала нещасливе місце між усе ще урядуючою шляхтою й опановуючими господарство жидами. Зрештою неполяки численно заступлені також у цих містах.

2. Шляхом розвитку конґресовопольського промислу. Але його розбудова була майже без виїмку ділом німецьких рук.

3. Шляхом утворення польського середнього стану в Познанщині (менше в Західній Прусії). Він розвинувся в першу чергу під впливом Марцинковського.

4. Шляхом еманципації жидів та їх переселення до міст. Зосередження жидів по більших містах причинилось до далекосяглого віджидівлення пруського

---

[c]) K. Lück, Aufbaukräfte, 367. Не завжди цілком виразно відрізняючи німців од жидів, Ст. Лоза дослідив у своїй вже цитованій родознавчій праці ті старші міщанські роди Варшави, про які тут мова.

забору: міста як Гогензальца, Кольмар і Замтер, які мали на початку 19-го стол. жидівську більшість, були в 1914 р. майже чисті від жидів. Жиди попереселялись до Берліну, Гамбурґу, Франкфурту. У місті Познані жидівська людність зменшилася з 21% у 1808 р. до 3,5% у 1910 р. У Галичині зосередження жидівських мас по великих містах стає від 1880 р. цілком очевидним, Краків і Львів робляться їх осередками. У Конґресівці ще в р. 1816 коло 33% жидів жило по селах, але в 1897 р. вже 87% усіх жидів жило по містах. У 1909 р. 24% усіх жидів Царства Польського жило в Лодзі й Варшаві.

Подробиці цих дуже важливих процесів в історії населення я докладніше розглядаю в іншім місці, [7]) тут вистачають деякі ствердження й висновки. Носіями індустріялізації являються німці, нащадки перших переселенців у деяких випадках були швидко спольщені. Де-не-де при поширенні міст, а насамперед при розбудові промислу навколо Лодзі й Білостоку брали участь також сини польської дрібної й середньої шляхти, але на чолі десятиліттями стояв німецький елемент. Жиди поприходили до нових міст лиш по скінченій промисловій розбудові: у 1831 р. вони складали 8,4% загальної людности Лодзі, р. 1839 лиш 11,7%, але р. 1864 вже 20,5%, у 1894 р. 39% і в 1911 р. цілих 50%. Тому що загальна кількість людности за цей самий час зросла з 4700 на 522.500, то вище зазначені числа означають зосередження чверти мільйона жидів у великім текстильнім місті німецьких піонерів Шаблера й Ґаєра. [8])

Повстання 1830/31 року.

Листопадове повстання показує, що соціяльна диференціяція не поліпшила якости польської провідної верстви. [9]) Навпаки: більший розгардіяш і ясніший доказ державно-політичної нездатности трудно собі уяви-

---

[7]) У моїй мюнхенській габілітаційній праці „Umvolkungsvorgänge in Ostmitteleuropa", 1939.

[8]) E. O. Kossmann, Deutsche auf Lodzer Boden. Dt. Mh. in Polen II, 1/2.

[9]) До повстання 1830/31 року пор. крім спеціяльної літератури між іншим: H. J. Beyer, Die Rolle der Deutschen bei den ostmitteleuro-

ти, а не те що знайти вдруге в дійсності. На політичну психологію польщизни аналіза цього повстання 1830/31 р. кидає незвичайно цікаве світло.

Середня шляхта, почасти навіть маґнатерія, мала ще провід, хоч поруч цього варшавські, люблинські й плоцькі міщанські роди польського походження вже сильно вибивались уперед. До внутрішнього вирівняння між цими обома групами одначе не дійшло: наслідком була страшенна плутанина. Не треба дивуватись довготривалим операціям російського війська: тяжка пошесть холери й переоцінка противника накинули йому тактику, яка лиш помалу довела до мети.

Повстання починається нападом хорунжих на Бельведерський замок і деякі касарні; тому, що не пощастило взяти в полон великого князя Костянтина й ніхто не знає, що власне треба робити, місто закликається до участи в повстанні. Енґлер, Шлеґель і Висоцький показують себе при тім найдіяльнішими революціонерами. Ще ввечері 29 листопаду й слідуючої ночі по черзі запитують численних генералів, чи не згодилися б вони взяти на себе провід. Їх тероризували, навіть мордували — але провід годі було добути. 21 листопаду все було «готово», очевидно тоді тільки постановлено захопити великого князя в свої руки. Все інше полишалось випадкові й добрій долі: «якось-то буде». Але в найближчих днях справи не йшли «якось». З тяжкою бідою шляхом поширення адміністраційної ради створено тимчасовий національний уряд, але його члени відкинули думку про повстання! Негайно почались переговори з москалями. Сейм іде по протилежній лінії, так що маґнатська група (Чарторийський, Лубецький, Радзивил) мусить передати провід в інші руки. Диктатором стає генерал Хлопіцький, дуже популярний рубака з старого українського роду, але й він відкидає повстання. Коли він писав тоді цареві, що тільки тому взяв виконавчу владу в свої руки, аби її не надуживали аґітатори й руїнники, [10])

päischen Revolutionen des 19. Jahrhunderts. Volksforschung III, 14 ff. Manfred Laubert, Über die Wurzeln der polnischen Aufstände. Die Burg II 1, 56 ff., а також спогади диктатора генерала Хлопіцького.

[10]) B. Limanowski, Powstanie 1830 r. Kraków 1922, 208.

то ці слова безумовно заслуговують довір'я. Послідовно Хлопіцький також не робить нічого, щоб зібрати військо проти москалів і щоб його вимуштрувати. Він не перешкоджає великому князеві Костянтинові від'їхати, не допускає до загального набору рекрутів — доки сейм робить його політиці край. З огляду на несприятливий стан усіх переговорів і під натиском лівиці 25 грудня виноситься постанова про позбавлення Романових права на польський престол. Хлопіцький тепер зрікається свого уряду. Його наступником на військовім полі стає М. Радзивил, хоч він не має нічого спільного з військовою справою. За порадника йому дають Хлопіцького! Деякі сутички випадають сприятливо для поляків. Хлопіцький, який спочатку вважав усяку боротьбу з москалями безвиглядною, тепер наполягає на рішучім поступованні. Під Гроховом доходить до битви, яка через незгоду польських провідників програється. Хлопіцький спочатку має значну перевагу й просить підмоги, але другі генерали не хотять її дати, бо вони мають слухатись тільки Радзивила. А князя Михайла Радзивила знаходять далеко пізніше в селянській хаті, де він молиться за перемогу... По Грохові провід знов міняється: начальником війська стає Скшинецький, який спочатку був дав себе до розпорядимости великого князя, щоб поборювати повстання. Він почуває себе другим Наполеоном, але як військовий був абсолютно нездібний. Його співробітник Прондзинський якийсь час прикривав своєю особою цю нездатність. Під Остроленкою він остаточно тратить нерви, перекреслює розумні накази свого власного начальника генерального штабу й робить безглузді, фатальні розпорядження. Тим часом Прондзинський має час написати акт обжалування проти свого полководця. Але маємо ще інші приклади! У битві під Вавером міністр закордонних справ(!) мусить особисто вскочити в розгар колотнечі, щоб примусити норовистого генерала виконати наказ і податись назад. Генералові Умінському, цілком нездатному грубіянові, не зважаючи на його 16 кінних сотень, не пощастило прогнати далеко слабшого противника, але інші генерали ще перевершили цю

його славу.[11]) А коли пропала вся надія й в половині серпня п'ятичленна директорія мала обрати нового головнокомандуючого, то Лелевель при поділі голосів не міг ні на що зважитись: питання мусів вирішити жереб! Таких прикладів ще не бувало, але зовсім незрозумілим він не був: як міг німецький нащадок Лелевель, який робив політику не інстинктово, а всупереч свому німецькому походженню й своїй німецькій спадщині з ідеологічно-розумових побудів боровся за польську волю, в цій критичній хвилині, коли все залежало від непомильности інстинкту, поводитись інакше? Його «не можу, не дам» певно звучало комічно, але він дійсно не міг подати свого голосу й взяти на себе повну відповідальність за те, що Дембінський чи Прондзинський стоятиме на чолі війська. Люди такого розвитку раз-у-раз виповідають службу в критичних хвилинах...

Якщо повстання бачило поляків, головно німецьких нащадків, у передніх лавах, то знаходимо їх також в **еміґрації** на перших місцях. «Білі» визнають в Адамові Чарторнськім, синові ґрафині Флемінґ і нащадкові старої східної маґнатської родини, свого «короля». Серед його співробітників знаходимо німецьких нащадків генералів Паца й Шнайде й неспокійного зайдиголову Чайковського з українського роду. Його ідеолоґ Клячко був сином ґета, де в чому він нагадує «пруського» консерватиста Фрідріха Юлія Шталя. Подібний склад мали «червоні», з німецьких нащадків серед них можна назвати Лелевеля, Гельтмана та Енґлера. І в той час як німецька ліберальна преса проголошувала еміґрантських ватажків державними мужами й героями справжньої Европи, вони здійснювали опінію, яку висловив щодо поляків Гарро Гаррінґ: «Впадаюча в око легкодухість, бажання блищати, широке сумління щодо

---

[11]) «Згадаймо напр. битву під Шавлями (18. 7.), де 15.000 поляків із 32 гарматами по десятигодиннім бої були прогнані з утратою коло 4000 людей од оточеного ними відкритого міста, яке боронили тільки 3000 москалів із 8 гарматами, бо їх головні сили бездіяльно приглядались до наступу своїх поодиноких відділів. Живими залишились тільки повна самопожертви хоробрість тої жменьки, на чолі якої йшов у бій з хрестом у руках ксьондз фон **Лоґа** (з шведської родини), й смерть цього фанатика (**Ляуберт**).

даного слова, несправедливість в оцінці інших народів і перебільшене захоплення всім польським». [12])

Перебудова в Познанщині.

Досвід листопадового повстання й «Великої еміґрації» примусив поляків пруського забору схаменутись. Приводом до цього послужило порівняння з прусько-німецькими та англійськими досягненнями. Непризнані земляками в ріднім краю, критиковані еміґрацією, побачили такі люди, як шляхтич Дезидерій Хлаповський [13]) і міщанський син К. Марцинковський, що тільки в тверезій будівничій праці для сільського господарства й середнього стану лежить ключ до визволення Польщі. Вони розвинули методу національної праці, яка пізніше саме тим виявилась такою небезпечною, що суперечила всім намірам пруської адміністрації, всі урядові заходи використовувала для польської сторони й простою буденною працею заповняла прогалину, яка досі ослабляла народне тіло. Це не перебільшення, коли Марцинковському приписується формування польського середнього стану в Познанщині. Для оцінки його еволюційної праці важливо, як тоді взагалі стояли справи в Прусії. Коли б ми тільки брали під увагу діло рук цього познанського лікаря, то переочили б, що наміри Марцинковського часто-густо йшли в тім самім напрямі, що й практика пруської адміністрації. Якщо спостереження з його побуту в Англії й відогравали в нього велику ролю, як це випливає з його листування з Хлаповським, то успіх, який мали його різні культурні й соціяльні підприємства, міг бути осягнений тільки завдяки тому, що пруська держава вживала всіх заходів, щоб піднести польське селянство й дрібне міщанство. Шманьда має повну рацію, приписуючи міродатну ролю

---

12) Harro Harring, Memoiren über Polen. Leipzig 1831, 116. Докладніше тут нема змоги освітлити розгардіяш у польській еміґрації, почасти це звичайно були явища, які спостерігаються в кожній еміґрації. Пор. Günter Weber, Die polnische Emigration im 19. Jahrhundert. Essen 1937.

13) Хлаповський був у зносинах із Тером і відвідав з його почину Англію. Хлаповський і Марцинковський ближче познайомились року 1830/31.

реформам, «бо з господарського піднесення селян з одного боку і з зубожіння шляхти з другого народилась та верства середнього стану, якої в давній Польщі найбільше бракувало». [11]) Тому що наміри Флотвельової ери змагали в першу чергу не до онімеччення, а до створення благонадійного, культурно й економічно високорозвиненого селянського й ремісничого стану з пруських громадян польської народности, то діяльність Марцинковського здавалась адміністрації похвальною й потішаючою. Що ця діяльність була для пруської держави й для німецького народу далеко нєбезпечніша, ніж дурноверхі вигадки якогонебудь Вітвіцького, Семененка чи Міцкевича, цього тоді не бачили.

Переглядаючи тих людей, що між 1830 і 1848 р. поклали основи для далекосяглої соціяльної диференціяції й насамперед для витворення нової провідної верстви — католицькі ксьондзи й лікарі, які потім задавали тон, були замолоду вихованцями Спілки імени Марцинковського! — можемо ствердити, що поруч трьох шляхтичів Хлаповського, Мельжинського й Потворовського стоять два міщанина Марцинковський і Лібельт. Ці п'ять мужів творять таємний гурт провідників, з якого Лібельт як доктринер і філософ зрештою часто виломлюється. Він послугується господарською силою шляхти, але не робить шляхетської політики. Він послугується також престижем католицької церкви, але не стає клерикальним. Із названих тільки Мельжинський був палким католиком, Марцинковський ще на смертельнім ложі зрікся причаститись святих тайн, Лі-

---

[11]) W. Szmańda, Polska myśl polityczna w zaborze Pruskim. Poznań 1920. Замітки про Марцинковського у Р. Пердельвіца, Die Posener Polen von 1815—1914, Schneidemühl 1936, потрібують біографічних і соціяльноісторичних доповнень. До цілої теми нині також St. M. Skałkowski, Bazar Poznański. Zarys stuletnich dziejów 1838—1938. Poznań 1938, 21 ff. Родинна історія Марцинковського потрібує ще освітлення, важливе в першу чергу матірне коліно. У школі мав вирішальний вплив польонофільський директор гімназії Каульфус, який скерував його на лікарський шлях, пор. Zielewicz, Życie i zasługi dra. K. Marcinkowskiego, Poznań 1903, 12. У Берліні Марцинковський поруч із своїми медичними студіями слухав також виклади Гегеля, духовий вплив якого на польщизну зрештою переоцінюється в німецькій літературі (напр. у В. Кюне).

бельт був вільнодумцем, а Потворовський кальвіністом. Про готовість католицької церкви служити польській справі й рівночасно про її ще підрядну політичну ролю свідчить факт, що познансько-ґнезненський архієпископ у супроводі численного духовенства йшов р. 1846 за труною «безвірника» Марцинковського, а р. 1860 за труною «єретика» Потворовського. Під расовим оглядом Хлаповський, Марцинковський і також Мєльжинський явно показують, що вони не належать до східноевропеїдно-остійського польського типу, а стоять під нордійським впливом; щодо Потворовського, то єдиний доступний мені його образ не дає підстави для висновків.

Якщо польська історіографія не зважилась накреслити придатний для науки життєвий образ лікаря й соціяльного реформатора Марцинковського, то це певно залежить од того, що її симпатії належать не тверезій буденній праці, а риторичному розмахові півфранцуза Мєрославського, хитромудрій дипломатії Адама Чарторийського або ідеології Лібельта. Певну ролю в цій абстиненції грає також нехіть до пруської адміністрації, бо її будівнича праця мусить бути по заслузі оцінена, коли говорити про діяльність Марцинковського. Тільки обидві сили разом роблять зрозумілим, чому в останній третині 19-го стол. в Познанщині існувало польське міщанство без жидівської домішки — в протилежність до Галичини й Конгресової Польщі.[15])

В обох останніх заборах думка про внутрішню реорганізацію не могла закорінитись. Тут додержувано старої революційної програми: у січні 1863 р. вибухнуло чергове повстання.

---

[15]) Зате не бракує німецьких домішок. Почасти це були бамбержці, про спольщення яких я висловлюсь в іншім місці до коректи М. Баєра, а почасти вони повстали наслідком спольщення інших кол. Із тількищо цитованої книги Скальковського зазначаю слідуючі прізвища: М. Калькштайн (ст. 24), А. Вольшлеґер (ст. 24), Й. Ґрізінґер (ст. 46 та ін.), П. Ґреґор (світлина ст. 47), А. Ляйтґебер (світл. ст. 49), М. Вільден (світл. ст. 48), М. Мотти (світл. ст. 85), Вол. Нерінґ (світл. ст. 99), В. Шульц (світл. ст. 125), Вол. Карґе (світл. ст. 143), Ян Айхштедт (світл. ст. 145), Д. Лосов (світл. ст. 225), Кс. Ґадебуш (світл. ст. 246), Вол. Шуберт (світл. ст. 247), Ст. Шуберт (світл. ст. 247). Перечислення осіб містить ще багато інших німецьких прізвищ.

Щодо неясности й браку послідовности це повстання не відрізняється від попереднього. Міщанський елемент тепер заступлений сильніше. Німецькі нащадки відограють рішаючу ролю, єдиним справжнім диктатором був напр. на думку Пілсудського Ромуальд Трауґут.[16]) Диктатором для Литви був Кастусь Калиновський,[17]) нащадок напівспольщеного білоруського роду. У всьому іншому внутрішнє безладдя було можливо ще більше, ніж тридцять років тому. Диктатори й національні уряди швидко міняються, у ту хвилину, коли Трауґут перебирає провід, вже все пропало. З військового боку ні одна більша операція не кінчається успішно. Війна розпадається на безконечну кількість сутичок (понад 1200) і здебільшого переходить у партизанщину. Малі відщеплені гуртки довго тримаються в лісах — доки вони входять у польську історію як «герої». Між ними є також кілька молодих жидів, напр. Б. Й. Розенбах та Й. Х. Пшиханський.[18]) Зрештою національний уряд за своєї недовгої влади досить широко послугувався жидами для полагодження різних фінансових та адміністративних справ. Володислав Равич, син жидівського банкіра, став горожанським начальником Підляського воєвідства. Начальство над жандармерією в Литві мав аптекар Шапіро з Ковна. Фінансовою дирекцією в межах повстанчого уряду протягом кількох місяців керував Генрик Воль із банкового дому Френкель, подібну функцію виконував пізніше Вол. Епштайн. Урядові «Вядомосці з поля бітви» редаґував А. Розманіт у співпраці з ін-

---

[16]) Відсилаю за подробицями до моеї студії в „Volksforschung" III, 1. Із Познанщини в повстанні брали провідну участь м. і. Мар'ян Лянґевич (первісно мабуть «Лянг») із Кротошина, Е. Кал'є і К фон Унруг. Із Конґресівки мали велике значення м. і. Шварц і Босак-Ґауке.

[17]) P. Scheibert, Der weissrussische politische Gedanke bis 1919. „Jomsburg" II. 335 f. Велику ролю тоді ще відограли інші «литвини» (включно з білорусами): Довґірд, Мацкевич, Нарбут, Врублевський.

[18]) Janusz Konrad Urbach, Udział żydów w walce o niepodległość Polski, 1938, головно ст. 117 і далі. Незвичайно велика була участь жидів у польськім національнім русі в Галичині; у Варшаві ізраеліти заключили «перестраховочну» умову з москалями.

шими жидами, як Й. Ґольдман, З. Ляубер і Г. Мерцбах, а генеральним секретарем міністерства внутрішніх справ був Ґ. Папроцький.

По невдалім повстанні поляки в 1864 р. опинились без проводу, без політичного напряму. Першими прийшли до себе галичани, бо Відень давав їм можливість автономного самоврядування. Досить пізно схаменулись поляки в Конґресівці. У пруськім заборі «придворна» партія спорідненого з жидами Косцельського досягає великих успіхів. Але все помітніше визначаються риси нового проводу: з селянства й середнього стану витворюється національно-політично скероване духовенство, яке в Познанщині й Західній Прусії в опорі проти Бісмаркової боротьби з клерикалами заложило підвалини своєї пізнішої могутности. Діло Марцинковського несло плоди. Керманичами кооперативів і культурно-церковних товариств, видавцями часописів і парляментарними представниками поляків стали тепер переважно стипендіяти кас ім. Марцинковського, зокрема духовні.

Тому, що нас цікавлять не події польської національної історії в її подробицях, а тільки зміни в політичнім проводі, то вистачать лиш деякі уваги про розвиток до вибуху першої світової війни. У Познанщині й Західній Прусії це, як сказано, новий середній стан і духовенство, які перебирають провід. Число спольщених німецьких нащадків було серед них, як ми це вже бачили і як ми ще раз побачимо в зв'язку з повстаннями 1919 р., незвичайно велике (Бідерман, Вольшлеґер, Ляйтґебер — пор. перечислення на ст. 45 і далі). У Конґресівці не дійшло, як у Познанщині, до порозуміння між шляхтою, середнім станом і селянством. Культурно, економічно й політично скільки-небудь розвиненого селянства нема. Підпольною боротьбою керували міщани й виховані в місті сини шляхетських поміщиків. Здебільшого ми їх знов знаходимо в списках провідних урядовців польської республіки 1919—1939 рр., при чім в око падає перевага східного осередку талантів (Пілсудський як приклад). У високім духовенстві шляхта ще заховує своє давнє становище,[10]) але

[10]) Варшавський архиєпископ З. Фелінський (1862—1883) мав ма-

рівночасно вона тратить свій вплив на маси на користь нижчого духовенства.

Галицька шляхетська реставрація.

Цілком інакше складаються обставини в Галичині! До Познанщини коронна земля подібна тим, що селянство й тут (у деяких повітах) культурно та економічно йде вгору, а на початку нового століття цей розвиток веде до заснування окремої селянської партії (Вітос). Як у Конґресівці, спольщене міщанство, насамперед у Кракові й Львові, грає значну ролю. Але різниці більші, ніж подібності. Вже у духовенства можна ствердити, що шляхта ще має велику силу, й то не середня, а вища, маґнатерія. На краківськім єпископськім престолі, що 44 роки стояв порожній, знаходимо від р. 1879 трьох синів маґнатських родин: Альбіна Дунаєвського 1879—1894 (повищений на князя, якийсь час приватний секретар відомого ґрафа Адама Потоцького), князя Яна Пузину 1894—1911 і князя Сапігу (тепер). Року 1835 Фр. Кс. Захаріясевич, що первісно походив із вірменської шляхетської родини, стає тарнівським, а п'ять років пізніше перемиським єпископом. Вже р. 1825 єпископом там був Ян Потоцький, нащадок вірменської шляхетської родини. У політичнім відношенні шляхта стоїть спочатку на чільнім місці, для цього досить назвати кілька імен: ґраф Аґенор Ґолуховський, ґрафи Адам, Альфред та Андрій Потоцькі, ґраф В. Дідушицький, ґрафи Ст. і Зд. Тарновські, марк-ґраф Вельопольський, В. Л. Яворський, князь Лев Сапіга, князь Юрій Чарториський, ґраф Стаженський, д-р Й. Дунаєвський, ґраф К. Бадені, Білінський, ґраф Людвіґ Водзицький. Поруч із ними відограють певну ролю де-

тір німецького роду (Ева Вендорф), його наступник Хосцяк-Попель походив зі старого шляхетського роду. Рівночасно з Хосцяком-Попелем управляв віленським єпископством шляхтич К. Гриневецький, р. 1897 його заступив шляхтич Ст. А. Зверович, р. 1904 барон Едвард Ропп. У Плоцьку попередником пізнішого варшавського архиєпископа Хосцяка-Попеля (1863—1875) був шляхтич Фр. Павловський. За цілий цей час маємо одного тільки єпископа «з народу»: був це Аудзієвич, управитель віленської дієцезії в роках 1890—1895, походженням білорус із Білостоцької землі. По другім боці нема також представників магнатерії, міродатною є тільки середня шляхта.

які представники міщанства,[20]), так зосібна син німецького патриція Ото Гаузнер, жидівський нащадок Клячко, учений політик чисто німецької школи Фр. Смолька й нарешті фанатичний католицький ксьондз Пастор, жид-вихрест.

Це панування міродатних шляхетських родин є виразом переваги родів неподьського походження. У Чарториських, Потоцьких і Сапіг ми вже ствердили, що українські й почасти також волоські предки дуже сильно причинились до витворення їх характеру. Ґраф Аґенор Ґолуховський старший походив по матері від німецьких предків. Відомий міністр граф К. Бадені походив з італійського роду, його мати була графиня Мір із данціґського патриціянського роду, що дістав шляхетство в Швеції.[21]) Висоцькі так само, як і Яворські, були первісно українською родиною.

Наслідки 19-го століття.

Перш ніж звернутись до часів світової війни й польської державности, треба спинитись на деяких наслідках:

1. Відколи Польща була поділена, помічається витиснення шляхти з проводу. У всіх трьох заборах цей процес розвивається неоднаково швидко. У Познанщині шляхта виховує собі з дрібних міщан і селян політичний доріст, якому вона на порозі століття передає владу. У Конґресівці зубожіла сільська шляхта злилася з міщанством, яке все більш йшло вгору. У Галичині панування середньої й вищої шляхти втрималось значно довше, поодинокі родини врятували свою участь у політичнім проводі до створення власної держави.

2. На місце шляхти помалу стає нове міщанство, виразна асиміляційна верства.

3. Всупереч загально поширеній думці не може бути мови про те, що католицька церква від часів поділу відогравала провідну ролю в польськім національнім просторі. У всіх змовах і повстаннях духовенство звичайно

---

[20]) Ближче пор. W. Feldman, Geschichte der politischen Ideen in Polen seit dessen Teilungen 1795—1914. München 1917, 264.

[21]) Бадені мав славу нестійкої й неврівноваженої людини, пор. Encyklopedja Powszechna II i Zdeněk Tobolka, Graf Badeni und die Böhmen. Prag o. J.

брало участь, але провідну ролю воно почало грати лиш в останній третині 19-го стол., при чім Познанщина вела перед. Перші покоління духовних достойників ще здебільшого походили з шляхетських родин, як єпископи вони раз-у-раз підтримували політику шляхти. По створенні польського середнього стану й певного числа поступових селянських родин у зв'язку з заходами австрійської та пруської адміністрації духовенство перестало на це важати: у пруськім заборі воно перебрало політичний провід майже цілком, а в Конґресівці й частинах Галичини до певної міри. При цім заслуговує на увагу, що політичне життя поляків, не зважаючи на це, не зорганізувалось у великій клерикальній партії, як прим. у Німеччині чи Італії. Духовенство робило народню, а не церковну політику.

4. Коли поставити питання про значення цих змін у расово-історичнім відношенні, то відповідь на це буде подвійна:

а) Ступневе виключення високої шляхти мало наслідком витиснення східного русько-литовського расового елементу. На духово-культурнім, менше на політичнім полі цей східний світ зберігає своє місце також при змінених обставинах: Міцкевичі, Красінські, Словацькі стоять з ним у тісному зв'язку. Це ступневе обниження ролі східного расового елементу в політичнім житті залежить по-перше з вихолощенням тих народів через спольщення, а по-друге від того, що інтеліґенція, яка виростає з ще збереженого литовського, білоруського й передовсім українського селянства все більше й більше присвячує свої сили власному національному рухові. Але ще в наших часах є досить прикладів асиміляції талановитих селянських сил польським національним рухом, у першу чергу його демократичними течіями.

б) Нове міщанство, що перебирає провід, зливається з зубожілою шляхтою, яку очевидно треба вважати переважно польською. Але переважне міщанство, коли лишити на боці частину познанського середнього стану, перейшло на польський світогляд лиш через асиміляцію. З боку походження ці свіжовипечені польські патріоти здебільшого німці, потім жиди, українці, литовці й т. д.

5. Особливими шляхами йде розвиток по той бік поль-

ського національного кордону в «східній діяспорі»: тут нема ні свідомого селянства, ні польських міщан, тому польський вплив і далі опирається на шляхетських поміщиків. Католицька церква також давала тут полякам великі можливості: відомо напр., що католицькі російські німці стояли під польським впливом.[22]) Особливим шляхом ішов також розвиток у Горішнім Шлезьку. Тут досить пізно роздмухується польський національний рух емісарами з Галичини й Познанщини, бо на місці не було відповідних сил. Перші місцеві сили, які народжуються полякам, бере для себе католицька церква: це селянські сини Брандиси, робітничі сини епископ Кубіна та епископ Адамський, син дрібного хлібороба Бінек (пізніше генеральний вікар), катовицький епископ Лісецький, син маляра-ремісника, й нарешті Глонд, син залізничого робітника, примас Польщі й кардинал! Це швидке піднесення з найнижчої верстви до вершків духовної ерархії гідне уваги, воно рівночасно служить доказом, що німецькі домішки сильно збагатили горношлезців з боку талановитости.

6. Щоб скласти собі вірне поняття про цей далеко розгалужений еволюційний процес, треба пам'ятати, що він не веде до повної синтези. Юрій Стемповський [23]) зробив спробу соціологічно з'ясувати зміни, які відбулись в інтеліґентській верстві. Якщо наше поняття «провідної верстви» й не зовсім тотожне з поняттям «інтеліґенції», згл. — його польським синонімом, то все таки висновок виходить для нас навчаючий: «Зводячи до купи наші міркування, мусимо ствердити, що польська інтеліґенція ще не вийшла з своєї перехідної доби. У короткім періоді 25 років вона зазнала багато корінних змін. Через втрату людей чину вона раптом була здесяткована, а тоді чисельно знов кількакратно збільшена новим припливом, який поповнявся зовсім інакше. Її соціяльний і фаховий

---

[22]) До 1847 р. їх церковні громади належали до могилівської архидієцезії, після того до тираспільської дієцезії. Могилівськими архиепископами були здебільшого поляки, хоч і руського походження (І. Головинський 1848—1855, В. Жилинський 1856—1863, А. Фіялковський 1872—1883, всі три народжені в Білорусі).

[23]) J. Stempowski, Die polnische Intelligenz gestern und heute. Slavische Rundschau Nr. 1—2, Jahrg. XI. Prag 1939.

склад радикально змінився. Доки передвоєнне покоління не вимре або не піде остаточно на пенсію, польська інтеліґенція все складатиметься з двох різноманітних утворів. Остаточне формування молодшої інтелектуальної групи дякуючи її великій чисельности й внутрішній диференціяції ще якийсь час триватиме». Коли з одного боку не рахуватися з сумнівним поняттям «інтеліґенція», а з другого взяти на увагу, що в 1914 р. зовсім не дійшло до внутрішнього порозуміння (як це здається Стемповському), то дістанемо ще різноманітніший образ. Ані в соціяльно-фаховім, ані в інтелектуальнім, ані тим менше в расовім відношенні польський провід не є хоч трохи гармонійною групою. Велике внутрішнє напруження не ослабло й після 1919 року, навпаки: воно ще загострилось, бо в державнім і військовім апараті позасідали люди переважно непольського походження.

Пілсудський — литовський король?

Найбільш активними групами новітньої доби показали себе спольщені німецькі й литовські нащадки. Сильну німецьку домішку ясно можна побачити з перечислення на ст. 204—260, особливо яскраво вона виступає серед генералів, у міністерствах і серед вищого католицького духовенства. Велике число осіб литовського походження в першу чергу очевидно залежить од того, що родина Пілсудського походила з Литви. Проте воно вражає: першим державним президентом Польщі був народжений у литовськім містечку Тельші Ґабріель Нарутович, брат якого боровся за незалежність Литви (!), міністром закордонних справ у першім кабінеті Вітоса був литвин Скірмунт, міністром внутрішніх справ у кабінеті Ґрабського р. 1923 був Вол. Солтан, закордонною політикою довгий час потім керував Залеський, а по державнім перевороті Пілсудського все більше висуваються вперед «литвини» Пристор, Кіртікліс та інші.

Частенько в Польщі лунали голоси, в тім числі й голос Славой-Складковського, що Пілсудський дає занадто велику перевагу «литвинам». Ми бачили, що це поняття треба брати головно в реґіоналістичнім розумінні. Та нема сум-

ніву, що поруч краєво-історичних мотивів певну ролю відогравали також кровні й характерні міркування. Року 1926 Пілсудський мав приятельську розмову з послом Володиславом Барановським, при чім він м. і. півжартом сказав, що литовці мають до нього великі симпатії. «Хтось мені... сказав, що коли я сидів у Сулєювку далеко від усякої політики, то нібн-то литовці мали поважний намір на той випадок, колиб я не помирився з поляками, запросити мене до себе на військового начальника, може навіть... на короля... Тоді мені вже нічого іншого не лишалося б, як іти в похід проти Вільни й прилучити Польщу до Литви». Хто дивиться глибше, той побачить за цими словами приспані сили литовської спадщини й зрозуміє також, що перевага, яку давано «литвинам», мала характерологічну основу. Пілсудський мав до всього польського якусь відразу: «У Польщі я постійно звір у клітці, на якого кожен смердючий цап може стріляти...»[24])

Німецьких нащадків здибаємо крім того при повстаннях та інших заколотах у західнім пограниччі. У боях за Тешинський Шлезьк брали провідну участь ось такі, напр., особи: Тадеуш Реґер, посол у віденськім парляменті, д-р Леон Вольф, посол у празькім парляменті, й півнімець д-р Й. Міхейда. У польсько-чеських боях кінця січня 1919 р. всі польські провідники мали німецькі прізвища: Гуперт, Цернер, Райман, четвертою особливою одиницею командував Ц. Галер.[25])

У «Великопольськім повстанні 1918—1919 р.», яке показало світові образ не-меншого безладдя, ніж повстання 1830/31 і 1863 рр., німецькі нащадки ще в більшій мірі брали провідну участь. Й. Лянґе командував горожанською вартою, Тадеуш фон Ґецендорф-Грабовський стояв на чолі вонґровицького відділу, С. Кітель командував ґнезненським, Ст. Тіль шільдберзьким і К. Ценктелер кількома відділами на заході краю. Крім того можна назвати низку інших осіб, головнішими з них були «фон Лерхенфельд на

---

[24]) Władysław Baranowski, Rozmowy z Piłsudskim 1916—1931. Warszawa 1938, 204, 167.

[25]) Fr. Szymiczek, Walka o Śląsk Cieszyński w latach 1914—1920. Katowice 1938; Jan Galicz, Z minionych lat.

північі, Губерт і Швендке в Замтері, Ляйснер у Шроді, фон Унруґ (давніше родина називалась Унру), Зіґм. і Йоган Марвеґ, Ляуфер, Шмідт, Циприх, Цельмер, Єске, Гартман, Габер, Баумґарт, Кренц, Горнсвер, Шварц, Бецлер, Гедінґер у Познані, Гофман у Гогензальці, Баєр і Фельман, Гартвіх у Костені, пробощ Штайнмец у Шторхнесті, Гайн у Шримі, Еверт у Вонґровиці, Ґумер у Цніні й т. д.».[26]) У переговорах між пруським революційним урядом і Найвищою Національною Радою поляків у днях 2—5. лютого 1919 р. брали участь м. і. д-р Чеслав Майснер і підполковник Андерс поруч з Адамським, Корфантим і Крисевичем.[27]) Поляків у Гогензальці заступав у тих тижнях м. і. д-р Фр. Артер, а Найвищу Національну Раду в її переговорах із пацифістом фон Ґерляхом Вітольд Ґедінґер, її комісаром був Й. Ример. Подібно стояла справа в Горішньому Шлезьку.

ПЕРЕЧИСЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ПОЛІТИКІВ І ВІЙСЬКОВИХ НЕПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ.

По описанім тут розвиткові не можна дивуватись, що провідна верства польської держави 1919—1939 рр. не була чисто або хоч переважно польською. Перечислення[28]), яке наводжу далі, подає до цього фактичні ілюстрації. З огляду на страшенну занедбаність біографічних і родознавчих студій у поляків не можна було уникнути досить грубої методи (аналіза прізвищ, досліди щодо першої ґенерації предків, у поодиноких випадках далі). Але тому, що нас

---

[26]) А. Лятерман у рецензії на доповідь Т. Фенрнха „Próba syntezy powstania wielkopolskiego 1918—1919", Poznań 1928, у Dt. Wiss. Zeitschr. f. Polen Nr. 14 (1928), 173 ff.

[27]) Ці й дальші дані на підставі Z. Wieliczka, Wielkopolska a Prusy w dobie powstania 1918/19. Poznań 1932, T. II.

[28]) При користуванні перечисленням треба вважати на слідуючі скорочення: нім. означає «значна німецька домішка в походженні», укр. — українська, лит. — литовська, біл. — білоруська, моск. — московська, жид. — жидівська. Лоза означає: Czy wisz kto to jest? видав Ст. Лоза. Чи батьки відповідної особи ще свідомі свого непольського походження, значення не має. ППС означає Польська Партія Соціялістична.

цікавить не особистий життєпис окремих політиків чи військових, а загальна аналіза, то й ця метода вистачає (не кажучи про те, що її в нинішній хвилині не можна поліпшити). Для перечислення вибрано представників політичного, військового й господарського життя, наукові й мистецькі кола свідомо полишено на боці. Загально до перегляду ввійшла тільки доба 1919—1939 рр., але в окремих випадках взято на увагу також поляків із передвоєнної доби:

1. Абзолтовський, Сергій, Варшава, полковник, провідна роля в літаковій техніці, працює також в адміністрації. Нім. мати, моск. батько. Лоза 2.

2. Абрагам, Роман. Полковник. Жид. Лоза 1.

3. Абрагамович, Давид. Посол у Відні, міністер для Галичини. Вірменського походження.

4. Ахматович, Олександер. Сенатор, державний прокурор при Найвищім польськім суді. Татарин. Лоза 3.

5. Адамкевич, Володимир. Начальник департаменту в польськім міністерстві закордонних справ. Жид. Мізес 1, 2.

6. Адамкевич, Юрій. Міністерський радник. Жид. Мізес 1, 2. Лоза 4.

7. Адамський, Юлій. Провідник урядової партії в Стрию. Нім. мати. Лоза 5.

8. Адельман, Олександер. Сенатор. Господарський діяч. Жид. Лоза 6.

9. Адольф, Олександер. Володава. Нім. Перейшов р. 1927 з євангелічної церкви до католицької. Леґіонер.

10. Айдукевич-Бжехва, Адам. Полковник. Вірмен.?

11. Альберті, Станислав. Староста в Бєльску. Нім. Лоза 7.

12. Альбрехт, Януш. Підполковник генерального штабу. Нім.

13. Александрович, полковник артилерії, моск.

14. Альґаєр, Карло, Лодзь. Колишній слюсар, від р. 1902 діяльний член ППС. Сенатор. Нім.

15. Альтер, Францішек. Начальник 14-ї пішої дивізії, полковник. Нім.

16. Анцелович, Леон. Публіцист. Жид. Лоза 8.

17. А н д е р с, Володислав. Бриґадний генерал, начальник 2-ї кінної бриґади. Нім.

18. А р и к о н, Миколай. Полковник, грузинського походження.

19. А р ц т, Карло. Краків. Староста й міністерський радник. Жид. Лоза 12.

20. А с к е н а з и, Шимон. Представник Польщі в Женеві. Історик. Жид.

21. Б а ч е в с ь к и й, Леопольд. Промисловець, президент львівської торговельної палати, р. 1908 дістав шляхетство. 1859—1924. Жид. Мізес 1, 5.

22. Б а д е н і, Казимир. Австрійсько-угорський міністер. Родина італійського походження, мати ґрафиня Мір із данціґської патриціянської родини, дістала шведське шляхетство.

23. Б а д е р, Карло. Дипломат, востаннє посол у Відні. Жид. Мізес І, 6.

24. Б а д м а є в, Володимир. Особистий лікар польського державного президента. Моск. Лоза 17.

25. Б а к о н, Йосип. Варшава. Посол сеймовий з Білої Підляської та Володави, учитель. Англійсько-шотляндського походження? Своєрідне, у поляків рідке прізвище.

26. Б а л і н с ь к и й, Гнат. Публіцист, сенатор, мати лит. походження. Лоза 20.

27. Б а л л є н ш т е т, Адам. Господарський діяч, провінціяльний політик. Познань. Нім. Лоза 21.

28. Б а л а б а н, Платон. Полковник. Жид. Лоза 21.

29. Б а н а х є в и ч, З. Промисловець, Заверцє. Нім. мати. Лоза 22.

30. Б а н а ш к е в и ч, Генрик. Староста в люблинськім воєвідстві. Біл.

31. Б а р д е л ь, Евзебій. Полковник генерального штабу. Нім. Лоза 25.

32. Б а р д е л ь, Францішек. Року 1919 міністер. Посол Людової Партії. Нім. Лоза 25.

33. Б а р д е л ь, Матій. Полковник летунства. Нім.

34. Б а р н е р т, Францішек. Знавець горалів, кресовий політик. Народився в Спішу. Нім. Лоза 26.

35. Б а р т ѐ л ь, Казимир. Професор університету й кількакратний міністер. Студіював у мюнхенській політех-

ниці. Зараз по світовій війні начальник залізничої справи в польськім генеральнім штабі, пізніше міністер-президент. Нім. Лоза 26 і далі.

36. Бартель, Людвік. Міністерський радник у міністерстві закордонних справ. Нім.

37. Бартель де Вайденталь, Юрій. Дипломат. Шанґгай. Нім. Лоза 27.

38. Бартошевич, Йоахім Стефан. Сенатор. Нім. мати, батькова родина біл. походження. Лоза 28.

39. Барвінський, Євген. Укр. архівний директор, культурний політик, син грекоуніятського священика. Спочатку член Наукового Т-ва ім. Шевченка, потім — очевидно під впливом своєї польської дружини — спольщився. Вважався у Львові ренеґатом. Лоза 28.

40. Баталія, Роман. Дипломат, господарський діяч. Італ.-нім. походження. Лоза 30.

41. Бауман, Вільгельм. Провідна роля в краківській поліції. Нім. Лоза 31.

42. Базаревич, Самійло. Місцевий політик у Виленщині. Татарин.

43. Базаревський, Степан. Професор університету у Вильні, культурний діяч. Татарин. Ще магометанин.

44. Бопре, Антін. Польський плебісцитовий комісар у південносхідній Прусії. Поміщик. Переселена з Німеччини гуґенотська родина. Нім. Лоза 32.

45. Бек, Йосип. Міністер закордонних справ. Криється з своїм походженням. Поголоски про татарське чи жидівське походження безпідставні. Нім.-катол. пох. Лоза 32.

46. Берендт, Ервін. Шкільний інспектор польських (!) шкіл у вільнім Данціґу. Перед тим кресовий політик у Горішнім Шлезьку. Нім. Лоза 34.

47. Бем де Козбан, Володимир. Із первісно нім. роду. Побірник польсько-мадярської співпраці. Лоза 35.

48. Бенедикт, Стефан. Публіцист і нотар. Народжений у Відні жид. нащадок. Лоза 35.

49. Берґель, Раймунд. Публіцист у Мисленицях. Нім. Лоза 37.

50. Берлінґ, Зиґмунд. У 1932 р. підполковник 5-го армійського корпусу. Нім.

51. Бертоні, Карло. Міністер заркордонних справ у другім кабінеті Ґрабського. Італ.

52. Більняш, Йосип. Учений і кресовий політик у Торні. Мати лісовонім. пох. Лоза 43.

53. Білінський, Лев. Із галицької шляхти, мати жид. пох. Кількакратний австро-угорський, 1918—1920 польський міністер фінансів. Батько був двічі одружений з жидівками-вихрестками, він походив із першого шлюбу з баронкою (!) Бруніцкою-Брунштайновою. Мізес запевняє в цитованій праці ст. 31 і далі, що Білінський завжди був підкреслено прихильний до жидів, хоч вже його батько дав себе вихрестити. Півжидівське походження потверджує Польський Словнік Біоґрафічний II, 97. Родина Білінських була первісно українською.

54. Білик, Альфред. Воєвода. Син львівського австрійського урядовця української народности. У першій світовій війні польський леґіонер. Шкільний товариш Ридза-Сміґлого. Лоза 47.

55. Біркенмаєр, Альфред. Публіцист, прихильний до уряду провідний газетяр. Нім. Лоза 48.

56. Біспінґ-Гален, Казимир. Сенатор, поміщик. Студіював у Галлє, організував у світовій війні поляків у Москві. Нім. Лоза 49.

57. Бітнер, Вацлав. Христ.-демокр. політик у Варшаві. Нім. Лоза 49.

58. Бітнер, Людвік. Начальник 5-ї пішої дивізії, полковник. Нім.

59. Бляхер, Маріян. Директор головної пошти у Варшаві. Мати роджена Лоренцова. Батькова родина первісно франц. пох. Лоза 50.

60. Блянк, Карло. Суддя й міський діяч у Плоцьку. Походженням чистокровний німець. Лоза 50.

61. Бльох, Ян Богумил. Господарський діяч, залізничний фінансіст, народ. р. 1836, 1851 перейшов на кальвінізм, 1883 дістав шляхетство. Мізес I, 341.

62. Бобровський, Еміль. Провідник ППС в австрійській державній раді, по світовій війні посол і сенатор, міський підстароста в Кракові. Нім. (жид.?) мати. Лоза 52.

63. Бобровський, Йосип. Аґрарний діяч у Тарнові. Нім. мати. Лоза 65.

64. Бочар, Віктор. Провідний правник, леґіонер. Із лісовонім. родини, мати роджена Пенарова. Лоза 54.

65. Бернер, Гнат. Син нім. евангел. пастора, студіював у Вищій Технічній Школі в Дармштаті, був там членом соціялістичного гуртка. Співробітник Пілсудського. Міністер шляхів.

66. Бойко, Яків. Політик Людової Партії. Посол і сенатор. Укр. Лоза 58.

67. Больд, Ян. Полковник. Нім. Лоза 59.

68. Больт, Антін. Господарський діяч і правник у Торні. Нім. Лоза 60.

69. Бонкович-Зітауер, Юрій. Староста в Дубні. Жид.

70. Боровик, Йосип. Директор Балтійського Інституту в Ґдині. Походить із Ковна. Нім. мати, жид. походження не виключене. Лоза 62.

71. Борнштед, Люціян. Начальник запасної управи. Підполковник. Нім.

72. Боровський, Михайло. Контрадмірал. Лит. мати. Лоза 64.

73. Борткевич, Францішек. Радник виленської рільничої палати. Біл. пох., нім. мати. Лоза 65.

74. Босовський, Францішек. Провідний правник у Вильні. Нім. мати.

75. Бромінський, Тадеуш. Начальник пристані. Нім. мати. Лоза 68.

76. Брандис, Павло. Провідна роля в польській еміґрації (Рада Народова), первісно католицький ксьондз у Михалковицях (Брандес). Нім. Лоза 69.

77. Братковський, Володислав. Провідний технік у Варшаві. Нім. мати. Лоза 80.

78. Брос, Казимир. Провідне місце в лічничій справі. Познань. Лоза 74.

79. Бжозовський-Кораб, Вітольд. Правник, східнокресовий політик. Мати укр. пох. Лоза 30.

80. Бухнер, Володислав. Публіцист, від р. 1905 начальний редактор «Мухи». Жид. Лоза 80, Мізес І, 68.

81. Бурхардт, Олександер. Адвокат і місцевий політик у Вильні. Нім.

82. Бургардт-Букацький, Станислав. Дивізій-

ний генерал. Поміщик нім. пох. з Східної Галичини. Загинув у Франції.

83. Бурше, Юлій. Євангелічно-ауґсбурзький епископ, полонізатор. Чистокровний німець. Лоза 88 і далі.

84. Буйко, Тадей. Староста у волинськім воєвідстві. Укр.

85. Бистжицький, Михайло. Провідний господарський діяч, якийсь час перемиський підстароста. Нім. мати, одружений із полькою. Сини дужє активні політики й фанатичні національні поляки. Лоза 91.

86. Бзовецький, Альфред. Провідна роля в міністерстві війни, якийсь час закордонний газетяр. Нім. або жид. мати. Лоза 92.

87. Каспасрі-Хращевський, Тадей. Політик і правник. Варшава. Нім. Лоза 93.

88. Хаєс, Віктор. Віцепрезидент міста Львова. Жид. Лоза 96.

89. Хілярський, Євген. Полковник. Нім. мати. Лоза 97.

90. Хлаповський, Костянтин. Аґрарний діяч і великий поміщик у Мосцєєві. Лоза 97. Мати роджена фон Калькштайн.

91. Хлопіцький, Йосип. Генерал 1771—1834. Правдоподібно укр. походження.

92. Ходацький, Мар'ян. Дипломат, востаннє в Данціґу. Почасти укр. кров. Одружений з німкенею. Лоза 114.

93. Холевицький, Юрій. Провідний купець-гуртівник, господарський діяч у Ченстохові. Нім. мати. Лоза 102.

94. Хурш, Емір Гасан. Підполковник. Татарин. Ще магометанин.

95. Цехановський, Ян. Дипломат. Половинний жид. Корвін II, 176. Мізес I. 81.

96. Цецерський, Йосип. Журналіст у Сувалках. Нім. мати. Лоза 109.

97. Ценґлевич, К. Польський революціонер у Галичині. Укр. походження.

98. Ценцяла, Едвард. Лікар і кресовий політик. Горношлезець. Нім. мати. Лоза 109.

99. Цвєртняк, Мар'ян. Полковник. Укр.

100. Цвіклинський, Людвік. Начальник департа-

менту у віденськім міністерстві просвіти й віроісповідань, якийсь час віцепрезидент польського парляментського клюбу. Жид.? Мізес 92, 114.

101. Цибіховський, Зиґмунт. Авторитет на полі міжнар. права у Варшаві. Нім. мати. Лоза 114.

102. Чайковський, Михайло. (Садик Паша). Один із провідників листопадового повстання, співробітник Адама Чарторийського. Почував себе козацьким отаманом. Удруге одружений з грекинею. Укр.

103. Чарнецький, Стефан. Нім. мати (Софія Вагнерова). Адвокат і місцевий політик у Новім Місті. Первісне прізвище либонь Шварцкопф. Дружина роджена де Абанкур. Лоза 119.

104. Чарторийський, Адам. Відомий провідник «білих» на еміґрації, походив з родини, в якій велику ролю відогравала українсько-білоруська, шотляндська й німецька кров. Мати ґрафиня Флемінґ. Предок р. 1598 перейшов на грекоуніятську віру, перед тим Чарторийські були православні.

105. Чарторийський, Володислав. Син Адама Ч. і княгині Ганни Сапіги. Сапіги укр. походження. У першім подружжі Володислав Ч. був одружений з Марією Ампаро ґрафинею де Вісто Алеґре, у другім з княгинею Орлеанською.

106. Чарторийський, Адам Людвік, князь. Поміщик. 1919/20 плебісцитовий комісар у південносхідній Прусії. Син Володислава Ч., отже почасти франц. пох. Лоза 120.

107. Чекановський, Ян. Професор антропології й статистики, расознавець. Нім. мати. Чисто нім. школа. Перед першою світовою війною супроводив герцоґа Мекленбурзького в подорожі до Африки. Друкував студії нім. мовою. Лоза 122.

108. Чекановський, Станислав. Вищий адміністраційний урядовець. Брат антрополога. Мати роджена Ґутке.

109. Чоп, Віктор, підполковник. Жид. Мати роджена Ґольдштауб. Лоза 125.

110. Чурук, Оттон. Полковник, інженер. Укр. Лоза 126.

111. Дален, Вацлав. Полковник. Нім. Лоза 128.

112. Д а л е в с ь к и й, Тадей. Журналіст у Кракові. Нім. мати.

113. Д а н е к, адміністраційний урядовець, походить з нім. родини з бельського мовного острова. Спольщений шкільною наукою в Кракові.

114. Д а н ґ е л ь, Йосип, барон. Високий адміністраційний урядовець, господарський діяч. Лоза 130.

115. Д а н и л ю к, Лев. Спочатку укр., потім польський публіцист у Львові. Укр.

116. Д а ш и н с ь к и й, Гнат. Провідник галицьких соціялістів. 1866—1936. У другім подружжі одружений з жидівкою. Укр. пох., споріднений з священичою родиною Левицьких. Лоза 131.

117. Д о м б р о в с ь к и й, Олександер. Провідний промисловець у Варшаві. Нім. мати. Лоза 134.

118. Д о м б с ь к и й, Стефан, ґраф. Поміщик. Нім. Лоза 136.

119. Д е м'я н ч у к, Вітольд. Публіцист у Львові. Укр. походження.

120. Д е р и н ґ, Антін. Професор університету й місцевий політик у Любліні. Нім. Походить зі Львова.

121. Д і я м а н д, Герман. Провідник ППС в австрійській державній раді. Жид. походження.

122. Д і н с т л ь - Д о м б р о в а, Маріян. Публіцист у Варшаві. Нім. Лоза 141.

123. Д і ц - д'А р м а, Лев. Провідний архітект з державними замовленнями, Катовиці. Нім. Лоза 142.

124. Д і л і с, Павло. Публіцист і реформований богослов. Лит. походження. Мати роджена Пфефер. Лоза 142.

125. Д і н д о р ф - А н к о в и ч, Францішек. Полковник. Нім. Лоза 142.

126. Д і т р и х, Ришард. Провідний господарський діяч у міністеріяльній бюрократії. Нім. Лоза 142.

127. Д е л і н ґ е р, Зиґмунт. Староста в Живці. Нім. Лоза 142.

128. Д о л я, Вільгельм. Краєвий політик у Горішньому Шлезьку. Домішка нім. крови у предків правдоподібна, одружений з особою нім. походження. Рибник. Лоза 147.

129. Д р е ш е р - О р л и ч. Створив польське військове

летунство. Розбився коло Ґдині. Орлич — леґіонерський псевдонім. Нім.

130. Д р е ш е р, Альфред. Провідна особа в лікарській справі. Каліш. Нім.

131. Д р е ш е р, Рудольф. Бриґадний генерал, начальник кінної бриґади «Сувалки». Нім.

132. Д р о б н и к, Юрій. Журналіст у Познані. Нім. мати. Лоза 151.

133. Д р о з д - Ґ є р и м с ь к и й, Ян. Вищий адміністраційний урядовець. Нім. (лісовий німець).

134. Д р и м м е р, Віктор. Дипломат. Нім. Лоза 152.

135. Д ж е в є ц ь к и й, Петро. Провідний технік у Варшаві. Нім. мати. Лоза 152.

136. Д у б и ч - П о й т е р, Карло. Посол. Либонь жид.

137. Д у р с ь к и й - Т ж а с к о, Зиґмунт. Полковник. Нім. мати. Лоза 156.

138. Д и г д а л е в и ч. Помічник воєводи. Львів. Укр.

139. Д и р н а, Фридерик. Вищий морський старшина. Нім. мати. Лоза 158.

140. Д з я д о ш, Володислав. Воєвода в Кєльцях. Половинний жид. Належав до реформованої церкви.

141. Д і д у ш и ц ь к и й, Володимир. Культурний діяч, основник музею. Укр. (ще грекоуніят).

142. Д і д у ш и ц ь к и й, Олександер, ґраф. Дипломат, одружений з жидівкою (Марія Роза Цєхановська). Укр. Мізес I, 82, Лоза 159.

143. Д з а б а ґ і, Васан-Ґірей. Публіцист у Варшаві. Кавказького походження.

144. Д з у ґ а й, Януш. Полковник, директор військової канцелярії в міністерстві хліборобства. Татарин. Лоза 163.

145. Е б е р г а р т, Юліян. Міністер шляхів 1918—1922. Нім.

146. Е к г а р т, Староста у Львові. Нім.

147. А й х л є р, Віктор. Полковник. Нім. Мати Шиманська (жид.-франкист.?). Лоза 165.

148. А й х л є р, Стефан. Староста в Авґустові. Нім.

149. Е к е р т, Людвік. Посол з Самбора, леґіонер. Нім. (лісово-німецька родина). Лоза 166 називає його Людвіком, «Сейм і Сенат 1935—1940» Едвардом.

150. Е к е р т, Йосип. Староста в Острові. Походить із

лісово-німецької родини, народився в Гачові. Нім. Лоза 166.

151. Емерик, Ян. Галицький краєвий політик, 1873 віцепрезидент львівського краєвого суду. Нім.

152. Емінович, Йосип. Староста у львівськім воєвідстві. Вірмен.

153. Ендель-Раґіз, Леопольд. Полковник, р. 1932 у 2-м армійськім корпусі. Нім.-лит.?

154. Енґліх, Юрій. Полковник летунства. Нім.(?)

155. Енґліх, Йосип. Міністер фінансів 1918—1919. Жид.

156. Енґліш, Юрій. Полковник, леґіонер. Батько нім. чи-жид.? Мати укр. походження. Лоза 167.

157. Еплєр, Адам. Полковник. Жид.

158. Ертель, Зиґмунт. Начальник телеграфного відділу. Нім.

159. Еверт, Людвік. Сенатор, господарський діяч; провідна роля в ауґсбурзькій церкві. Нім. Лоза 168.

160. Еверт, Володислав. Публіцист і адвокат, провідна роля в польськім протестантизмі і в партійнім житті. Син числа 159. Нім. Лоза 168.

161. Еверт, Іларіон. Нім. Подвійне прізвище Еверт-Кжеменевський. Віцепрезидент Гдині. Під час першої світової війни суддя в Штетині. Лоза 168.

162. Фабриці, Казимир. Дивізійний генерал. Нім. Лоза 169.

163. Фабриці, Людомир. Педагог і місцевий політик у Каліші. Нім. Лоза 170.

164. Фаянс, Роман. Закордонний журналіст. Жид. Лоза 181.

165. Фаянс, Вацлав, Віцеміністер, фінансовий діяч. Жид. Мізес I, Лоза 170.

166. Фальтер, Альфред. Провідний катовицький великопромисловець і господарський діяч, нині міродатний у польській еміґрації. Жид. Мізес I, Лоза 172.

167. Фаренгольц, Едмунд. Староста у варшавськім воєвідстві. Нім.

168. Фельдман, Вільгельм. Публіцист. Під час першої світової війни заступник польських інтересів у Берліні. Жид. Мізес I, 127.

169. Фесер, Францішек. Посол шлезького сейму. Нім.

170. Фідлєр, Конрад. Публіцист у Бромберзі. Нім. Лоза 175.

171. Фідлєр, Вацлав. Правник, міський голова в Калуші, згл. Станиславові. Нім. Лоза 175.

172. Флях, Йосип. Голова пресового синдикату в Кракові. Нім. Лоза 179.

173. Флятау, Михайло. Директор поліції, вищий міністерський урядовець, Варшава. Жид. Мізес І, 127.

174. Франк, Освальд. Року 1932 генерал 3-го армійського корпусу. Нім.

175. Франкенштайн-Сєчковський, Стефан. Віцеміністер справедливости. Жид. Мізес І, 129.

176. Франц, Віктор. Публіцист у Львові. Нім. Лоза 181.

177. Фройнд-Красіцький, Миколай. Полковник. Жид. Лоза 181.

178. Фрайтаґ, Йосип. Лікар і місцевий політик, леґіонер. Нім. походження.

179. Фридрих, Маріян. Полковник. Нім. Лоза 184.

180. Фрилінґ, Ян. Керівник вишколу дипломатичного доросту в міністерстві закордонних справ. Жид. Лоза 184.

181. Фюрбек, Лев. Лікар і місцевий політик у Тарнові. Нім. Лоза 186.

182. Ґаберлє, Казимир. Провідний військовий інженер. Нім. Лоза 196.

183. Ґайзлєр, Чеслав. Староста у варшавськім воєвідстві. Нім.

184. Ґай, Генрик. Архітект у Варшаві. Нім. Лоза 196.

185. Ґенсьоровський-Корвін, Зиґмунт. Шкільний куратор і публіцист у Білостоку. Нім. мати. Лоза 197.

186. Ґебель, Леопольд. Полковник. Нім. Лоза 198.

187. Ґебетнер, Ян. Сеймовий посол із відомої родини варшавських видавців. Нім.

188. Ґедке, Антін. Прокурор Найвищого військового суду. Полковник. Нім.

189. Ґерлях, Еміль. Промисловець і господарський діяч у Варшаві. Нім. Лоза 200.

190. Ґерлях, Ґустав. Промисловець у Варшаві. Нім. Лоза 200.

191. Ґібель, Стефан. Посол шлезького сейму. Нім.

192. Ґєртих, Андрій. Публіцист у Варшаві. Нім. мати, батькове коліно так само непольського походження. Лоза 202.

193. Ґєйшлор, Володислав. Референт у міністерстві торгу. Лит. Лоза 203.

194. Ґінтовт-Дзєвалтовський, Казимир, Тернопільський воєвода. Лит.

195. Ґлябіш, Казимир. Полковник. Нім. Лоза 205.

196. Ґлязер, Стефан. Правник у Варшаві. Нім.

197. Ґляс, Яків. Голова євангелічної ауґсбурзької консисторії (Бурше). Нім.

198. Ґлівіц, Іполіт. Міністер, віцемаршалок сейму. Господарський теоретик. Року 1898 перейшов на кальвінізм. Лоза 207, Мізес I, 130. Жид. Мати нім.

199. Ґльое, Теодор. Євангел. військовий надкурат у Варшаві. Нім. Лоза 207.

200. Ґльоґєр, Матій. Сенатор, нотар у Радомі. Нім. Лоза 208.

201. Ґлют-Нововєйський, Алоїзій. Полковник. Нім. Лоза 208.

202. Ґебель, Казимир. Полковник. Нім. Лоза 212.

203. Ґетсль, Фердинанд. Публіцист. Варшава. Нім. Лоза 213.

204. Ґец, Мар'ян. Банкир і господарський діяч у Станиславові. Нім.

205. Ґец-Окоцімський, Антін, барон. Економіст, сеймовий посол. Нім. Лоза 213.

206. Ґольдштауб, Лев Фелікс. Генеральний консул, поміщик. Жид. Мізес I, 138.

207. Ґордон, Генрик. Полковник. Первісно шотляндського походження.

208. Ґорецький, Роман. Генерал, голова союзу фронтовиків, директор банку. Жид. (первісне прізвище Берґ), без подання батьків у Лози 226.

209. Ґурка, Ольґерд. Історик, полковник, порадник у питаннях східної політики. Нім. мати (жид. домішка?). Промоцію мав у Бреславі. Батькове коліно укр. походження? Лоза 221.

210. Ґ р а б е, Райнгольд. Промисловець, провідник евангелічних поляків.

211. Ґ р а б с ь к и й, Станислав. Кількаразовий міністер, народовий демократ, створив польську злотову валюту, реформував скарбову справу. Нім. мати. Лоза 226.

212. Ґ р а б с ь к и й, Володислав. Економіст, міністер. Нім. мати. Лоза 229.

213. Ґ р о б і ц ь к и й, Юрій. Полковник. Нім. мати правдоподібна. Лоза 229.

214. Ґ р о д и н с ь к и й, Тадей. Підсекретар скарбу. Жид. (первісне прізвище Ґольдман). Мізес I, 141. Лоза 23.

215. Ґ р о є ц ь к и й, Гуґо. Директор Поштової Каси Ощадности. Жид.

216. Ґ р о с е р. Начальник львівської залізничої дирекції. Нім.

217. Ґ р о с ш т е р н, Стефан. Публіцист, брат Т. Ґвяздовського. Жид. Мізес I, 160. Лоза 233.

218. Ґ р о т, Лев. Полковник. Нім.

219. Ґ р у б е р, Едвард. Бриґадний генерал жид. походження. Лоза 234.

220. Ґ р у б е р, Генрик. Президент Поштової Каси Ощадности. Жид. Лоза 235.

221. Ґ р ю н, Фелікс. Провідник народових демократів у замостськім повіті. Нім.

222. Ґ ю н т е р - Ш в а р ц б у р ґ, Володислав. Дипломат в Атенах. Нім. Лоза 241.

223. Ґ у м п л о в и ч, Володислав. Учений, публіцист, політично чинний для ППС. Жид. Мізес I, 156. Лоза 230.

224. Ґ у с т о в с ь к и й, Лешек. Нім. мати. Лоза 240.

225. Ґ у ч е, Юрій. Публіцист у Познані. Нім. Лоза 240.

226. Ґ у т, Ян. Провідний військовий лікар. Нім.

227. Ґ в я з д о в с ь к и й, Тадей. Дипломат у міністерстві закордонних справ (давніше прізвище Ґросштерн). Жид. Лоза 241. Мізес I, 160.

228. Г а б е р л і н ґ, Адам. Року 1932 комендант у Лодзі. Нім.

229. Г а б с б у р ґ - Л о т а р и н ґ с ь к и й, Карло Альбрехт. Поміщик, полковник. Нім. Лоза 243. За Будилом, цит. твір ст. 234, дочки архикнязя Карла Стефана Габсбурґа, що р. 1933 перебрав зайбузький ключ, вийшли за-

між одна за Радзивила (Рената, від р. 1909), а друга за Чарторийського.

230. Геберлє, Францішек. Великопромисловець у Ґродзіску Мазовецькім. Нім. Лоза 243.

231. Гафтка, Олександер. Міністерський референт, публіцист. Жид. Лоза 243.

232. де Гаґен, Лев. Великопромисловець і господарський діяч у Ченстохові. Нім. (жид.?). Лоза 244.

233. Гаґер, Бронислав. Посол шлезького сейму. Нім.

234. Галєр, Йосип (фон Галенбурґ). Син поміщика нім. походження, вчився в львівській німецькій ґімназії. Австрійський генерал, пізніше начальник польських леґіонів у Франції. Лоза 246.

235. Галєр, Костянтин. Інженер-полковник. Нім. Лоза 245.

236. Галєр, Станислав. Дивізійний генерал. Нім. Лоза 246.

237. Гальперт, Тадей і Карло Л. Дипл. Жид. Корвин II, 188. Мізес I, 167.

238. Гамерльок, Йосип. Великопромисловець і господарський діяч у Катовицях. Жид.

239. Гауке, Генрик М., граф. Генерал. У листопадовім повстанні замордований, перед тим польський військовий міністер. Дані Семіґоти про жид. походження не можуть бути доведені, дуже правдоподібне нім. походження.

240. Гауке-Босак, Казимир. Люблинський підстароста. Нім.

241. Гауке-Новак, Олександер. Воєвода в Лодзі. Нім. Лоза 250.

242. Гаузер, Едмунд. Дивізійний генерал. Нім.

243. Гаузнер, Артур. Провідний соціялістичний посол у сеймі, леґіонер. Нім. походження. Лоза 259.

244. Гаузнер, Роман. Директор кабінету в міністерстві внутрішніх справ. Нім. Лоза 253.

245. Гельвіґ, Бронислав. Аґрарний діяч, гірничий інженер, сенатор. Варшава. Нім. Лоза 253.

246. Гемпель, Йоахім. Гірничий інженер, сенатор. Варшава. Нім. Лоза 253.

247. Гемпель, Станислав. Посол у Тегерані. Нім. Лоза 254.

248. Геннеберг, Карло. Технік. Із староваршавської нім. родини. Лоза 254.

249. Геншель, Володислав. Староста у Вейськім. Нім. Лоза.

250. Гербачевський, Болеслав. Вищий адміністраційний урядовець. Укр. Нім. мати. Лоза 255.

251. Герзе, Богуслав. Купець-гуртівник і господарський діяч у Варшаві. Нім. Лоза 255.

252. Гертель, Олександер. Полковник артилерії. Нім.

253. Гойріх, Ян. Року 1920 міністер. Нім.

254. Гіґерсберґер, Йосип. Року 1918 міністер справедливости. Нім.

255. Гілярович, Тадей. Провідний адміністраційний урядовець, доцент. Первісне прізвище Нусбаум. Жид. Мізес II, 160.

256. Гільхен, Фелікс. Видавець і професор у Варшаві. Нім. Лоза 258.

257. Гільдт, Володислав. Хемік у Варшаві. Нім. Лоза 258.

258. Гениль, Фридерик. Полковник у Катовицях. Нім. Лоза 265.

259. Гофман, Яків. Сеймовий посол, леґіонер. Мабуть жид-вихрест. Давніше учитель.

260. Гольторф де Гольторп, Йосип. Банкир у Варшаві. Нім. Лоза 262.

261. Голинський, Ян. Господарський діяч, сеймовий посол. Напів жид. Мізес I, 177.

262. Гольторп де, Стефан. Промисловець, провідна роля у військових спілках. Варшава. Нім. Лоза 262.

263. Гоппс, Ян. Сеймовий посол. Варшава. Нім. Лоза 263.

264. Гозер, Казимир. Полковник. Нім.

265. Грабик, Клавдій. Начальний редактор варшавського «Кур'єра Польського», потім «Ґазети Польської». Укр.

266. Губер, Йоган. Комендант особистої сторожі польського президента республіки. Нім. Лоза 254.

267. Губер, Максим. Провідна роля в летунській техніці. Варшава. З лісовонімецької родини. Лоза 266.

268. Губерт, Вітольд. Вищий морський старшина у Варшаві. Нім. Лоза 267.

269. Губішта. Генерал. Австрійський офіцер, говорив погано по-польськи, але дуже добре по-німецьки. Дружина походила з Кельну, діти виховувались по-німецьки.

270. Гюбнер, Зиґмунт. Правник, голова нотаріяльної палати у Варшаві, міністер у другім кабінеті Ґрабського. Нім. Лоза 270.

271. Гупер, Вітольд. Полковник. Нім. із самбірських околиць. Лоза 269.

272. Гуперт, Еміль. Голова союзу Сибіряків. Нім.

273. Гутен-Чапський, Богдан. Поміщик і політик, муж довір'я цісаря Вільгельма II-го в польських справах. Нім. Лоза 270.

274. Гутен-Чапський, Емерик. Сеймовий посол, аґрарний діяч у Виленщині. Нім. Лоза 270.

275. Гиц, Ян. Полковник генерального штабу. Нім.

276. Інґльот, Ян. Шкільний політик, міський радник у Чорткові. З лісовонімецької родини. Лоза 272.

277. Інґльот, Вінцент. Сеймовий посол, війт у Ланцуті. З лісовонімецької родини.

278. Івановський, Стефан. Полковник. Нім. мати. Лоза 273.

279. Яблоновський, Володислав. Сеймовий посол. Почасти укр. предки. Лоза 276.

280. Яцковський, Олександер. Сенатор. Укр. походження, нім. мати. Лоза 277.

281. Янаш, Олександер. Господарський діяч, голова союзу польських насінників. Жид. (давніше прізвище Йона). Мізес I, 188.

282. Янушайтіс-Жеґота, Мар'ян. Дивізійний генерал, поміщик. Лит. Лоза 289.

283. Ярецький, Вітольд. Високий адміністраційний урядовець у міністерстві внутрішніх справ. Жид. (давніше прізвище Бик).

284. Ярaушкевич, Ґустав. Бриґадний генерал. Лит.-білоруського походження.

285. Ярош, Олександер. Фабрикант у Трускавці. Нім. мати. Лоза 293.

286. Я р о ш, Роман. Фабрикант, власник живця Трускавець. Нім. мати.

287. Я щ о л т, Володислав. Воєвода. Вильно. Лит. Лоза 297.

288. Я р о ш и н с ь к и й, Маврикій. Провідний адміністраційний урядовець у Варшаві. Нім. мати. Лоза 293.

289. Я в о р с ь к и й, Іван. Професор і міський радник у Вильні. Укр. походження, мати швайцарська німкеня. Лоза 298.

290. Я в о р с ь к и й, Казимир. Публіцист. Нім. мати. Лоза 299.

291. Я в о р с ь к и й, Аполінарій. Посол австрійської державної ради. Укр. походження.

292. Я в о р с ь к и й - С а с, Тадей. Публіцист у Варшаві. Нім. мати. Лоза 299.

293. Є н ш, Генрик. Провідний адміністраційний урядовець у будівництві. Вильно. Лоза 302.

294. Є з ь о р а н с ь к и й, Антін. Генерал у січневім повстанні. З франкістської родини. Жид. Мізес I, 200.

295. Є з ь о р а н с ь к и й, Ян. Небіж генерала. Повстанець. Дня 5. 8. 1864 разом з Трауґутом та іншими повішений. Мізес I, 200.

296. Є з ь о р с ь к и й, Йосип. Провідна роля в гірношлезькій поліції. Катовиці. Нім. мати. Лоза 305.

297. Й о д к о, Вітольд. Правник і краєвий політик у Вильні. Нім. мати. Лоза 305.

298. Й о с é, Францішек. Року 1918 міністер скарбу. Західноевропейського походження.

299. Й о з а н і с, Альфонс. Адміністраційний урядовець і сеймовий посол. Лит.

300. Ю н ґ с т, Володислав. Віцепрезидент у Гогензальці. Нім. Лоза 306.

301. Ю н д з і л, Зиґмунт. Сенатор із Вильна. Лит. Лоза 307.

302. Ю н ґ, Володислав. Дивізійний генерал з нім.австрійської старшинської родини. Лоза 307.

303. К а ч м а р ч и к, Алоізій. Станиславівський підвоєвода. Почасти укр. походження. Лоза 310.

304. К а л і н с ь к и й, Еміль. Полковник. Міністер пошт. Половинний жид. Лоза 316.

305. Калькштайн, Зиґмунт. Староста в Помор'ї. Нім.

306. Камський-Мілян, Максим. Полковник. Нім. мати. Лоза 316.

307. Капцюк, Йосип. Полковник артилерії. Укр.

308. Каплицький. Президент міста Кракова. Жид. Давніше прізвище Капель.

309. Карпінєц, Рудольф. Кресовий політик і правник у Тешині. Укр.? Нім. мати. Лоза 324.

310. Кашубський. Самбірський староста. Укр.

311. Кашицький, Станислав. Публіцист у Кракові. Нім. мати. Лоза 328.

312. Кауцький, Карло. Сеймовий посол і публіцист. Тарнів. Жид. Лоза 329.

313. Кеслєр, Максим. Господарський діяч. Жид. Лоза 332.

314. Кендзєрський, Анатоль. Бриґадний генерал. Моск. Лоза 333.

315. Кендзєрський, Чеслав. 1906—1916 секретар Сокола в Німеччині. Публіцист. Нім. мати. Лоза 333.

316. Кєшковський, Зиґмунт. Господарський діяч. Мати роджена Піч фон Рітершильд. Лоза 337.

317. Кілінський, Володислав. Полковник. Нім. мати. Лоза 337.

318. Кінтопф, Генрик. Староста в Поліссі. Нім. або жид.

319. Кірхмайр, Вінценти. Член австрійської державної ради, власник краківського «Часу». Народився р. 1822.

320. Кіркіло-Стацевич, Вінценти. Господарський діяч, лит.-білорус. походження. Лоза 338.

321. Кіртікліс, Степан. Білостоцький воєвода. Лит. Лоза 339.

322. Клячко, Юліян (первісно Юда). Публіцист, ідеолог «Білих» під проводом Адама Чарторийського, пізніше парляментський посол і надвірний радник у Відні, один з основників австропольського напряму, ворог Прусії, «польський Й. Шталь». Народ. 1826, вихрестився 1856. Мізес I, 206.

323. Клярнер, Чеслав. Кількаразовий міністер, господарський діяч. Жид. Лоза 339.

324. Клееберґ, Францішек. Бриґадний генерал. Нім. Лоза 340.

325. Клееберґ, Юлій. Бриґадний генерал. Нім. Лоза 340.

326. Кляйн, Ян. Полковник, комендант пішого полку. Нім.

327. Кляйнадель, Михайло. Публіцист. Жид. Лоза 341.

328. Клімув-Клімовецький, Ромуальд. Львівський староста. Укр. походження. Домішка нім. крови.

329. Кльот де Гайденфельд. Провідний адміністраційний урядовець у Варшаві. Нім. Лоза 344.

330. Кльотц, Олександер. Радомський староста. Нім.

331. Клюк, Максим. Публіцист. Нім. Лоза 344.

332. Кнаст, Болеслав. Господарський діяч. Нім. мати, роджена Гайдрих. Лоза 345.

333. Кноль, Роман. Дипломат, польський посол у Москві, Анкарі, Римі й Берліні. Нім. Лоза 345.

334. Кноль-Ковнацький, Едмунд. Бригадний генерал. Нім. Мати також нім. походження. Лоза 345.

335. Кобилинський, Станислав. Кресовий діяч і правник у Катовицях. Нім. мати. Лоза 346.

336. Кеніґ, Гуґон. Військовий географ. Нім. Лоза 349.

337. Коліс, Володислав. У міністерстві прилюдних праць. Лит. Лоза 351.

338. Коніц, Генрик. Думський посол, основник Польської Поступової Партії, правник. 1860—1934. Жид. Мізес II, 6.

339. Копоч, Павло. Сеймовий посол, адвокат у Катовицях. Нім. мати. Лоза 360.

340. Корево, Францішек. Полковник. Білор. Лоза 361.

341. Корнке, Рудольф. Кресовий політик, приятель воєводи Гражинського, сенатор. Кеніґсгюте. Нім. Лоза 362.

342. Корович, Марко. Кресовий діяч у Катовицях. Нім. мати. Лоза 363.

343. Корсак, Володислав. Державний підсекретар. Варшава. Укр. Лоза 363.

344. Косаковський, Тадей. Полковник. Укр. Лоза 368.

345. Косовський, Юрій. Полковник. Білор. Лоза 369.

346. Косьцялковський, Зиндрам Маріян. Міністер. Із середньовічного німецького роду (Зіндрам). Литовська домішка. Друга дружина жидівка. Лоза 371.

347. Косцель-Косцельський, Йосип. Парляментський посол, член нижньої палати («Адміральський»), одружений з жидівкою. Мізес II, 8.

348. Кот, Алойзій. Кресовий діяч, віцемаршалок шлезького сейму. Нім. мати (роджена Майнерт). Лоза 371.

349. Кот, Станислав. Професор університету й політик. «Сіра еміненція» [20]) Людової партії, міністер польської еміграції. Нім.? Одружений з німкенею (?). Лоза 371.

350. Ковнацький, Петро. Публіцист у Вильні. Напів жид. Лоза 375.

351. Козебродський, два графи, один староста у Східній Галичині, другий радник у міністерстві закордонних справ. Нім. мати.

352. Козловський, Володислав. Публіцист. Лит. мати. Одружений з Ідою Шильд.

353. Краєвський-Країчек. Дивізійний генерал. Чеського походження.

354. Крамштик, Юрій. Господарський діяч. Жид. Лоза 381.

355. Краузе, Адольф. Староста в Келецькім воєвідстві. Нім.

356. Крайс, Генрік. Полковник. Нім. Лоза 382.

357. Кройцинґер, Йосип. Полковник. Нім. Лоза 383.

358. Кремповецький, Тадей. Співосновник Товариства Демократичного. 1798—1847. Жид. Мізес II, 23.

359. Кребль, Адам. Сеймовий посол і нотар у Замості. Нім.

360. Кроненберґ, Леопольд. Господарський діяч, основник «Ґазети Польської», народ. 1845. Жид. Мізес II, 3.

361. Кроненберґ, Леопольд Юліян, барон (од р. 1897). Господарський діяч, головний основник польського

[20]) Натяк на барона Гольштайна, що довший час керував німецьким міністерством закордонних справ, усе ховаючись за спиною відповідного міністра. В історію німецької дипломатії він увійшов під іменем „Die graue Eminenz".

шлезького фонду, прихильник Народової Демократії, не зважаючи на 100-процентове жидівське походження. Кальвініст. Мізес II, 42.

362. Круліковський, Стефан. Аґрарний діяч. Варшава. Нім. мати.

363. Кричинський, Давид. Як старшина відограв ролю в повстанні 1830/31 р. Татарин.

364. Кричинський, Зенон. Підполковник. Татарин.

365. Кричинський, Ольґерд. Сеймовий посол. Татарин.

366. Крисінський, Домінік. Сеймовий посол до і під час листопадового повстання. Демокр. публіцист. Жид. (франкіст). Мізес II, 49.

367. Крисінський, Ян. Генерал. Начальник замостської кріпости в листопадовім повстанні. Жид. (франкіст). Корвін 200. Мізес II, 45.

368. Крисінський, Ксаверій. Генерал-аудитор польського війська, брат Яна К. Жид. (франкіст). Мізес II, 48. Корвін II, 200.

369. Кжижановський, Адам. Господарський діяч, сеймовий посол. Мати роджена фон Гойґель. Прізвище вказує на жидівсько-християнських предків. Лоза 387.

370. Кжемінський, Яків (Фаерштайн). Має чин бриґадного генерала, працює в адміністрації. Президент державної контрольної палати. Жид. Лоза 387.

371. Кюн, Альфонс. Кількаразовий міністер, провідник ППС у світовій війні. Нім. Лоза 403.

372. Кюн, Ян. Господарський діяч, леґіонер. Краків. Нім. Лоза 39.

373. Кулічковський, Северин. Радник воєвідства у Львові. Укр.

374. Кульпінський, Станислав. Господарський діяч, провідна роля в Соколі. Нім. мати. Лоза 397.

375. Кульвець, Миколай. Полковник. Лит. мати. Лоза 398.

376. Кунц, Богуслав. Полковник. Нім. 1932 начальник кадетського корпусу. Лоза 399.

377. Куніцький, Ришард. Лікар у Кракові. Посол ППС у віденськім парляменті. По війні посол у тешинськім Шлезьку. Укр. мати. Лоза 399.

378. Курциуш, Тадей. Інженер-полковник. Нім. Лоза 400.

379. Курц, Сомін. Головний інтендант польського війська до р. 1929. Генерал. Жид.

380. Квятковський, Ян. Провідний господарський діяч у Кракові. Нім. мати. Лоза 405.

381. Лямезан де Сален, Роберт. Генерал франц. походження.

382. Лянґе, Юліян. Провідний фабрикант у Познані. Нім.

383. Лянде, Юрій. Професор університету, перед тим радник міністерства. Відограв велику ролю при будуванні польської держави в світовій війні. Прихильний до німців. Син німецького професора в петербурзькім університеті. Мати полька. Лоза 410.

384. Лянґер, Антін. Публіцист у Варшаві. Нім.

385. Лянґман, Юрій. Начальник відділу катовицької висильні. Походить із краківської німецької ремісничої родини.

386. Лянґнер, Володислав. Бриґадний генерал, колишній австрійський офіцер. Нім. Лоза 411.

387. Лясковницький, Бронислав. Начальний редактор, власник польських часописів у Львові. Син жида-вихреста.

388. Лясковський-Кораб, Отто. Військовий історик. Укр.? Одружений з німкенею. Лоза 413.

389. Лясоцький, Чеслав, граф. Поміщик, галицький краєвий діяч, народ. 1852. Мати жидівка (франкістка). Мізес II, 75.

390. Ледницький, Вацлав. Публіцист. Укр. або моск. мати. Лоза 416.

391. Ледуховський-Галька, Зиґмунт, граф. Прага. Нім. мати.

392. Лелевель, Йоахім. Історик, провідник «Червоних» у листопадовім повстанні, голова демократичної еміґрації. Чисто нім. походження. Пор. K. Lück, Aufbaukräfte, ст. 381. Мізес мабуть безпідставно здогадується про домішку жидівської крови.

393. Лео, Віктор Едвард. Редактор «Ґазети Польської», шваґер Кроненберґа. 1828—1901. Жид. Мізес II, 41 і 82.

394. Л е м к е, Лев. Сенатор. Варшава. Нім. Лоза 417.
395. Л е п е ц ь к и й, Богдан. Публіцист. Куритиба. Нім. мати. Лоза 418.
396. Л е п е ц ь к и й, Мечислав. Чільний адміністраційний урядовець, колишній співробітник Пілсудського. Нім. мати. Лоза 418.
397. Л є с е р, Зиґмунт, граф. Господарський діяч, папський коморник. Жид. Мізес II, 84.
398. Л е в и ц ь к и й, Ян. Директор цісарської приватної канцелярії у Відні. Укр.
399. Л е в и н с ь к и й, Яків. Генерал. 1792—1867. Охрещений 1806. Жид. Мізес II, 84.
400. Л і б е л ь т, Карло. Провідник познанських поляків, філософ. 1807—1875. Нім.
401. Л і б е р м а н, Герман. Провідник ППС, противник Пілсудського. Жид. Лоза 424.
402. Л і н д е, Губерт. Сеймовий посол, 1919 міністер пошт, 1923 міністер скарбу. Нім.
403. Л і н д е н б а у м, Емануель. Полковник, начальник ветеринарної управи в 2-м армійськім корпусі. Жид. .
404. Л і п и ц ь к и й, Конрад. Дипломат, від 1933 директор ПАТ-у, мати роджена Гінтергоф. Жид. Лоза 424.
405. Л и п с ь к и й, Йосип. Посол у Берліні. Походження неясне. Лоза не подає на ст. 428 прізвища матері. Запевняють про франкістське (жид.) походження.
406. Л ь о б м а н, Рагаль. Провідник ППС, адвокат у Ґродні. Жид.
407. Л е в е н г е р ц, Генрик. Якийсь час віцемаршалок сейму. Жид-вихрест.
408. Л ь о п е, Зіґфрід. Кресовий діяч у Сувалкщині, єванґел. ауґсб. Нім. Лоза 431.
409. Л ь о р е н ц, Станислав. Якийсь час працював у міністерстві віроісповідань. Нім. Лоза 432.
410. Л ь о с о в, Йосип. Великий поміщик у Познанщині. Нім. Лоза 432.
411. Л ь о т, Юрій. Головний провідник Ротарі-Клюбу. Професор університету у Варшаві. Нім. Лоза 432.
412. Л и т в и н о в и ч, Олександер. Генерал, помічник військового міністра. Укр. походження.
413. Л ю б о д з є ц ь к и й, Станислав (Лібкінд). Проку-

рор Найвищого військового суду, полковник. Жид. Лоза 434.

414. Любовецький. Директор податкової управи. Жид. (давніше прізвище Лібкана).

415. Люх, Матій. Староста. Напів жид. Лоза 438.

416. Людвіґ, Володимир. Полковник артилерії. Нім.

417. Лютман, Роман. Колишній голова Шлезького Інституту в Катовицях, перед тим кресовий політик при «Балтійськім Інституті». Нім. Лоза 436.

418. Люце-Бірк, Олександер. Інженер і політик у Варшаві. ППС. Нім. Лоза 437.

419. Лопацинський, Евзебій. Публіцист. Нім. мати.

420. Лубенський, Олександер, граф. Дипломат, напів жид, мати роджена Ґольдштауб. Лоза 445.

421. Лукасевич, Ян. Господарський і культурний діяч у Варшаві. Нім. мати. Лоза 446.

422. Махніцький, Роман. Колишній бориславський міський президент. Нафтовий промисловець. Леґіонер. Нім. мати. Лоза 451.

423. Мацеша, Олександер. Член Думи, 1919 плоцький міський президент, лікар. Жидівська мати, одружений з жидівкою. Лоза 452.

424. Мацішевський, Фелікс. Генерал. Одружений з німкенею. Лоза 453.

425. Мацкевич, Мечислав. Бриґадний генерал. Білор. Лоза 453.

426. Мацкевич, Станислав. Публіцист, начальний редактор виленського «Слова». Сеймовий посол. Біл. Лоза 543.

427. Максимович - Рачинський, Володимир. Бриґадний генерал. Укр.

428. Малицький, Юліян. Публіцист у Варшаві. Жид. Лоза 459.

429. Мальгом, Лев. Підвоєвода в Катовицях, перед тим генеральний консул у Моравській Остраві. Франц. походження. Лоза 458.

430. Мали, Фридерик. Полковник кінноти. Нім.

431. Мантойфель-Сеґе, Тадей. Учений політичного напряму. Варшава. Нім. Лоза 463.

432. М а р к о н і, Тадей. Промисловець у Варшаві. Італ. Нім. мати. Лоза 456.

433. М а р е ш, Теофіл. Полковник, начальник судового відділу в міністерстві війни, шкільний товариш Ридза-Сміґлого. Жид. Лоза 466.

434. М а р к у с, Станислав. Полковник, директор державної льотерії. Жид. Лоза 467.

435. М а р о ш а н і, Юлій. Староста в Яслі. Мадярожид. Лоза 467.

436. М а т у ш а к, Рудольф. Полковник. Укр.

437. М а т у ш е в с ь к и й, Гнат. Публіцист у Варшаві, якийсь час міністер. Жид. мати. Лоза 470. Мізес II, 115.

438. М а ц е н а у е р. Полковник, при вибуху німецько-польської війни місцевий комендант у Торні. Нім.

439. М а у р е р, Здзіслав. Лікар і місцевий діяч у Ряшеві. Нім.

440. М а й в а л ь т, Мечислав. Консул у Плонську. Нім. Лоза 471.

441. М а з у р к е в и ч, Томаш. Полковник. Біл.

442. М а й с н е р, Чеслав. Сенатор, лікар у Познані. Нім. Лоза 476.

443. М е р д і н ґ е р, Зиґмунт. Дипломат у Середній Америці. Нім. Лоза 447.

444. М е р у н о в и ч, Теофіл. Посол галицького сейму за Австрії. Укр. походження.

445. М е с і н ґ, Генрик. Діяч у Люблинщині. Нім.

446. М е т ц е л ь, Людвіґ. Інженер, співробітник Фелікса Потоцького 1764—1848. Нім.

447. М а є р, Адам. Народово-демократичний місцевий діяч. Замостя. Нім.

448. М і х а е л і с д е Г е н і н ґ, Євген. Дивізійний генерал. Нім. Лоза 480.

449. М і х а л о в с ь к и й, Збіґнєв. Банкир. Нім. або жид. мати. Лоза 483.

450. М і х е й д а, Оскар. Євангел.-ауґсбурзький пастор і кресовий політик. Шльонзак. Нім. мати. Лоза 483.

451. М і ц к є в и ч, Адам. Відомий поет, по-батькові біл. походження, мати (Варвара Маєвська) жидівка-вихрестка, дружина стопроцентова жидівка. Мізес II, 119. Міцкєвич був прононсованим юдофілом.

452. Мільднер, Ян. Посол шлезького сейму в Катовицях. Нім. Лоза 494.

453. Мілєр, Станислав. Генерал. 1932 начальник 4-ї артилерійської групи. Нім.

454. Мінкевич, Антін. 1918 міністер. Біл.

455. Мінкевич, Генрик. Дивізійний генерал. Біл. Лоза 492.

456. Мінковський, Анатоль. Директор Сільськогосподарського банку у Варшаві. Жид.

457. Мішке, Олександер. Залізничний фаховець у Варшаві. Нім. Лоза 494.

458. Модеров, Володимир. Делеґат у Союза Народів. Мати роджена Фідлер. Нім. Лоза 497.

459. Мольденгавер, Йосип. Чільний правник у Варшаві. Нім. Лоза 499.

460. Монд, Бернард. Генерал, востаннє корпусний начальник у Кракові. Жид. Лоза 500.

461. Моздигєвич, Мечислав. Полковник. Біл. Мати лит. Лоза 508.

462. Мюльштайн, Анатоль. Дипломат. Париж. Одружений з Ротшильдівною. Жид. Лоза 511.

463. Мюлєр, Чеслав. Провідний господарський діяч. Білосток. Нім. Лоза 511.

464. Мюлєр, Фердинанд. Полковник. Нім.

465. Мюлєр, Леопольд. Приділений од військового до рільничого міністерства. Нім.

466. Мюніх, Тадей. Полковник. Нім. Лоза 511.

467. Мурмило, Михайло. Староста у Влоцлавку. Лит.

468. Мушковський, Ян. Культурний діяч, директор бібліотеки. Жид. (прізвище Мушкат). Мізес II, 139.

469. Надер, Миколай. Політик. Познань. Нім.

470. Нарутович. Перший державний президент Польщі. Лит. походження. Брат провідник лит. соціялістів.

471. Нелькен, Ян. Полковник, начальник лікарського шкільництва. Жид.

472. Нойґебауер-Норвід. Генерал, військовий інспектор, колишній міністер. Нім.

473. Нойман, Володислав. Дипломат в Осльо. Жид. Лоза 518.

474. Ніклас, Станислав. Генерал. Мадяр. походження (?).

475. Ніч, Казимир. Філолог, річознавець у Версайлі. Нім. Лоза 522.

476. Ностіц-Яцковська, Стефанія. Публіцистка в Ґродні. Мати баронка Фітінґгоф. Нім. Лоза 524.

477. Новацький, Чеслав. Господарський діяч у Ґдині. Нім. мати. Лоза 524.

478. О'Брієн, Лясі Патрик де. Полковник. Ірляндського походження. Лоза 530.

479. Оцеткєвич, Маріян. Полковник. Біл. Лоза 530.

480. Оґінський, Михайло, князь. Визначний польський провідник Наполеонівської й понаполеонівської доби. 1765—1833. По батькові укр. походження, мати з первісно нім. родини Шембеків.

481. Ольбрихт, Бруно. Генерал, начальник піхотного вишколу. Нім.

482. Ольхович, Конрад. Публіцист, начальний редактор «Кур'єра Варшавського» 1906—1924. Наступником став його син того самого їмення. Обидва стопроцентові жиди. Лоза 530.

483. Орський, Володислав. Начальник відділу в об'єднанні леґіонерів. Жид. (давніше прізвище Оренштайн).

484. Осолінський, Ян. Вищий адміністраційний урядовець. Мати графиня Дюрфор. Лоза 542.

485. Отто, Леопольд. Перший полонізатор у тешинськім Шлезьку. Єванґел. пастор. Нім. Про нього пор. H. J. Beyer, Die Rolle der Deutschen bei den mitteleuropäischen Revolutionen des 19. Jahrhunderts. „Volksforschung" III, 40.

486. Папé, Казимир. Дипломат. Нім. мати, франц. еміґр. родина. Лоза 552.

487. Паславський, Степан. Воєвода. Моск.

488. Пaселі, Аврелій. Полковник. Італ. Лоза 555.

489. Пáстернак, Карло. Полковник кінноти. Укр.

490. Пастор, Н. Довголітній заступник галицьких поляків у віденськім парляменті, провідник підкреслено католицького напряму. Духовний, хоч і жидівського походження. Народжений у Добромилі, охрещений у дитинстві. Мізес II, 167.

491. П а с к є в и ч, Ґустав. Генерал. Біл. Мати баронка Гартінґ. Противник Пілсудського 1926. Лоза 556.

492. П е л ь ц, Станислав. Підполковник у військовім міністерстві. Певно лісовонімецького походження.

493. П е р і н і, Каміло. Полковник. Італ. Лоза 562.

494. П е ц е л ь т, Володимир. Староста в Переворську. Нім.

495. Ф і л і п, Карло. Провідна роля в поштовій службі в Торні. Нім.

496. П я с е ц ь к и й, Станислав. Редактор антисемітського часопису «Просто з мосту». Мати жидівка-вихрестка (Зільберфельд). Мізес II, 167.

497. П є к а л ь к є в и ч, Ян. Господарський діяч у Варшаві. Нім. мати. Лоза 567.

498. П є н я з е к, Володислав. Полковник. Нім. мати. Лоза 563.

499. П і л ь ц, Еразм. Народовий демократ, політик у першій світовій війні. Нім. (євангел.-ауґсбурґ.).

500. П і л с у д с ь к и й, Ян. Міністер 1931—32. Посол сейму. Лит. Лоза 572.

501. П і л с у д с ь к и й, Йосип. Маршал. Із литовських родів Ґінет і Білевич. Бабка балтійська німкеня.

502. П й о т р а ш е в с ь к и й, Олександер. Полковник. Голяндська мати. Лоза 573.

503. П і р ґ о - Г е л ь м, Адам. Полковник. Нім.

504. П і с к о р, Тадей. Дивізійний генерал. Лит. Лоза 575.

505. П і с т е л ь, Гуґо. Провідний господарський діяч у Ґдині. Нім. Лоза 576.

506. П л а в с ь к и й, Євген. Морський офіцер. Мати нім. або жид. Лоза 577.

507. П о д в і н с ь к и й, Станислав. Урядовець міністерства у Варшаві. Мати роджена Калькштайн. Лоза 582.

508. П о н і к о в с ь к и й, Антін. Політик. Варшава. Нім. мати. Лоза 588.

509. П о н і н с ь к и й, Альфред, граф. Дипломат. Нім. мати. Лоза 588.

510. П о п о в и ч, Ян. Директор пошти у Львові. Укр.

511. П о п о в и ч, Болеслав. Генерал. Помічник військового міністра. Леґіонер. Колишній народній учитель. Укр.

512. Порембальський, Юлій. Староста, Львів. Укр.

513. Поремський. Адмірал, говорив погано по-польськи. Моск.

514. Потоцький, Юрій, граф. Дипломат. Мати роджена Радзивилівна. Укр. Лоза 591.

515. Потоцький, Йосип, граф. Дипломат. Мати роджена Радзивилівна. Укр. Лоза 591. Батько схилявся до українців. До родини Потоцьких належить також «претендент на польський престол» граф Жофруа Володислав Вайль Потоцький, що тепер перебуває в Англії, народжений в Окленді від англійської матері. Свою претензію він обґрунтовує спорідненням із родиною Чарторийських.

516. Познанський, Карло. Генеральний консул у Парижі, від 1934 в Лондоні. Нім. мати.

517. Прахтель - Моравянський. Начальник львівської залізничної дирекції. Нім.

518. Праґер, Адам. Провідник ППС, сеймовий посол, адвокат. Жид. Лоза 593.

519. Праус, Ксаверій. 1918—1924 міністер. Нім. (жид.?)

520. Праусова, Софія. Провідна роля в міністерстві праці. Жид.

521. Пріх, Рудольф. Генерал. Начальник артилерійського вишколу. Нім.

522. Пробст, Вільгельм. Начальник ветеринарної служби в 9-м армійськім корпусі, підполковник. Нім.

523. Прот, Ян. Майор, директор порохівні Пйонки. Жид.

524. Пруґар-Кетлінґ, Бронислав. Полковник, начальник пішого полку. Нім.

525. Прус, Костянтин. Публіцист. Почасти нім. походження. Лоза 595.

526. Прушинський, Чеслав, граф. Дипломат. Варшава. Почасти нім. походження, дружина норвежка. Лоза 595.

527. Прих. Дивізійний генерал до 1937, колишній австрійський офіцер. Дружина з Кельну. Нім.

528. Прилуцький, Ноях. Сеймовий посол, публіцист. Жид. Лоза 596.

529. П р и с т о р, Олександер. Міністер і маршалок сенату. Лит. Лоза 596.

530. П ж е д п е л ь с ь к и й, Болеслав. Господарський діяч у Варшаві. Нім. мати. Лоза 579.

531. П ж е д з є ц ь к и й, Райнольд, граф. Варшава. Нім. мати. Лоза 599.

532. П ж и п к о в с ь к и й, Тадей. Пропаґандист. Варшава. Нім. мати. Лоза 596.

533. П и т е л ь, Болеслав. Полковник. Нім.

534. К в і р і н і д е З а а л ь б р ю к, Євген. Військовий письменник. Варшава. Нім.

535. Р а ч к є в и ч, Володислав. Кількаразовий міністер, сенатор. Біл. Лоза 606.

536. Р а ч и н с ь к и й - Н а л е н ч, Роґер, граф. Міністер. Укр. походження.

537. Р а д з и в и л, Антін, князь. Із литовського боярського роду. Бабка з роду Оґінських. Одружений з Гогенцолернівною. 1775—1832.

538. Р а д з и в и л, Януш, князь. Сенатор, голова закордонної комісії сейму. Мати роджена Сапіга. Лоза 610.

539. Р а п п е, Мечислав. Радник воєвідства в Станиславові. Нім.

540. Р а т а й с ь к и й, Кирило. Міністер у другім кабінеті Ґрабського. Укр.

541. Р а у е р, Еміль. Промисловець, сокільський діяч у Варшаві. Нім.

542. Р а в и ч, Йосип. Полковник. Напівжид. Мізес II, 187.

543. Р а в о ґ є в и ч, Станислав. Полковник артилерії. Білор.

544. Р а й х м а н, Флоріян. Міністер торгу й промислу. Жид. 1920 охрещений. Сестра вийшла за генерала Рушнека. Мізес II, 189. Лоза 611.

545. Р е ґ е р, Тадей. Публіцист і кресовий діяч. Нім. Лоза 616.

546. Р а й н д л ь, Тадей. Староста в Бережанах. Нім.

547. Р а й н л е н д е р. Президент поліції у Львові. Нім.

548. Р е м е р, Тадей. Педагог і культурний діяч у Бориславі. Нім. Лоза 618.

549. Р е т і н ґ е р, Едвард. Адвокат і місцевий діяч, спо-

чатку Народовий демократ, потім прихильний до уряду. Родина з баварської урядничої шляхти. Нім.

550. Р о й с, Костянтин. Сеймовий посол. Луцьк. Нім. Лоза 619.

551. Р а й х м а н, Людвік. Політик у Союзі Народів. Жид. Мізес II, 188.

552. Р і н ґ, Казимир. Полковник тернопільського воєвідства. Нім. або жид.

553. Р е с н е р, Ервін. Начальник запасної управи. Полковник. Нім.

554. Р о м а н, Антін. Господарський діяч у Варшаві. Нім. мати. Лоза 624.

555. Р о м а н о в и ч, Олександер. Генерал. Татарин.

556. Р о м а н о в и ч, Яків. Полковник. Татарин. Ще магометанин.

557. Р о м е р, Євген. Географ і кресовий політик, делеґат у Версайлі. Нім. Лоза 625. Брат називає себе в Литві Ромеріс, батько Ремер(!).

558. Р о м е р. Генерал, начальник корпусу. Нім.

559. Р о м е р, Адам, граф. Публіцист. Походить з Моравії. Нім. Лоза 625.

560. Р о м е р, Карло, граф. Дипломат, шеф протоколу у Варшаві. Нім. Лоза 625.

561. Р о м е р, Тадей. Посол у Токіо. Нім.

562. Р о м е й к о, Мар'ян. Полковник летунства. Укр., нім. мати. Лоза 626.

563. Р о м м е л ь. Генерал кінноти. Родина походить із Курляндії. Нім.

564. Р о п, Стефан. Господарський діяч, еміґрантський ватажок у Сполучених Державах Півн. Америки. Нім. Лоза 626.

565. Р о з е. Віцеміністер промислу й торгу. Жид.

566. Р о з н е р, Гнат. Посол в австрійській державній раді, радник міністерства у Відні. По світовій війні публіцист. Жид. Мізес II, 195.

567. Р о с т в о р о в с ь к и й, Михайло. Знавець міжнародного права. Гаґа. Нім. мати. Лоза 629.

568. Р о т, Віктор. Чільний аґрарник у Поліссі. Нім. Лоза 631.

569. Р о у п е р т, Станислав. Бриґадний генерал. Нім. Лоза 632.

570. Р о з н и ц ь к и й. Воєвода. Жид. (давніше Розенцвайґ).

571. Р о з н є в и ч, Казимир. Публіцист у Варшаві. Нім. мати. Лоза 633.

572. Р ю к м а н - О р л и к, Вільгельм. Бриґадний генерал. Нім.

573. Р у д к а, Людвік. Полковник, почасти укр. походження. Лоза 635.

574. Р у д о л ь ф, Зиґмунт. Провідна роля в лікарській справі. Варшава. Нім. Лоза 636.

575. Р ю ґ е р, Стефан. Полковник генерального штабу. Нім.

576. Р и б ч и н с ь к и й, Мечислав. Якийсь час державний секретар. Варшава. Нім. мати. Лоза 641.

577. Р и х т е р, Карло. Полковник. Нім.

578. Р и д з - С м і ґ л и й, маршал. Нібито незаконний син українки Баб'ячки з Бережан, батько невідомий. За іншою версією батько польський фельдфебель, син народився два місяці по весіллі. Біографічних дат немає. Одружений з особою нім. походження, родженою Томасівною. «Сміґлий» — леґіонерське прибране ім'я. Ридз може Ріц?

579. Р и ґ є р, Генрик. Освітній діяч у Варшаві. Нім. Лоза 642.

580. Р и м а р, Станислав. Сеймовий посол, публіцист і шкільний діяч. Із лісовонімецької родини. Лоза 643.

581. Р и щ е в с ь к и й, Роман, граф. Радник міністерства закордонних справ. Жид. мати. Мізес II, 199.

582. Р и з і н с ь к и й, Казимир. Полковник. Мати роджена Гіс (нім.?). Лоза 644.

583. С а л ь о н і, Роман. Полковник. Мати роджена фон Каспар. Нім.-італ. Лоза 648.

584. С а л ь о н і, Тадей. Підвоєвода. Катовиці. Італ.

585. С а п і г а, Євстахій. Дипломат. Укр. рід. Лоза 649.

586. С а в и ц ь к и й, Володислав. Аґрарний діяч у Варшаві. Нім. мати. Лоза 651.

587. Ш і л є, Олександер. Господарський діяч у Варшаві. Нім. Лоза 652.

588. Шміцек, Станислав. Дипломат. Ческа домішка. Лоза 653.

589. Шліхтінґ, Зіґфрід. Староста в Мельці. Чисто нім. походження. Лоза 653.

590. Шенє, Вацлав фон. Політик і літератор. Варшава. Моск. мати. Нім. Лоза 654.

591. Шрам, Віктор. Аґрарний діяч у Познані. Нім. Лоза 655.

592. Шрайбер, Людвік. Староста в тернопільськім воєвідстві. Нім. або жид.

593. Шульц, Єроним. Лікар і кресовий діяч у Познані. 1901 у Людвіґслюсті, Мекленбурщина, народжений від чисто німецьких батьків. Лоза 656.

594. Шварценберґ-Черни, Болеслав. Комендант піхотного полку. Нім.

595. Сцєзинський, Мечислав. Полковник. Голова Союзу польських ґазетярів. Жид. (давніше Штіґліц). Лоза 735.

596. Зайдль, Станислав. Господарський діяч у Серші. Нім. Лоза 658.

597. Зайдлєр, Теодор. Сеймовий посол і адвокат у Станиславові. Нім. Лоза 658.

598. Зайдлєр, Вільгельм. Начальник поліції в Катовицях, давніше староста. Нім. Лоза 658.

599. Семкович, Володислав. Професор університету й кресовий діяч. Знавець у питаннях Спишу й польсько-словацької взаємности. Нім. мати. Лоза 654.

600. Сєдлецький, Станислав. Сенатор, брат укр. письменник. Укр. Лоза 662.

601. Сікорський, Лук'ян. Інженер у Катовицях. Нім. мати. Лоза 665.

602. Скєрський, Леонард. Генерал. Нім. мати. Лоза 670.

603. Скірмунт, Костянтин. Якийсь час міністер закордонних справ, потім посол. Лит. Лоза 670.

604. Сломський, Казимир. Фінансовий діяч у Познані. Нім. мати. Лоза 676.

605. Сківський, Ян. Начальник пресового відділу в польськім міністерстві закордонних справ. Жид. мати (роджена Ґольдштауб). Мізес II, 201. Лоза 670.

606. Сокаль, Францішек. Кількаразовий міністер. 1888 охрещений (евангел.-ауґсбурґ.). Жид.

607. Солтан, Володислав. 1923 міністер. Воєвода. Лит. Лоза 684.

608. Спалек, Володислав. Полковник. Нім. мати. Лоза 686.

609. Сроковський, Костянтин. Начальний редактор «Нової Реформи». Батько ще грекоуніят. Укр.

610. Стахевич, Вацлав. Бриґадний генерал. Біл.

611. Шталь, Здзіслав. Сеймовий посол і публіцист, редактор «Ґазети Польської». Нім. батько міським президентом Львова.

612. Станіскіш, Теофіл. Народово-демократичний посол, аґрарник лит. походження, нім. мати. Лоза 691.

613. Станіскіш, Вітольд. Посол. Лит.

614. Штемлер, Йосип. Шкільний діяч у Варшаві. Нім.

615. Штоєр, Фелікс. Учитель гімназії й кресовий діяч у Катовицях. Нім.

616. Штайнборн, Отто. Лікар, міський президент у Торні. Одружений з полькою, не зважаючи на нім. походження спольщений.

617. Штаєр, Володимир. Вищий морський офіцер. Нім.

618. Шток, Францішек. Сеймовий посол, адвокат у Люблині. Нім.

619. Штрасбурґер, Генрик. Дипломат і господарський діяч, якийсь час представник Польщі в Данціґу. Не жид. Міністер 1918 і 1922—1923. Походить із старої німецької родини у Варшаві. Лоза 702.

620. Строньський, Станислав. Провідник Народової Демократії в Галичині від р. 1913, хоч мати жидівка (Леві). Професор університету й публіцист, кілька разів намагався творити опозиційні «фронти» проти уряду з табору Пілсудського. Мізес II, 207. Лоза 702.

621. Струмило, Маріян. Визначний правник. Вильно. Лит.-біл. Лоза 702.

622. Студницький, Володислав. Публіцист і політик. Нім.-лит.-біл. походження. Лоза 704.

623. Зудгоф. Господарський діяч у Львові. Нім.

624. С у л к є в и ч, Олександер. Політик, приятель і співробітник Пілсудського. Татарин.

625. С у л к є в и ч, Гузман-Мірза Лев. Полковник. Татарин. Лоза 707.

626. С у л к є в и ч, Матій. Генерал (1865—1920). Татарин.

627. С в і р с ь к и й, Юрій Володимир. Адмірал. Моск. Лоза 743. Укр. (?).

628. С и д о в, Маріян. Кресовий діяч. Балтійський Інститут у Ґдині. Нім. Лоза 709.

629. Ш а р с ь к и й, Мартин. Банкир, консервативний сенатор. Із жидівської родини Файнтух. Мізес II, 288. Лоза 715.

630. Ш е б е к о, Гнат. Дипломат. Перед війною член Думи. Укр. Одружений з жидівкою.

631. Ш е м б е к, Ян, граф. Дипломат. Варшава. Нім Лоза 719.

632. Ш е й н а х. Євангел.-ауґсбурґ. суперінтендант. Церковний діяч у Люблині. Нім.

633. Ш е п т и ц ь к и й, Станислав. Генерал, 1923 військовий міністер, брат грекоуніятського митрополита. Мати графиня Фредро (віддавна спольщений рід німецького походження). Укр. Лоза 719.

634. Ш у л ь ц, Тадей. Лікар, народово-демократичний політик у Познані. Нім.

635. Ш у ш к е в и ч, Антін. Полковник. Біл. Лоза 729.

636. Ш в а й ц е р, Людвік. Полковник кінноти. Нім.

637. Ш и л і н ґ, Антін. Генерал, 1932 начальник 8-ї пішої дивізії. Нім.

638. Ш и м а н о в с ь к и й, Йосип. Генерал, участник листопадового повстання. З франкістської родини. Жид. Мізес II, 214.

639. Ш и м о н о в и ч, Гнат, барон. Австрійський таємний радник. Польсько-вірменського походження.

640. Т а р н а с є в и ч, Едмунд. Полковник кінноти. Укр.

641. Т а р н о в с ь к и й, Валеріян, граф. Поміщик, краєвий діяч у Галичині. Одружений з дочкою жидівського нащадка Якова Дзьоковського. Мізес I, 101.

642. Т а у б е, Йосип. Начальник 4-ї панцирної дивізії. Нім.

643. Тетмаер, Володимир. Людовий посол у віденськім парляменті. Нім. (лісовонімецького?) походження, але не напівжид, як його нерідний брат, відомий письменник Казимир.

644. Тецляф, Генрик. Журналіст у Ґдині. Нім. Лоза 750.

645. Тойхман, Ян. Полковник артилерії. Нім.

646. Томан, Альфонс. Полковник. Нім. Лоза 750.

647. Томмѐ. Генерал, оборонець Модліна. Нім. гуґенотська родина.

648. Туґут, Станислав. 1918 міністер внутрішніх справ. Нім. Лоза 750.

649. Тулiє, Максим. Сенатор. Львів. Франц. походження. Лоза 751.

650. Тун, Тадей де. Сеймовий посол і хлібороб. Заболоття. Нім. Лоза 751.

651. Токажевський-Карашевич. Генерал, син українського шевця з Дрогобича. Леґіонер. Виразний противник «меншостей».

652. Толлочко, Казимир. 1919 міністер. Начальник відділу в міністерстві праці. Лит. Лоза 752.

653. Треґер, Альберт. Полковник, начальник 18-го уланського полку. Нім.

654. Трамекур, Альберт де. Господарський діяч. Воєвода. Переселена до Люблина з Західної Европи французька родина. Жид. домішка. Лоза 755.

656. Травінський, Карло. Господарський діяч. Нім. мати (?), жид. домішка правдоподібна. Лоза 755.

657. Трауґут, Ромуальд. Диктатор у січневім повстанні. Одружений з внучкою білоруського героя поляків Косцюшка. Нім.

658. Туган-Мірза-Барановський, Стефан. Полковник. Татарин.

659. Ульрих, Юлій. Міністер. Полковник. З нім.-еванґел. пасторської родини. Лоза 765.

660. Унґер, Людвік. Радник воєвідства в Станиславові. Нім.

661. Унруґ, Йосип. Начальник польської фльоти. Нім. (Унру, народжений в Бранденбурзі від чисто німецьких батьків). Лоза 765.

662. Утке, Андрій. Полковник артилерії. Нім.

663. Ветуляні, Зиґмунт. Начальник відділу в міністерстві закордонних справ. Італ.? Лоза 768.

664. Форбродт, Вацлав. Полковник. Нім. або жид. походження. Лоза 769.

665. Ваґнер, Альфред. Польський шкільний діяч у Данціґу. Нім. Лоза 771.

666. Ваґнер, Едвін. Сеймовий посол, провідник інвалідів, сліпий. Варшава. Нім. Великий ненависник німців. Лоза 771.

667. Ваґнер, д-р. 1938 один із студентських ватажків. Нім.

668. Вальнер, Альфред. Підполковник розвідчих військ. Нім.

669. Вандтке, Антін. Полковник. Нім.

670. Вардайн-Загорський, Тадей. Староста в Заверці. Жид.

671. Вашко, Станислав. Господарський діяч у Познані. Укр. Нім. мати.

672. Василевський, Леон. Міністер, публіцист і кресовий діяч у східній політиці. Укр.(?).

673. Васютинський, Войцех. Редактор антисемітського «Ютра». Напівжид. Мізес II, 244.

674. Вецький, Станислав. Полковник. Нім. мати. Лоза 784.

675. Вебер, Володимир. Староста в Янові. Нім.

676. Вайнфельд, Гнат. Провідна роля в міністерстві скарбу. Жид. Мізес II, 246.

677. Вайс, Северин. Староста в Келецькім воєвідстві. Нім.

678. Вендорф, Стефан. Староста в Помор'ї. Нім.

679. Вернер, Адам. Начальник краківської запасної управи, підполковник. Нім.

680. Ваєрс, Йосип. Дипломат. Нім. Лоза 789.

681. Вайсенгоф, Йосип. Публіцист і поет. Одружений з жидівкою. Нім.

682. Вєльґут, Францішек. Полковник. Нім.(?), укр. мати. Лоза 793.

683. Венявський, Антін. 1918 міністер, господарський діяч. Почасти жид. походження.

684. Вєроньський, Станислав. Бриґадний генерал. Нім. мати. Лоза 796.

685. Візер, Ян. Староста в Снятині. Нім.

686. Вільчинський - Ольшина, Йосип. Бриґадний генерал. Нім. мати. Лоза 800.

687. Віммер, Йосип. Староста в Коломиї. Нім.

688. Віневич, Йосип. Журналіст у Познані. Нім. мати. Лоза 803.

689. Влодек, Станислав. Журналіст у Варшаві. Нім. домішка.

690. Вольфарт, Юлій. Староста в познанськім воєвідстві. Нім.

691. Воль, Роман. Полковник. Нім.

692. Воловський, Францішек. Правник, діяч у листопадовім повстанні, консервативний провідник еміґрації, франкістського походження, жид.

693. Воловський, Людвік. Французький парляментський посол, муж довір'я польської еміґрації, син Фр. В-го. Жид. Мізес II, 270.

694. Вольшлеґер, Ян. Начальник 1-го бальонового батальону.

695. Воронецький - Корибут, Генрик, князь. Дипломат. Лоза промовчує на ст. .817, що мати роджена Епштайн (жид.-франц. мішанець).

696. Возняк. Правник, занятий у закордонній праці. Укр. Нім. мати.

697. Вжос, Конрад. Директор варшавського відділу «Ілюстрованого Кур'єра Цодзєнного». Жид.

698. Виґлянда, Ян. Кресовий діяч. Рибник. Нім. мати.

699. Висоцький, Альфред. Дипломат. Нім. мати.

700. Забєльський, Антін. Аґрарний діяч у Луцьку. Нім. мати.

701. Забєлло, Станислав. Начальник відділу в міністерстві закордонних справ. Лит.

702. Зачек, д-р. Суддя апеляційного суду в Торні. Моск.

703. Залєський, Щенсний. Дипломат. Варшава. Нім. мати. Лоза 832.

704. Ценктелер, Едмунд. Староста у Вонґровиці. Нім. мати. Лоза 832.

705. Ценктелер, Михайло. Сеймовий посол, поміщик. Нім.

706. Ценктелер, Станислав. Староста в Бірнбаумі. Нім.

707. Зайферт, Людвік. Віцедиректор летунського товариства «Льот» у Варшаві. Нім. Лоза 844.

708. Званецький, Флоріян. Соціолог, чільне місце в американсько-польській праці, особливо науковій. Нім мати. Лоза 849.

709. Цуляуф, Юлій. Генерал, леґіонер. Львів. Нім. (жид.?).

710. Зиблікевич, Миколай. Австрійський краєвий маршалок у Галичині. Укр. Діти, не зважаючи на спольщення батька, почасти повернулись до українства.

711. Зиґадович. Командуючий генерал 8-го армійського корпусу в Торні. Говорив погано по-польськи, але дуже добре по-німецьки. Дітей виховував по-німецьки Офіцер старої австрійської армії. Українець німецької культури.

712. Гаушильд, Вацлав. Високий урядовець у міністерстві торгу. Нім.(?).

713. Гоєр, Вітольд. Як 712. Нім.

714. Каль, В. Високий урядовець у міністерстві промислу. Нім.

715. Коп, Руд. Провідна роля в польськім учительськім союзі в Горішнім Шлезьку. Нім.

716. Мюніх. Начальник поліції в Торні. Нім.

717. Пехе, Чеслав. Високий урядовець у міністерстві хліборобства. Нім.

718. Прайдль. Начальник в'язниці у Львові. Нім.

719. Зібенайхен, А. Високий урядовець у міністерстві торгу. Нім.(?).

720. Штаф, Фр. Професор, високий урядовець у міністерстві хліборобства. Нім.

721. Штольцман, Стефан. Високий урядовець у міністерстві торгу. Нім.

722. Тілінґер, Тадей. Високий урядовець у міністерстві шляхів. Нім.

723. Тизенгауз. Дипломат. Нім.

724. Теплїц, Т. Начальник поліції у Варшаві. Нім.

725. Врангель, Павло. Визначне місце в нафтовім промислі. Нім.

726. Рітнер, Ев. Австрійський міністер польської орієнтації. Жид.

ПЕРЕЧИСЛЕННЯ ПРОВІДНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ДУХОВЕНСТВА З ДОМІШКОЮ НЕПОЛЬСЬКОЇ КРОВИ.

1. Абт, Стефан. Ксьондз у Лисій. Лоза 2. Нім., чисто німецьке виховання, але польська мати.

2. Артке, Бронислав. Ксьондз у Плоцьку. Нім. Лоза 13.

3. Аст, Никодим. Ксьондз у Цехоцінку. Нім. Лоза 13.

4. Брандис, Ян. (Брандес). Ксьондз у Кеніґсгюте Нім. Лоза 69.

5. Брандис, Павло (Брандес). Ксьондз у Михалковицях. Нім. Лоза 69.

6. Брасне, Олексій. Ксьондз у Ґнєзні. Чисто нім. походження. Лоза 69.

7. Брос, Станислав. Ксьондз у Познані. Нім. Лоза 74.

8. дель Кампо, граф Сципіон. Церковний діяч, декан католицького богословського факультету в Люблині. Італ.

9. Давид, Йосип. Ксьондз у Кракові. Мати французжанка, батько мабуть жид. Лоза 132.

10. Фелінський, Зиґмунт. Варшавський архієпископ 1862—1883. Мати роджена Вендорф.

11. Домінік, Костянтин. Пелплинський єпископ. Кашубського походження, з вигляду німець. Нім. мати. Лоза 148.

12. Двуцет, Йосип. Провідний ксьондз у Люблиниці Нім. мати. Лоза 156.

13. Фульман, Мар'ян Лев. Католицький єпископ у Люблині. Нім. Народився близько Коніну. Мати полька. 1895 засланий до Нижнього Новгороду. Член 1-ї Думи. 1918—1939 єпископ люблинської дієцезії. Лоза 185.

14. Ґ а л ь, Станислав. Архиєпископ варшавський. Нім. Батько був фурманом. Лоза 190.

15. Ґ о л ь д т м а н, Йосип. Сандомірський єпископ 1844—1853, народився в Кашубії. Нім.

16. Ґ о д л е в с ь к и й, Михайло. Єпископ та історик. Франц. мати. Лоза 211.

17. Ґ о р о д щ щ, Петро. Євангелічно-реформатський суперінтендент у Білостоку. Нім. мати. Лоза 218.

18. Ґ р а й н е р т, Бронислав. Радник консисторії в Ґнезні, чільне місце в католицькій церковній адміністрації. Мати роджена Лея. Нім. Лоза 229.

19. Г о л о в и н с ь к и й, Гнат. 1853—1855 могилівський єпископ. Із старого укр. шляхетського роду.

20. Г а й д а, Ян. Ксьондз. Мати роджена Фільгауер. Нім. Лоза 188.

21. К о н о п к а, Казимир. Єзуїт, педагог. Нім. мати. Лоза 358.

22. К і с є л ь, Францішек. Ксьондз у Ряшеві. Нім. Лоза 338.

23. К і р ш т а й н, Павло. Ксьондз у Пелпліні. Нім. Лоза 338.

24. К л о с, Йосип. Ксьондз у Познані. Нім. Лоза 344/5.

25. К о л ь б е, Максим. Ксьондз у польсько-католицькій місії в Японії. Нім. Лоза 350.

26. К о з л о в с ь к и й. Ксьондз у Торні. Нім. мати. Лоза 377/378.

27. К о п п е н с, Ромуальд. Ксьондз, єзуїт у Хирові. Нім. Лоза 360/361.

28. К в о л е к, Ян. Канцлер єпископського ординаріяту в Перемишлі. Походить із лісовонімецького села, мати нім. походження. Лоза 408.

29. К о в а л и н с ь к и й, Йосип. Ксьондз у Варшаві. Нім. мати. Лоза 373.

30. К о з л о в с ь к и й, Лев. Провідна роля в кульмській дієцезії. Мати роджена Рунґе. Предки до діда й баби почасти німецькі, почасти польські. Лоза 377/378.

31. К о в а л ь с ь к и й, Казимир. Ксьондз у Познані. Нім. мати. Лоза 374.

32. Л о з и н с ь к и й. До р. 1937 єпископ у Кельцях, нібито лотишського походження, рішучий москвофіл. Бать-

ко'візник у Петербурзі. Противник Пілсудського, раз-у-раз виступав підкреслено клерикально.

33. Л о р е к, Ян. Єпископ сандомірський. Нім. мати. Лоза 431.

34. Л у к а ш к е в и ч, Юліян. Впливовий ліберальний духовний, до кінця життя в Ряшеві, перед світовою війною працював у Відні. Нім. мати. Лоза 446/447.

35. Л я у б і ц, Антін. Єпископ ґнезненський. Нім. Лоза 414.

36. Л е д у х о в с ь к и й, Володимир, граф. Духовний у Римі. Нім. мати. Лоза 416.

37. Л і д т к е, Антін. Ксьондз у Пелпліні. Близький співробітник єпископа Оконевського. Нім. Лоза 425.

38. Л ь о н, Володислав. Ксьондз у Кракові. Нім. Лоза 431.

39. П о р е м б с ь к и й, Антін. Ксьондз у Сяноці. Нім. мати. Лоза 590.

40. М а т ц е л ь, Ернст. Єзуїт, ксьондз у Чикаґо. Нім. Лоза 471.

41. Р а д о н с ь к и й, Карло. Єпископ леславський. Шляхетського походження. Мати роджена фон Кальк-штайн. Лоза 608.

42. М а у е р с б е р ґ е р, Ян. Ксьондз у Варшаві. Нім. Лоза 471.

43. П е х е, Ян. Ксьондз у Бендзині. Нім. Лоза 561.

44. П о д о л е н с ь к и й, Станислав. Ксьондз у Варшаві. Нім. мати. Лоза 581.

45. Р о з е н б а й ґ е р, Казимир. Ксьондз. Із лісовонімецької родини. Лоза 647.

46. Р о з и н с ь к и й, Францішек. Ксьондз у Пелпліні. Нім. мати.

47. Р о п п, Едвард, барон. Від р. 1900 єпископ виленський. Нім.

48. Р ж и м е л ь к а, Ян. Ксьондз у Варшаві. Нім. мати. Лоза 646.

49. Ш у л ь ц, Йосип Валентин Тадей. Ксьондз у Бромберзі. Нім. Лоза 656.

50. С о к о л о в с ь к и й, Чеслав. Єпископ сідлецький. Нім. мати. Лоза 682.

51. С т а х, Петро. Ксьондз у Львові. Нім. Лоза 688.

52. Ш м и д, Ґерард. Ксьондз у Львові. Нім. Лоза 723.

53. Ш и д е л ь с ь к и й, Степан. Ксьондз у Львові. Нім. Лоза 731.

54. С в і р с ь к и й, Гнат. Ксьондз у Вільні. Лоза 743.

55. Т о м а л я, Ян. Ксьондз, учасник горношлезької пограничної боротьби. Нім. мати. Лоза 753.

56. Т у ж и н с ь к и й, Теодор Еміль. Ксьондз у Ґдині. Нім. мати. Лоза 760.

57. В і х е р, Володислав. Ксьондз у Кракові. Нім. Лоза 791.

58. В і л ь ч е в с ь к и й, Станислав. Ксьондз у Катовицях. Нім. мати. Лоза 799.

59. З а х а р і я с е в и ч, Францішек Ксаверій. 1835 епископ тарнівський, 1840 перемиський. Із вірменської шляхетської родини.

60. З и х л і н с ь к и й, Олександер. Ксьондз у Познані. Нім. мати.

При нинішнім стані річей це перечислення не може претендувати ні на повноту, ні на родознавчу точність. Але для нашої мети вистачають і ці дані. Для нас тут не має значення, чи генерал Лянґнер мав німецьких чи жидівських, чи начальник кінної бриґади Сергій Загорський мав білоруських чи українських предків, важливо тільки те, яку участь мали особи непольського походження в творенні політичного й військового проводу. Мало не 800 прізвищ нашого перечислення показують, що домішка чужої крови в польській еліті була незвичайно велика. Приблизно [30]) можна сказати, що від доби поділів провідна верства (політики, військові, господарські діячі й католицьке духовенство) складалась слідуючим чином: 47% було зв'язано з особами німецького походження, 20% з особами польського, 10% жидівського, 10% українського, 8% литовського й білоруського, 3% з особами вірменського й татарського походження. Так звана «інтеліґенція», себто духова провідна верства (учені, письменники, мистці), являє

[30]) Для оцінки переведено дальші обрахунки, про які тут не місце говорити. У порівнянні з повищим перечисленням жидівський елемент трохи відступає назад.

подібний образ, хоч тут участь поляків, білорусів і німців збільшується на рахунок жидів, вірмен і татар. Беручи на увагу самі тільки прізвища нашого перечислення, дістаємо слідуючий розподіл: 61% німецької, 16% жидівської, 9% української, 4% литовської, 3% білоруської, 2% західноевропейської, 1,6% татарської та 1% вірменської кровної домішки.

ВИСНОВКИ.

Питання, яке ми собі поставили напочатку, полягало в тім, яку вартість уявляє собою польський народ? Щоб відповісти на це питання, треба було коротко переглянути суспільні верстви й племінні групи, при цім виявилось, що існує не «один» польський народ, а кілька польських «народів» із спільною польською мовою. Далі треба було встановити расову породу, історичну й соціяльну цінність, наслідком чого було переконання, що «польщизна» ставила свої історичні кроки головним чином не власними, а здобутими через асиміляцію чужими силами.

Із цього випливає, що кожна оцінка, яка рахується з польщизною як з цілістю, мусить бути помилковою. Польські люди однакового світогляду й однакової мови не творять цілости ані расово, ані духово, ані політично. З 28 міліонів, які приходять під увагу, округло 80% стоять під німецькою зверхністю (включаючи новообсаджені східні землі) і 12% під зверхністю президента Рузвельта; решта 8% поділяється між Францією, Бразилією, Канадою та Арґентиною. Це означає, що поляки правдоподібно залишаться «перелетними птахами революції», як їх назвав Бісмарк, якщо їм пощастить активізувати маси в дусі нових гасел. Еміґрація без сумніву спробує нав'язати до панславістичних чи світоводемократичних ілюзій і воскресити традиції 19-го століття — при чім звичайно знову виявиться, що кожна еміґрація рік за роком внутрішньо розкладається, хіба що вона десь знайде свій «Піемонт» або буде підтримувана сильною чужою державою. Наскільки ця еміґрація зуміє активізувати маси, це розуміється залежить од того, чи вона знайде посередників у духовенстві,

учительстві й заможнішім селянстві — як це велося з часів Марцинковського в Познанщині. Свого часу для займанницьких держав небезпечною власне була не еміґрантська політика, а позитивна будівнича праця власної адміністрації та малого гуртка поляків із добрими расовими властивостями. Дякуючи їм польщизна змогла поширити свою провідну верству через асиміляцію і — в скромніших розмірах — через піднесення здібніших із соціяльно-нижчої верстви.

Польський народ належить до тих народів Европи, що не мають змоги власними силами сформувати свою територію під оглядом державним, господарським і культурним. Дотеперішнє панування над певними просторами було можливе тільки тому, що робились позички у сусідніх народів. Коли б у польщизні не були потонули тисячі німців, українців, литовців, білорусів, то державу не можна було б утримати. Відновлення польської республіки було р. 1919 в значній мірі ділом непольських сил. Але дотеперішня асиміляційна політика наслідком подій 1939 р. дійшла до краю: завданням німецької східної політики є тепер не допустити до того, щоб хоч крапля німецької крови пішла на користь польщизні, подібної засади чистоти народности додержують інші сусідні народи. В окремих спольщених українських і білоруських землях вже помітно початки певної «ревіндикації»: дехто вже повертається до народности своїх предків. Якщо давніше польщизна впливала на багатьох литовців, українців, білорусів і також німців блиском своїх шляхетських прав і глибиною своїх визвольних змагань, то тепер вона вже тої притягаючої сили не має. Правда, за морем і тепер плачуть над польською недолею й намагаються здобувати приятелів дорогою співчуття, але асиміляція тепер вже неможлива. Тільки в однім відношенні польський народ ще розпоряджає колишніми асиміляційними здібностями: використовуванням притягаючої сили польської жінки без сумніву ще й тепер створюються передумови для розкладу ворожого фронту й для ідейної польонізації.

Польська жінка є одним із своєрідних явищ східної середньої Европи. Також у німецькій літературі дуже хвалили її патріотизм, її бойову рішучість та її виховні здіб-

ності. При цім пересчувано, що ця сама жінка — чи в кожнім разі велика частина польських жінок — визначається своєрідною варіяційною різноманітністю в сексуальнім відношенні, яке має велике моральне й також політичне значення. У більшості европейських народів між заміжніми жінками й повіями проведена гостра межа, останні творять більш або менш ясно означену особливу клясу, яка з погляду популяційного повинна вважатись яловою. Тим часом серед польського жіноцтва є багато молодиць і дівчат, що хочуть і можуть сполучити обидва способи життя. І цікаво, що розпусне життя ніяк не виключає популяційно позитивного подружжя. Що це жіноцтво в безоглядній службі для свого народу означає певну силу, що воно може зв'язати ворожі сили, не втрачаючи своєї власної, — це безумовно правда й одне з джерел тимчасових успіхів. Скільки було таких польських жінок, що леґально або нелеґально відтягали мужеські руки від стерна, яке вело до ясного напряму в національній політиці! Хто знає, які впливи вели в однім випадку до невиконання якогось розпорядження, в другім до зради якогось пляну! І хто перелічить насамперед на полі російської, австрійської й прусько-німецької польської політики всі ті випадки, де польське життя по той бік загальноприйнятих понять моральности й чести було початком повного спольщення або принаймні зіступлення на нижчий моральний і робочий щабель поляків! Вже Бісмарк вказав на ролю польської жінки в своїй великій промові з кінця січня 1886 р., в якій він також згадав про національну зраду фон Гутенів, Калькштайнів, Раутенберґів, Шуманів, Краутгоферів і Вольшлеґерів; він говорив тоді «про небезпечні наслідки її ласкавости».

Бісмарк був отже цілком свідомий особливого становища жінки в польськім народі, у якого також у характері переважають жіночі риси. Утончення цивілізаційних лихих звичаїв від того часу ще збільшило притягаючу силу й небезпечність польок. Французька практика гостро відокремлювати тіло від душі, полову насолоду від кохання зробилась чудовою зброєю в боротьбі з системою, яка мала безперечну мужеську перевагу у виконі й расі.

Особливої уваги заслуговують також католицьке ду-

ховенство й середній стан. Відомо, що католицтво стало в Польщі яскраво висловленою національною релігією.[1]) Переважаюча частина духовенства, у тім числі й вищого, орієнтувалась кінець-кінцем не на церковні догми, а на інтереси й забобони власного народу. Думка Словацького, що польський народ у своїй цілості має перебрати папську владу, бо він — у протилежність до високих достойників курії — тільки один має «видючу віру», характеристична не тільки для «месіяністичного» напряму Міцкевича, Словацького, Товіянського, — більшість поляків переконана в тім, що вірний католик мусить бути поляком і що віра відповідає польському настановленню. Тому кожне католицьке об'єднання в польськім просторі мусить неминуче вести до створення польського політичного осередку. Католицька громада чи католицьке товариство з тим більшим завзяттям кинуться до національно-політичної праці (в її сучасній формі), чим менший буде догляд. Боротьба польщизни проти німецьких католиків має тут один із своїх корінів: ці одновірці іншої народности були самим своїм існуванням свого роду контролю. Такі архиєпископи, як Діндер і Копп, не могли звичайно перешкодити тому, що поодинокі представники духовенства займались політикою, треба одначе ствердити, що вони зробили неможливим повний виступ духовенства на користь польської справи. Порівняння часу їхнього урядування з добою польських єпископів та архиєпископів у пруській чи російській дільниці показує це для 19-го стол. цілком виразно. З цього випливає для сучасности, що не треба дивитись на польський католицизм як на церковно-політичне чи церковно-правне питання: хто на нього так дивиться, той бачить його очима заходу й крізь окуляри доктринера, отже бачить його фальшиво. Щоб розв'язати питання, які випливають із польського католицтва, треба студіювати не канонічне право й філософію, а національну політику, тільки національну політику, східно-німецьку й польську національну політику.

---

[1]) Численні приклади наводить стаття Г. Роде „Nationalistisches Polentum und Katholizismus", Jahrbuch 1940 des Osteuropa-Institutes, Breslau.

Національна боротьба має ту властивість, що заходи, які з іншого погляду здаються вповні доцільними, на цім полі дають несприятливий наслідок. Справедливо писав часопис союзу «Німецький Схід», що треба дивитись не тільки на безпосередню господарську користь, але також на можливі національно-політичні наслідки: «Коли напр. у зв'язку з виключенням жидів із господарського життя генерального губернаторства виникає думка створити новий, себто польський ремісничий і купецький стан, щоб таким побитом забезпечити потребу в ремісничих виробах і товарообмін у генеральнім губернаторстві, то не треба при цім забувати, що саме панування жидів у ремеслі як і в торгівлі цього простору в значній мірі ослабляло суспільну структуру її політичну бойову силу поляків. Треба усвідомити собі, що передаючи ремесло й торгівлю в польські руки, ми тим самим причиняємось до створення національно-польського середнього стану, отже зміцнюємо якраз ту суспільну верству польщизни, яка протягом минулого століття все виразніше ставала властивим носієм польської національної думки й активним чинником протинімецької національної боротьби».[2]) Те саме треба сказати про інтеліґентний середній стан: лікар, ветеринар, технік так само не буде серед поляків «лояльним громадянином», як католицький ксьондз не буде неполітичним провозвісником євангельських істин. На однаковій площині лежить звичайно проблема використання поляків в українських землях: хоч і як більша польська гнучкість і вміння принатуритись хвилево полекшує німецьку адміністративну працю, проте з другого боку ясно, що національно-політичні наслідки можуть бути фатальні.

Зрештою суспільні різниці ледве чи грають таку велику ролю. Хоч Бісмарк загалом дуже тверезо дивився на польську політику — в цім пункті його погляди залежали від духу часу: він був переконаний, що шляхта, духовенство й розполітиковане жіноцтво грозять небезпекою, але не селянство й робітництво. Ця думка відповідала основним

---

[2]) „Ostland" XXII, Nr. 21, 367. Є зрештою можливість позбавити жидівську працю її небезпечности: заведення так званої видавничої системи під німецьким доглядом. Ця система має рішучу перевагу перед створенням польського ремісничого стану.

поняттям того часу. Але для доби, що бачить у народності й расі ядра сусідських конфліктів, та Бісмаркова думка, яка ще й нині безкритично повторюється, виявляється помилковою. Ми кажемо, що нема **одного** польського народу, а є багато людських груп, що розмовляють по-польськи. Ні одна з цих груп не може бути безумовно вирівняна й примирена з німецьким народом та европейським ладом.

Схарактеризована нами провідна верства, яка повстала наслідком різноманітних асиміляційних процесів, сама в собі мало урівноважена, має занадто великий нахил до різних вибухів та ексцесів і передовсім дуже рідко стоїть у згоді з дійсним добром широких мас, так що всі її дотеперішні спроби розв'язати позитивні завдання мусіли скрахувати. Крім того її тісний зв'язок із жидівськими елементами ставить її поза межі континентального ладу. Тому її нове включення не могло б бути оправдане перед історією, не кажучи про те, що вміщені в ній таланти переважно «запозичені» в інших народів: якщо Велика Британія здавна веде свої війни кров'ю союзників, то Польща від середніх віків веде свої справи талантами своїх сусідів!

Коли далі глянути на обидва інші польські «народи» — на селянство й робітництво, — то доведеться ствердити, що вони під оглядом раси й характеру так ґрунтовно стоять поза середньоевропейською спільнотою, що дійсне вирівняння неможливе. Якщо провідна верства ставить на чергу питання еміґрації та її змагань до Піемонту або до панславістської змови, то існування обох інших «народів» накидає турботу про їх життєві можливості. Виконна сила обох цих груп — лишаючи на боці фізичну працю — загалом така слаба, що й гадки не може бути про те, що вони самі собі створять і втримають «житло», яке при даних географічних і кліматичних умовах вимагало б розвитку особливих господарських і технічних здібностей.

Було б ілюзією думати, що цей стан річей швидко можна було б змінити. Здібності, витривалість у праці, творча ініціятива не даються приіцепити. Де їх нема, там відповідна прогалина в національній вдачі може бути заповнена тільки тим, що слабший народ протягом поколінь збагачується талановитими силами, цебто йде шляхом

злиття або асиміляції. Але цей шлях суперечить основним ідеям 20-го стол., які кличуть до душевного розчищення ґрунту між народами.

Границі для кожного розв'язання польського питання в Європі ясно намічені національним характером. Не треба звичайно утрудняти собі погляд на структуру цього характеру нехтуванням різниці між провідною верствою та масами. Це фатальна помилка збірки відзив і самооцінок, яку видав К. Ц. фон Лоеш під претенсійним титулом «Польська національна вдача»: [3]) вона займається шляхтою і звідси робить висновок про маси — висновок, який вже з расових міркувань, як ми бачили, цілком неможливий. Суперечні характерні риси шляхти, доведені більш ніж одним свідоцтвом, походять од расової мозаїки, з якої вона складається, — що тут має якусь цінність, це дається ствердити тільки індивідуально. Нижче, ніж більшість інших народів Європи, живе поруч і під цією провідною верствою маса: глухо, без духової спонтанности, інстинктивно, еґоістично як і податливо, хитро «собі на умі» й без поняття про закони вищого порядку. Вона творить на сході ледве чи здатну до розвитку людність, душа якої знаходиться в рабстві у ксьондза й горілки, розум якої обмежується схопленням певних вигод, людність, яка неприємно відрізняється від литовських, українських, білоруських сусідів під оглядом вірности, слухняности й благонадійности. Відома річ, і тут стрічаються виїмки — ми вказали на них при мандрівках по племінних областях, — потішаючі виїмки. Але пересічний польський робітник або селянин у характерологічнім відношенні, як це вже видно з одного погляду на численні звіти Томаса й Знанецького про американських поляків, такий різний та з боку вартости інший, що участь цього народу в розбудові Європи так само не можна собі уявити, як співробітництва жидів. [4]) При цім було б помилкою думати, що католицька

---

[3]) K. C. von Loesch, Der polnische Volkscharakter. Berlin 1940. Пор. особливо ст. 6, 20, 70.

[4]) До питання можливої асиміляції поляків пор. мою статтю „Auslese und Assimilation. Völkerpsychologische Bemerkung zur Umvolkungsfrage, zugleich eine Auseinandersetzung mit J. von Farkas". Deutsche Monatshefte 1941, VII, 407—419.

церква виховуюче впливає на цих людей: вона керує їх страстями й опановує їх волю, але їх вдачу вона не в силі ушляхетнити. Поляк властиво не є віруючий, а тільки богомільний і святобожний. Його Богом є власна користь: «Вовк гладшає не від молитов».

Треба одначе мати на увазі, що цей вирок може бути винесений тільки з застереженням: доки нема точних психологічних монографій, дослідник мусить задовольнитись тим, що він знаходить «по дорозі» серед цих людей, у розмові з знавцями і в літературі. Треба сподіватись, що досліди празького знавця національної психології Р. Гіппіуса, переведені над поляками міста Познані, отже не над «типовою» польською групою, будуть продовжуватись і доповнюватись.[6]) У кожнім випадку треба думати, що ширша смуга західнопольського простору виказує ті самі риси, які встановлено в Познані.

Празький знавець національної психології Р. Гіппіус перевів у місті Познані досліди на основі нової методи. Виявилось м. і., що основним польським образом у психологічнім відношенні є «певна в своїх формах, легко окрилена, чуттєві сили в разі потреби до емфатичної відданости й ентузіязму степенуюча, але звичайно в глибині свого вітального буття спокійно затримана людина». Цей тип має передовсім надзвичайну здібність «нагромаджувати» душевні сили: вітальна затриманість і вітальна стихійність взаємно себе у поляка не виключають. Своєрідні протилежності сполучені тут у тій самій людині: той самий поляк, що спокійно, хоч із певною стриманістю, яка часто має вигляд підступности, займається своїми справами, може раптово зірватись до чуттєвого фортісіма, яке настає без найменшого переходу. Польська жінка, яка нестримано віддається своїм інстинктам, потрапить за інших обставин незвичайно «гамувати» свою стихійність.

Ясно, що перевага стихійних домінант у душевній структурі рішаючим способом забарвлює польську проблему. Коли навіть у познанських поляків стверджено, що ледве чверть досліджених має автономну охоту до праці й тіль-

---

[5]) R. Hippius und andere, Volkstum, Gesinnung und Charakter. Stuttgart-Prag 1943, W. Kohlhammer (друкується).

ки дальших 20% охоче дозволяють керувати собою в процесі праці, то це означає, що більше половини належить до переважно «нескерованих» людей, які працюють тільки з примусу. Едвін Еріх Двінґер підкреслив у дуже цікавім числі часопису „Wille und Macht" за квітень-червень 1943 р., що москаль є людиною відгуку й людиною самоопам'ятування та каяття, яку не візьмеш грубими наказами; до поляка цей відзив ні в якім разі не відноситься. У поляка не знайти ані часами трохи подражненої чутливости українця, ані людяности москаля, що виливається в роздумуваннях і дискусіях і так легко обертається в звірячу жорстокість. Поляк приймає ясні накази як щось неминуче й здебільшого їх виконує, хоч і нерадо. Вирішального значення не має також — як це бачимо у нинішніх москалів, — чи наказ походить од земляка чи від чужого, давня польська вища верства так само ототожнювалась психологічно з чужинцями й також почувала себе чимсь чужим. Прочитаймо напр. вислів дипломата Йосипа Потоцького про Падеревського, що так здивував англійця Нікольсона: мовляв, це справді велика несподіванка, що людина, яка народилась в одному з сел графа Потоцького, дякуючи своїй спритности змушує дивитись на себе як на рівноправну істоту.[9]) У ґрунті речі вправний піяніст і політик усе ще був для графа тільки кріпаком — а це було в році 1919. У 1846 р. погляди були ті самі, й західногалицькі селяни відповіли на них мордуванням і підпалами. Пересічний поляк почуває себе однаково пригнобленим від свого й від чужого й переносить це пригноблення нагромадженням сил.

У наше завдання не входить спинятись тут ширше над дослідами Гіппіуса. Можемо тільки застосувати деякі їх висліди до одного конкретного історичного прикладу. Познанський лікар Марцинковський, діяльність якого ще нині заслуговує повної уваги (в протилежність до геґеліянця графа А. Цешковського, А. Цибульського, Й. Кремера та інших, що цікавлять тільки найтісніші наукові кола, хіба що хтонебудь зважався б піднести їх духову оригінальність), був у наукових дослідах сильно занедбаний.

---

[9]) Herbert Nicolson, Friedensmacher, 210.

З німецької сторони висловлювалось підозріння, що поляки інстинктивно відкидали його «непольський» спосіб провадити політику (пор. ст. 122 і далі). Це підозріння не безпідставне, але воно не вияснює всього питання. У психологічнім відношенні Марцинковський був переважно польським типом, що в високій мірі володів вищенакресленою здібністю нагромадження сил. Він зовсім не був непольським: до зими 1830 р. він пильно, тверезо і з загальним признанням працював як лікар у Познані. Раптом він на початку грудня тікає за кордон, щоб на сході взяти участь у повстанні. З листа до родини видно, що він хоче виконати діло, «за яким він раз-у-раз тужив». Катастрофа спонукує його втікати. В Англії він працює для князя Адама Чарторийського, засновує місцеві гуртки заложеної князем «Асоціяції прихильників Польщі» й равночасно відмовляється спеціяльно виправдатись перед рідним краєм за свою еміґрантську політику. До свого приятеля генерала Хлаповського, що любить його як сина, й до інших знайомих у Познанщині він пише цілком тверезі листи, в яких нема й сліду квітучого стилю інших еміґрантських листувань, він посилає їм буряхове насіння й відомості про сільськогосподарські машини. Але з його паризької діяльности можна ясно побачити, що вибухові стихійні сили живуть в ньому далі: Марцинковський вертається до краю як аґент князя Адама й навіть має таємний ключ для листування з ним. [7]) Проте він береться до праці не так, як того бажав його паризький шеф, а на загальне здивовання підтримує й орґанізаційно підбудовує політику познанської аґрарної шляхти, ворожу до всяких повстань. Це одначе не було ніякою зміною курсу. Марцинковський тільки нагромаджував скеровані проти Прусії і Росії тенденції. Його ненависть до німців лишалась напр. постійно живою. Якщо він наперекір цьому дуже багато зробив для поляків у рямцях даного пруського ладу, то це було наслідком тієї польської властивости: він нагромаджував скеровані проти всього німецького стихійні сили, бо час ще не дозрів. При цій тактичній поста-

---

7) Wojtkowski, Notatki do biografji Karola Marcinkowskiego (Kronika Miasta Poznania 1924, 117).

нові приязнь з деякими шляхтичами полекшувала йому орієнтацію. Досі недобачалось, що дрібноміщанський син Марцинковський ніколи не провадив самостійної політики. Раз-у-раз він прилучався до консервативно-аристократичної групи. До неї він пристосовувався швидко й ґрунтовно. Необхідно ще з'ясувати, чи при підготуванні польського середнього стану Марцинковський, хоч йому й належить орґанізаційна заслуга, не був у політично-тактичнім просякненні поодиноких заходів виконавцем волі визначних шляхтичів Хлаповського, Мельжинського й Потворовського, які звичайно в демократичній добі охоче послугувались міщанським ім'ям. Звичайно не можна заперечити, що Марцинковський має величезні заслуги перед польською національною політикою (насамперед тим, що він зумів вщепити пруській бюрократії думку, нібито її цілі також його цілі), й р. 1846 його заслужено всі прославляли. Але його «твереза» політика в першу чергу була мабуть наслідком порад його шляхетських приятелів. Ясна річ, що він мусів себе силувати до цієї тактики, яка суперечила його натурі, складеній з доктринерства й емфатичного нахилу до захоплення. Та він у м і в присилувати себе до цього: його здатність до нагромадження була досить велика. У світлі цих психологічних міркувань політика Марцинковського хоч і ухилялась од деклямаційного способу еміґрації й від чуттєвого одушевлення багатьох його земляків, але все таки була сутопольською: це політика, що виростає з інстинктивного затримання й нагромадження сил і у душевно «керованої» людини може набрати майже німецьких форм і тверезости. Здається одначе, що ці риси здибаються переважно у західнопольської групи, яка під расовим оглядом представляє собою сумішку з більшою нордійською складовою частиною. Пілсудський напр. є цілком іншим типом, хоч і в нього тактичний момент відогравав велику ролю.

Також щодо своїх здібностей справжній поляк стоїть поза межами европейської пересічности. Ліберальна мрійливість і політична залежність од польської аристократії (в Австрії) створили в цім питанні сприятливий для поляків забобон. На початку 19-го стол. ця думка ще не мала ваги. У своїй р. 1804 виданій «Спробі про слов'янських

мешканців австрійської монархії» висловлюється Йосип Рорер з признанням напр. про словаків, тоді як про поляків, яких він добре знає й навіть їх мову опановує, він не може сказати нічого потішаючого, Похвали, які він подібно багатьом іншим[8]) роздає польським дівчатам, він зараз обмежує увагою, що вони менше надаються до домашніх чеснот і подружньої вірности. «Шлюбні розлуки після першого року подружжя ще й тепер трапляються часто, й буває, що подружжя вже п'ять або шість разів розходились і тоді знов сходились! Яка змінливість!»[9]) Більше значення, ніж це тяжке зітхання, має вислід північноамериканських дослідів інтеліґентности.[10]) Нема сумніву, що ті досліди через їх методу стоять під знаком запитання. Ужиті при тому «тести», як відомо, схоплюють тільки певний рід розумових здібностей. Не зважаючи на це, американські статистики інтеліґентности мають свою цінність: поперше вони охоплюють велику кількість осіб, а подруге вони були складені ученими, яких ні в якім разі не можна запідозрити в неприхильності до поляків. Ось найважніші наслідки:

У військових тестах 69,9% усіх переселенців із Польщі одержувало найгіршу оцінку, тоді як серед переселенців з Італії найгіршу оцінку одержувало 63,4%, із Греції 43,6% і з Німеччини тільки 15,0%. Найкращу оцінку одержувало тільки 0,5% поляків, але зате 8,3% німців! При інших дослідах поляки дістали 9,0% добрих, 54,4% середніх і 36,6% поганих оцінок, тоді як німці дістали відповідно 25,2, 63,2 і 11,6%. При дослідженні шкільних успіхів більш як 2 міліонів дітей виявилось, що поляки дають найвищий відсоток (48,1) малоуспішних школярів, які лишаються сидіти на другий рік. При іншім досліді, який охопив понад 61.000 дітей, так само виявилось, що німці

---

[8]) Так пише напр. перенесений до Плоцька коморний асесор Борше з Танґермюнде (1799—1801) одному з своїх приятелів, що він пильно учиться по-польськи, щоб тим «тісніше зблизитися з польськими жінками». Його листи подав Р. Людіке в Altpr. Forschg. XVII, 2, 200 f.

[9]) Rohrer, ibid. II, 127 f.

[10]) Clifford Kirkpatrik, Intelligence and Immigration (Mental Measurement Monographs, Serial Nr. 2). Baltimore 1926.

дають 32,8%, словаки 54,5%, мадяри 58,0%, поляки 58,1%, південні італійці 63,6% і польські жиди 66,9% малоуспішних школярів, що лишаються «сидіти». У збірній оцінці різних дослідів, які м. і. показали, що німці, англійці й фіни найкраще виходять з іспиту, Кірпатрик каже: «Італійці, поляки й росіяни без сумніву обнизили рівень американської інтеліґентности». Тими «росіянами» часто-густо були східні жиди.

Як сказано, тестову методу можна критикувати. Але з огляду на те, що за цією методою психологічно досліджено кілька міліонів людей, мусимо признати, що вислідн мають певну вартість. Тому, що поляки майже завжди виходять з іспиту найбільш несприятливо й ніколи не стоять у передніх лавах позитивних, їх треба означити як пересічно дуже мало здібних (в інтелектуальнім розумінні). З північноамериканськими ствердженнями цілком годиться досвід Порур'я й прилучених східних земель.

* *
*

Події осени 1939 р. раптом поставили польський народ перед питанням, чи він може далі існувати без дипломатичних коаліцій і в першу чергу без можливости далі висмоктувати здібну верству сусідніх народів. Його провід пішов на еміґрацію, щоб потвердити вислів Пілсудського з року 1917: «Я затулюю очі й вуха на різні польські нахили до дрібної «праці», до балаканини, до нахилу багатьох панів поставити перед собою дзеркало, щоб дивитись у ньому на себе як на державних мужів». [11]) Історія покаже, чи поляки, полишені самі собі, спроможуться дати собі раду з завданнями, які 20-е століття ставить перед усіма народами Европи. Про наслідок ледве чи можна сумніватись: на духово-вольовім і душевнім полі не можна тут рахуватись ні з цінною співпрацею, ні з три-

---

[11]) W. Baranowski, ibid. 52. Подібно, як Пілсудський, висловлювались основники марксизму; так писав напр. Енґельс 23-го травня 1851 р. до Маркса, що поляків можна використати тільки як знаряддя. В історії вони нічого не виконали й вміють тільки грати й сваритись.

валими успіхами. Але народ є також природним явищем: під біологічним оглядом поляки з їх незменшеною популяційною силою примушують сусідні народи до великої уважности й до відповідних заходів. Останні мусять торкатись як кількости, так і якости. Популяційна перемога поляків означає не тільки ослаблення німецького народу, але також погіршення його раси, бо високоцінний народ з низьким відсотком народжень не може зовсім замкнутись перед інвазією чисельно дужчих неповноцінних елементів.

А погіршення раси має наслідком погіршення характеру й упадок талановитости.

Тому доцільна польська політика повсякчас означає: зміцнення й розпросторення німецького народу. Без внутрішньо здорового, повно розгалуженого німецького народнього тіла на сході нема задовольняючого розв'язання польського питання в німецькім просторі. У національній боротьбі не рішають ані урядові розпорядки, ані інші адміністративні заходи. Польську державу версальського ладу розбила збройна сила Вождя. Але народ може бути переможений тільки іншим народом — хіба що державний лад одважиться на широко закроєне розмежування національних просторів, на епохальне розчищення ґрунту, щоб раз назавжди зробити неможливою національну боротьбу з її неминучою гіркістю.

ЗМІСТ

Ю